71

1996

metmenys

kūryba ir analizė

71/1996

metmenys

Kostas Ostrauskas, Summa philosophica arba Also sprach Zarathustra 6 * *Josifas Brodskis*, (vertė Tomas Venclova) Kalba Sorbonoje 26, Via Funari 30 * *Saulius Pivoras*, Prigimtiniai piliečiai: bajorija tarp tradicijos ir naujovės Lietuvoje ir latvių Pabaltijyje XVIII a. pabaigoje — XIX a. pirmojoje pusėje 32 * *Alfonsas Nyka-Niliūnas*, Dienoraščio fragmentai: 1945 67 * *Tautvyda Marcinkevičiūtė*, Tamsiaveidžiui 111 * *Daiva Čepauskaitė*, Kartais 112, Labas rytas 114 * *Rimvydas Šilbajoris*, Mirties brolystė ir vienatvė Tolstojaus prozoje 116 * *Karolis Klimka*, Skafandro estetika 136 * *Rima Puniškaitė*, Hammersmith 150, Naktys be galo... 151 * *Delija Valiukėnaitė*, Fantazija ir filosofija Ivanauskaitės prozoje 152 *

Icchoko Mero apsakymai apie apverstą pasaulį, *Alina Staknienė* 167 * Tautvyda Marcinkevičiūtė — kreivo veidrodžio ir kūrybinės kančios poetė, *Rimvydas Šilbajoris* 174 * Sudaužytos veidrodžio šukės, *Birutė Ciplijauskaitė* 182 *

Lietuvos Nacionalinė M.Mažvydo Biblioteka

*Dailės darbai: Stasys Eidrigevičius 166 * Pranas Gailius 150-151 * Andrius Jankauskas 104 * Džiugas Katinas 101, 106, 109 * Linas Liandzbergis 101-110 **

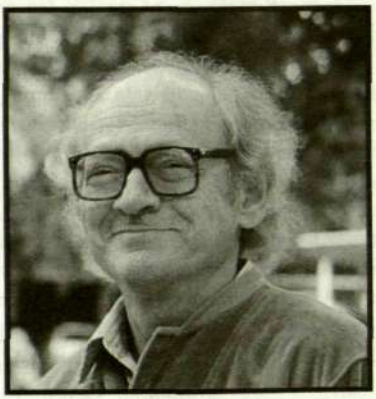

Vytautas Kavolis

1930.IX.8 – 1996.VI.24

Šiam „Metmenų" numeriui didžiumą medžiagos dar sukaupė Vytautas Kavolis, todėl visur jausite jo vairuojančią ranką, blaivią galvą ir gilų susirūpinimą kiekvienos publikacijos kokybe: intelektualiniu lygiu, stiliumi, kalba, o svarbiausia — laisvu, drąsiu ir savarankišku autorių galvojimu.

Vytautas Kavolis buvo ne tik šio žurnalo, bet ir visos Santaros-Šviesos federacijos siela. Tie, kurie su juo dirbo ir bendravo, dabar brangins jo lakoniškus laiškelius, rašytus ne moderniais kompiuteriais, o paprasta rašomąja mašinėle. Tie laiškai kupini nesenstančių idėjų, originalių pasiūlymų, nuoširdaus rūpesčio Federacijos darbu ir ateitimi. Juose kviečiama prisidėti straipsniu, paskaita, naujom sugestijom, o neretai tiesiog siūloma rimtai padiskutuoti kokiu nors Vytautui rūpimu klausimu. Visada prisiminsime ir jo šiltus, draugiškus, bet kartu provokuojančius, skvarbius pokalbius įvairiomis temomis apie mūsų kultūrinį gyvenimą ir tiesos ieškojimą apskritai.

Jau seniai nebereikia įrodinėti, kokios didelės, o kartais ir lemiamos reikšmės „Metmenų" žurnalas turėjo išeivijos ir Lietuvos kultūrininkų savimonei. Išeivijoje „Metmenys" buvo kritiškos ir laisvos minties židinys, patrauklus visiems liberalaus galvojimo žmonėms, kurių nepatenkino kitos alternatyvos. Lietuvoje, daug metų naujoviškų „knygnešių" takeliais prasiskverbdami į susipratusių inteligentų namus, „Metmenys" nešė gaivų laisvės dvelksmą, drąsino puoselėti nepriklausomos Lietuvos viziją ir skatino dirbti, kad ji būtų įgyvendinta. Daugelis tų inteligentų tapo Vytauto Kavolio bičiuliais, gerbėjais, „Metmenų" bendradarbiais.

Kai šiandien žiūrime į žurnalo ateitį, privalome savęs klausti: ar ištesėsime, ar pajėgsime išsaugoti buvusio redaktoriaus reiklumą, ar būsime tiek pat išradingi, darbštūs ir kūrybingi? Jeigu kiek ir abejojame, vis vien žinome, kad Vytauto Kavolio dvasia tebėra gyva, kad jo bendraminčių apstu, todėl tikimės, jų padedami, tęsti darbą toliau, kiek leis mūsų išgalės ir protas.

Violeta Kelertienė, Rimvydas Šilbajoris

Esu sukrėstas ir nuliūdintas žinios apie ankstyvą Vytauto Kavolio mirtį. Rašau norėdamas kartu su Jumis, visais lietuviais ir amerikiečiais paminėti šį žmogų bei jo išliekančius įnašus mūsų skirtingiems ir bendriems tikslams.

V. Kavolis buvo vyriausias ir įžymiausias Dikinsono koledžo profesorius. Kaip mokslininką, jį vertinome už reikšmingą darbą lyginamosiose civilizacijų studijose: jo knygos ir straipsniai labai svarbūs civilizacijų augio ir nykimo dinamikos supratimui. Kaip dėstytojas, Prof. Kavolis ir studentų, ir kolegų buvo gerbiamas už iššūkius, stimuliuojančius jų intelektualines galias. Jis vesdavo į nagrinėjamas idėjas daug abstrakčiau ir giliau, nei jie patys manė galį suvokti ir panaudoti. Kaip švietimo reformatorius, V. Kavolis reikalavo, jog Dikinsono auklėtiniai imtųsi studijuoti santykius tarp savos ir kurios nors ne Vakarų kultūros; ilgus metus jis vadovavo komitetui, atsakingam už šio esminio koledžo programos aspekto vystymą ir vertinimą. Žodžiu, Prof. Kavolio dėka mes Dikinsone pripažinome, jog reikia įveikti taip dažnai mūsų šalį kankinančias uždarumo ir abejingumo pagundas bei siekti bendradarbiavimo tarp pasaulio tautų.

Ryškiausias ir vitališkiausias Prof. Kavolio pasiekimas Dikinsone buvo jo indėlis Lietuvai remti. Sovietų okupacijos metu V. Kavolis buvo svarus lietuvių kilmės amerikiečių balsas, tamsiu laiku padėjęs išlaikyti lietuvių kultūrinį gyvybingumą ir tautinius siekius. Lietuvai atgavus Nepriklausomybę, V. Kavolis galėjo didinti savo įnašą tiesiogiai dalyvaudamas Lietuvos kultūriniame gyvenime bei plėtodamas naujas ir atgaivintas institucines kultūrinės raiškos formas. Net ir savo mirties valandą jis kaip tik tai ir darė. Koledžas gavo milžiniškos naudos iš daugybės mokslininkų ir kultūros asmenybių, viešėjusių Dikinsone keletą dienų ar visą semestrą. Iš mūsų svečių, tapusių draugais, išmokome gerbti Lietuvos praeitį ir potencialą, mylėti jos žmones ir jų kultūrą bei pasiūlyti kuklią savo pagalbą kuriant humanišką abiejų mūsų šalių ateitį.

Laikau didžiausia garbe galimybę pažinti Vytautą Kavolį jo veiklos Dikinsone metu. Ypač džiaugiuosi, kad didelę to laiko dalį būdamas akademiniu dekanu galėjau palaikyti daug Prof. Kavolio iniciatyvų dėl tarptautinio švietimo ir Amerikos-Lietuvos santykių. Jis sukūrė savitą ir įspūdingą intelektualinės bei praktinės veiklos standartą. Saugokime Vytauto Kavolio atminimą kad ir menkesnėmis savo pajėgomis bandydami tęsti Jo pradėtą darbą.

George Allan, Filosofijos profesorius
Dikinsono koledžo Dekanas (emeritas)

SUMMA PHILOSOPHICA
arba
Also sprach Zarathustra

KOSTAS OSTRAUSKAS

Vytautui Kavoliui

1900 metų pavasaris.

„Villa Silberblick" Weimare.
Erdvus kambarys. Laiptai į viršų.
Rašomasis stalas su kėde. Sofa.
Šalia staliukas, ant jo vaza su gėlėm ir kelios knygos.
Greta fotelis. Kampe fortepijonas.
Pasieniais knygų lentynos.

Už stalo,
apsikrovusi tvarkingai sudėliotomis knygomis
ir rankraščiais, sėdi ir rašo
ELISABETH FÖRSTER-NIETZSCHE.

Viršuje pasigirsta žingsniai,
kažkas nusikosti, šūkteli...

ELISABETH kilsteli akis ir toliau rašo.

Vėl kažkokie garsai viršuje.
ELISABETH vėl pažvelgia į lubas.

ELISABETH. Sei ruhig, bleibe ruhig, mein Bruder. Ir nesivargink. Tavo gyvenimas — mano gyvenimas. Tavo šlovė — mano šlovė. Kiekvienas tavo žodis — mano žodis. Jį saugosiu kaip savo akies vyzdį, o tą, kurio nereikia, kuris neturėjo būti... (*Įnirtusi braukydama tekstą*) Raus! Raus! Verschwinde!.. (*Atlyžus*) Būki ramus, mein lieber Fritz — aš tavo angelas — ein Engel — ir tavo sargas. Tu mano rankose — kaip mūsų motinos, — teilsis ji ramybėj, — įsčiose — saugus, nekaltas kalinys.

Vėl pasigirsta žingsniai — šį kartą garsiau, arčiau... — laiptų viršuje pasirodo stamboka, susijaukus, apsivilkusi ilgu atsilapojusiu chalatu figūra — FRIEDRICH NIETZSCHE. Palūkuriuoja ir žengia svirduliuodamas laiptais žemyn.

Suskamba Richardo Strausso „Also sprach Zarathustra" pačios pradžios pradžia — ir tuojau pat nutrūksta.*

ELISABETH pakyla nuo stalo, eina NIETZSCHĖS pasitikti, tačiau jis praeina pro šalį, tarsi jos nebūtų, nudrožia tiesiai į publiką...

NIETZSCHE (*linkčiodamas į šalis*). Meine Damen... meine Herren...

...moterims paspaudžia dešinę...

NIETZSCHE. ...danke schön... vielen Dank...

...vyrams rankas išbučiuoja...

---

* Pirmieji 12 taktų.

NIETZSCHE. Ačiū... ačiū už malonų sutikimą... Nenuostabu — esu jo pelnytai nusipelnęs, — visur visi ir visada nepaprastai nudžiunga mane išvydę bei sutikę — ir jaučias pagerbti.

...vėl grįžta į sceną ir apsidairo.

NIETZSCHE. Puiki auditorija, nicht wahr? Aš čia skaitau paskaitas rinktinei publikai. Tiesa, neseniai gavau labai viliojantį kvietimą profesoriauti Leipzige, bet...

Skėsteli rankomis...

NIETZSCHE. ... — o Schopenhaueris gimė Danzige.

...trukteli nervingai kairiuoju pečiu, prieina prie ELISABETHOS, paspaudžia tvirtai jai ranką ir stovi, kiek persikreipęs ir palinkęs, tarytum statula — didžiulė galva, aukšta kakta, vešlūs — tarsi karčiai — plaukai, didžiuliai pašiurpę ūsai, — tokių net ir bajoras Čičinskas turėtų pavydėti, — dešinysis ūsas jau žilstelėjęs.

Tyla.

ELISABETH (*publikai, iškilmingai*). Da ist er — Friedrich Nietzsche. Mano brolis.

Stovi NIETZSCHE ir šypsosi. Netrukus toji šypsena pavirsta į skausmo išraišką. Kartais išvis neaišku, ar jis juokiasi ar verkia — kažkokia perkreipta grimasa. Jo veidas išblyškęs, tarsi negyvas. Dešiniosios akies vyzdys išsiplėtęs, kone pasruvęs. Kairiojo veido pusė kartais timpčioja. (Nejaugi tai ateities Jean-Paul Sartre — prieš savo galą ir pabaigą?)

ELISABETH. Taip, mano brolis.

NIETZSCHE prasižioja, suvirpa lūpos, nori kažką pasakyti, tačiau taip ir lieka išsižiojęs. ELISABETH stukteli kumščiu jam į nugarą. Jis sumirksi ir pagaliau prabyla — gergždžiančiu, užsikertančiu, kartais trūkčiojančiu, atrodo, nesuvaldomu balsu.

NIETZSCHE. Ja, hier bin ich — der grösste Philosoph... ein unvergleichlicher Dichter... (*Staiga*) ...und Komponist dazu. Taip, ir kompozitorius — (*Išdidžiai*) ein Tonkünstler.

Puola prie fortepijono, ima kumščiais daužyti klaviatūrą ir šūkauti — neva dainuoja:

NIETZSCHE. Ade! Ich muss nun gehen
zum Krieg wohl an den Rhein!
Viel deutscher Brüder stehen
und harren dort schon mein...

(*Susiėmęs „už širdies"*) Ach! Die Macht der Musik!.. — išskyrus, žinoma, Wagnerį, — er ist ein Dummkopf. — Taip pat prašau neužmiršti, kad aš esu indų Buddha ir graikų Dionisas... Aleksandras Didysis ir Cezaris abu yra mano inkarnacija... esu taipogi Šekspyro autorius Lord Bacon, o pastaruoju metu dar ir Volteras bei Napoleonas... — Tai tik tarp kitko. Tiktai tarp kitko.

Spokso į lubas.

NIETZSCHE. Ja, ja, ich muss schon gehen... (*Užtrenkęs klaviatūrą*) Zum Teufel!.. Niekur aš neisiu! Man ir čia gera. Geriau negali būti... (*Staiga susiima už galvos*) O! Mano galva!.. galva plyšta!..

Susvyruoja ir jau beparpuoląs, tačiau ELISABETH spėja jį sugriebti ir pasodina ant sofos.

ELISABETH. Praeis, praeis... — viskas praeina.
NIETZSCHE. Bet niekas neateina...
ELISABETH. O gal tau reikia pasistiprint?
NIETZSCHE. Ja, ja — essen und fressen... fressen und essen...

ELISABETH išima iš stalčiaus jau gerokai nuvalgytą pyragą.

ELISABETH. Štai tavo mėgstamas pyragas.
NIETZSCHE (*išvertęs akis*). Ein Strudel? Du himmlischer Himmel!.. — Ein Strudel!

NIETZSCHE išsižioja, o ELISABETH šeria jį po kąsnį.

NIETZSCHE (*ryte rydamas*). Taip, taip — valgyt ir ėsti... ėsti ir valgyt... — štai kur skiriasi žmogus nuo gyvulio.
ELISABETH. Tačiau nepersivalgyk...

Padeda pyragą — kiek jo beliko — į stalčių...

ELISABETH. ... — tai žmogiška.

...apšluosto NIETZSCHEI ūsus ir užsegioja chalatą. NIETZSCHE išsitiesia ant sofos...

NIETZSCHE. A! Kas per palaima!..

...ir susineria ant pilvo rankas.

NIETZSCHE. O dabar paskaityk man.

ELISABETH paima nuo staliuko knygą, atsisėda šalia NIETZSCHĖS, atsiverčia ir skaito:

ELISABETH. ***Die stillste Stunde***

NIETZSCHE. A, tyliausioji valanda...

ELISABETH. Was geschah mir, meine Freunde? Ihr seht mich verstört, fortgetrieben, unwillig-folgsam, bereit zu gehen — ach, von euch fortzugehen!

NIETZSCHE (*piktokai*). Sakiau: niekur aš neisiu, — man ir čia gera...

ELISABETH. Ja, noch ein Mal muss Zarathustra in seine Einsamkeit...

NIETZSCHE. Zarathustra?.. Kas jis per vienas?

ELISABETH. ...kennt ihr den Schrecken des Einschlafenden?

NIETZSCHE (*į publiką*). Jei kartais nesusigaudot, ką čia ta knygpalaikė paisto, nesukite galvos... (*Vėl susiėmęs už galvos*) O! Vėl ta prakeikta makaulė!.. — vis tiek nesąmonių ir niekų maišas...

ELISABETH. ...und ich schrie vor Schrecken bei diesem Flüstern, und das Blut wich aus meinem Gesichte: aber ich schwieg.*

NIETZSCHE (*didžiu balsu*). Aaaaa!..

Pašoka, griebia iš ELISABETHOS rankų knygą, pavarto nervingai ir, prisikišęs prie nosies, įsitempęs, — net kraujo gyslos iššoka ant kaktos, — pats bando, vargingai skiemenuodamas, skaityti:

NIETZSCHE. ...Mit seligen Nüstern athme ich wieder Bergesfreiheit! Erlöst ist endlich meine Nase vom Geruch alles Menschenwesens! (*Užverčia galvą ir apsiuosto aplinkui*) Von scharfen Lüften gekitzelt, wie von schäumenden Weinen, niest meine Seele, — (*Griausmingai nusičiaudi*), — niest und jubelt sich zu: Gesundheit!*

---

* Šie du Nietzschės tekstų fragmentai spektaklio atveju galėtų — turėtų? — būti skaitomi lietuviškame vertime.

KAŽKAS IŠ PUBLIKOS. Gesundheit!

NIETZSCHE (*dar arčiau prisikišęs knygą prie nosies*). Also sprach Zarathustra. — Also sprach Zarathustra?.. Scheise!

Užverčia trankiai knygą, nueina prie fotelio, atsisėda ir pasikiša knygą po sėdimąja.

NIETZSCHE. Aš esu žymiai geresnių veikalų parašęs.

ELISABETH žiūri blankia šypsena į NIETZSCHĘ.

NIETZSCHE. Nicht wahr? (*Palūkėjęs*) Sage mir, Lieschen: kodėl aš rašau tokios gilios išminties pilnas knygas? Ir taip lengvai, tempo fortissimo, tiesiog nesuvaldomu įkvėpimu! Komplikuočiausios problemos man vien juokai! Tiktai žaismė! O stilius! O kalba! — taip dar niekas nėra rašęs, — nebent tiktai Heine man prilygsta — iš tolo. Mano veikalai kupini tokios jėgos ir tokio vaiskumo, kokio dar joks filosofas nėra pasiekęs. — A propos, aš moku ir kirviu filosofuoti. — Jie skrodžia tartum peiliu per ištisus šimtmečius. Turėdamas galvoj, ką parašiau tarp rugsėjo 3-ios ir lapkričio 4-os, bijau, jog pasaulį gali ištikti visuotinis žemės drebėjimas. Jokios abejonės: aš esu skirtas tik išrinktiesiems, kurių gal dar išvis nėra. Mano diena — tai diena po rytojaus, — aš esu gimęs jau po savo mirties.

Atsistoja.

NIETZSCHE. Sakykit: kodėl aš esu toks genialus? Warum? Warum?

ELISABETH. Darum. Darum.

NIETZSCHE (*stiebdamasis pirštų galais*). Ah, koks aš didelis! O! mano genijaus versmė!.. Mano didybė!..

ELISABETH. ...ir kitų menkystė.

NIETZSCHE. Ką padarysi, — žemiau bambos nenušoksi.

ELISABETH. Nesikuklink, mielasis: esi dar didesnis, negu pats galvoji.

NIETZSCHE. Labai galimas daiktas: juk aš niekad nė piršto nesu pajudinęs sau uodegą pakelti. — Tarp kitko, neužmiršk: aš esu lenkų bajoras, o ne supuvęs prūsas. Grynas kraujas, ugnis! Vokiečius suėdė sifilis. Ir alus. (*Nusikvatoja*) „Deutschland, Deutschland über Alles..." Welch ein Blödsinn! Tuo ir pasibaigė vokiečių filosofija.

Prieina ir žiūri į gėles ant staliuko.

NIETZSCHE. O kam čia tos žolės?

ELISABETH. Tu visada mėgai gėles.

NIETZSCHE. A, ja, die Blumen meines Lebens... (*Paima gėles ir pakiša po fortepijono dangčiu*) Šienas, tiktai šienas...

Stovi ir žiūri ilgai sau į rankas.

NIETZSCHE. Mano rankose — žmonijos likimas.

Susikiša rankas į chalato kišenes.

NIETZSCHE. Aš esu visko pradžia ir galas. (*Palūkėjęs*) O ar tu žinai, kur buvo mano galo pradžia?

ELISABETH pažvelgia į NIETZSCHĘ, bet nieko neatsako.

NIETZSCHE. Nežinai?

ELISABETH (*publikai*). Nemanykit, kad aš iš tiesų nežinau. Tegul jis sau žaidžia. Aš prakalbėsiu — oho! kaip prakalbėsiu! — kai jis nutils — amžinai. Ne tik savo, bet ir jo vardu.

NIETZSCHE. Nežinai, a? Aš tau pasakysiu, bet tu tylėk — niekam nesakyk, — pavojinga. — Mano galas prasidėjo, kai padriko popieriai, o aš nesugebėjau jų susirankiot ir sudėliot kaip pridera. Ordentlich.

ELISABETH prieina prie NIETZSCHĖS.

ELISABETH. Nejaugi tau prašvinta?

NIETZSCHE. Ne švinta, — aš pats esu šviesa. Ir tamsybė. Götterdämmerung. — Tada aš išsitiesiau, — (*NIETZSCHE išsitiesia ant sofos...*), — pažvelgiau į lubas, — (*...pažvelgia į lubas...*), — užsimerkiau, — (*...užsimerkia...*), — ir tariau sau tyliai, — (*...ir taria sau tyliai*): Dabar aš pailsėsiu.

ELISABETH atsisėda šalia NIETZSCHĖS.

ELISABETH (*perbraukus ranka jam per plaukus*). Taip, pailsėk...

NIETZSCHE. ...die Stunde naht:
oh Mensch, gib Acht!
...was spricht die tiefe Mitternacht?..

ELISABETH. ...ir užmik.

Staiga NIETZSCHE pašoka...

NIETZSCHE. Nein! Negaliu palikti pasaulio, — kur jis dėsis be manęs.

...ir sėda už stalo.

NIETZSCHE. Popieriaus. Ir plunksną.

ELISABETH paduoda jam lakštą popieriaus ir plunksną.

NIETZSCHE (*rašo*). Lieber Herr Professor,

Aš vis dėlto mieliau norėčiau būti Baselio profesorius, o ne Viešpats Dievas. Tačiau nedrįstu išnaudot savo egoizmo iki tokio kraštutinumo, kad turėčiau susilaikyti nuo pasaulio sukūrimo. Matot, reikia aukotis, nepaisant kaip ir kur gyveni.

Kadangi esu pasmerktas pradykinėti kitą amžinybę prastais anekdotais, aš čia sau rašinėju ir nieko daugiau netrokštu — žavu ir visai nevargina. Paštas vos už penkių žingsnių, tad pats išsiunčiu savo laiškus, idant nuduočiau ponijai un grand feuilletoniste. Savaime suprantma, palaikau artimus santykius su *Le Figaro*. (*Pažvelgia į ELISABETHĄ*) Ką dar reikėtų pasakyti? A! (*Toliau rašo*) Visur dabar lankaus vilkėdamas studento švarką, šen bei ten patapšnoju vienam kitam per petį ir tariu: Siamo contenti? Son Dio, ho fatto questa caricatura... — (*Sau*) Tikiuos, Profesorius dar neužmiršo itališkai. (*ELISABETHAI*) Dėl visa ko, sutikęs jį, išversk: Esame patenkinti? Esu Viešpats Dievas, aš padariau šią karikatūrą. — (*Padeda plunksną*) Štai. (*Vėl pažvelgia į ELISABETHĄ*) Ar tau neatrodo, kad aš tik dabar išmokau rašyti?

ELISABETH. Bet neužmiršk pasirašyti.

NIETZSCHE. Ja, ja, natürlich — tik negaliu apsispręsti, kaip? Dionisas ar Nukryžiuotasis? (*Galvoja*) Tebūna Nukryžiuotasis, — linksmiau.

Pasirašo ir sulanksto laišką.

NIETZSCHE. Voką.

ELISABETH paduoda jam voką.
NIETZSCHE įdeda laišką, užlipdo ir bekyląs nuo stalo.

ELISABETH. O adresas?

NIETZSCHE. Ach, ja — die Adresse. (*Užrašo*) Palazzo del Quirinale.

ELISABETH. Palazzo?..

NIETZSCHE. Si: del Quirinale. Skersai gatvės — Galleria Subalpina, kur skambėdavo nuostabi muzika.

NIETZSCHE paima laišką, nueina prie lango, atidaro ir išmeta.

NIETZSCHE. Neškite, vėjai...

Uždaro langą.

NIETZSCHE. Netikęs oras. (*Atsisuka į publiką*) Nuo rytojaus užtikrinu jums kuo puikiausią klimatą — dangus su žeme maišysis.

Ateina į priekį.

NIETZSCHE (*apsidairęs*). Argi nematot, kaip kinta universas? Prašvito dangūs, atsivėrė džiaugsmo vartai. Nėra nuodėmės, nėra nusikaltimo ir bausmės. Išpažink blogį — giliausia šv. Rašto išmintis.

BALSAI IŠ PUBLIKOS. Filosofe!..

Žmogau!..

NIETZSCHE. Žmogau?..

KITI BALSAI. Gyvuly!..

Bijok Dievo!..

NIETZSCHE (*skėryčiodamasis, rėkte rėkdamas, kone užspringdamas*). Gott ist tot!..

Tot sind Sünde und Verbot!..

Ne Dievo, o manęs reikia bijoti! Aš apverčiau pasaulį aukštyn kojom! Esu pirmasis imoralistas, nuplėšęs krikščioniškosios moralės kaukę. Moralė yra vampyras, siurbiantis gyvenimo gyvybės kraują. Netrukus būti krikščioniu bus nemoralu. Buvo tik vienas — vienintelis!

— krikščionis, — jis numirė ant kryžiaus. Aš esu mirusiojo Dievo įpėdinis. (*Iškėlęs rankas*) Antikristas! Ašen esu Antikristas!..

Krinta kryžium aukštielninkas ant grindų.

NIETZSCHE. Oh! blonde Bestie!..

ELISABETH žiūri be ypatingo susirūpinimo į NIETZSCHĘ.

ELISABETH. Kelkis.

Prieina prie NIETZSCHĖS.

ELISABETH. Lozorių prikėlė, — gal ir aš tave prikelsiu (?)

Padeda jam atsistoti.

NIETZSCHE (*laimindamas publiką*). Aš laiminu jus visame savo pyktyje, visam įtūžime.

Apsidairo ir nusišypso.

NIETZSCHE. Oh! Wunder! Stebuklų stebuklas! Aš niekad nebuvau taip gerai nusiteikęs, kaip šiandien, šį pavasarį. (*Apžiūri save*) Tik kažkodėl jaučiuosi baisiai nešvarus — sehr schmutzig — suteptas. Dėmė. (*Draskydamas save nagais*) Fort, verdammter Fleck! Fort, sag' ich!.. (*ELISABETHAI*) Nuprausk mane, išmaudyk — nupláuk man kasdienybės mėšlus...

ELISABETH (*lyg niekur nieko*). Ir vėl?

Žvilgteri į publiką, skėsteli rankomis ir išeina.

NIETZSCHE nusivelka chalatą ir stovi ilguos naktiniuos marškiniuos.

NIETZSCHE. ...o jeigu negali palaiminti, — (*Nusikvatoja iš pačių vidurių*), — išmok prakeikti. — Higiena. Visų pirma — higiena. (*„Reikšmingai" mirkteli publikai*) „O d a îra t i k r i a u s i a s kûno ir visos asmenîbês sveikâtos v e i d r o d i s." — Ja, ein Spiegel, meine Freunde, ein wahrhaftiger Spiegel! — „Odos sveikumu rûpînties îra todêl labai svarbus ʒmogaus — ʒmonos uʒdavinîs." — Selbstverständlich. — „Oda îra s k î l ê t a... lîg antriejie plautiai. Ir negâlima sakîti, kad ji menkesnês reiksmês. Be plautiû ʒmogus negâli gîventi, bet, odos skîlutes uʒlipinus, ʒmogus netrukus nuslopsta, nors nosimi dâr ir galêtû kvêpuoti. Ira labai svarbu tai ʒinoti!" — Jawohl, sehr wichtig! — „Todêl b û t i n a i r e i k a l i n g a o d o s s k î l u t e s t u r ê t i â t v i r a s." — Vergessen sie nicht! — „Oda îra gîva, kad ji prireikus gâli uʒmerkti ir vêl atverti savo akutês-skîlutes. ... Trumpai pasâkius", — kurz und bündig, — „ʒmogus neturêtû odâ marînti! ... Pirmiausia odai reikalingas vanduo. Jis nuvâlo nesvarumus... Todêl reikêtû visâ kûnâ nors vienâ kartâ per savaite gerai numaudîti. ...Atsargûs bûti turêtû tik ʒmonês su silpna sirdimi." — (*Išvertęs krūtinę*) Mano širdis — kaip jaučio! Oh Herz, mein Herz, warum klopfst du so feurig?..

Grįžta ELISABETH — atsineša skardinį kubilą, laistytuvą ir kempinę.

ELISABETH (*padėjusi kubilą*). Tūpk.

NIETZSCHE atsisėda į kubilą - vos telpa. Staiga — — —

NIETZSCHE. Palauk! Uždaryk langą. Argi nematai? Šautuvo vamzdis kyšo! Kažkas taikstosi mane nudobti! Atentatas!

ELISABETH nueina ir neva uždaro uždarą langą.

NIETZSCHE. Nieko nuostabaus — aš visiems pavojingas. Tačiau nepavyks — su kiekvienu mandagiai susidorosiu: kaizerį ir Bismarcką sušaudysiu, visus antisemitus — prie sienos, o popiežių — už grotų!

ELISABETH pila tariamai iš laistytuvo ant NIETZSCHĖS vandenį ir neva maudo jį.

NIETZSCHE (*„taškydamas vandenį“*). Pliušku pliušku... — teka upė nešvari, plaukia ir vilnija — į abu galus. O aš kaip atplaukiau ant gulbės, taip ir išplauksiu. (*„Dramatiškai“*) O! Elsa!

Niekad manęs neklauski,
niekad nesiteirauki,
kuriuos gimiau kraštuos
ir kaip aš vadinuos...

O koks, Lieschen, tavo vardas?

ELISABETH. Kuriuo vardu mane pašauksi, tuo atsiliepsiu.

NIETZSCHE. Já, stimmt. Ganz genau.

Staiga pašoka, nubėga prie fortepijono, kilsteli dangtį, susirenka ten pakištas gėles, grįžęs įteikia jas ELISABETHAI...

NIETZSCHE. Ariadne, ich liebe dich...

...ir vėl atsisėda į kubilą.
ELISABETH paima gėles ir nusišypso publikai.

ELISABETH. Ach, mein Liebster... — visai be reikalo...

NIETZSCHE. O gal tavo vardas Franziska?

ELISABETH. Aš atsiliepsiu, kuriuo vardu mane pašauksi.

NIETZSCHE. Taip ir turi būti.

ELISABETH toliau „maudo“ NIETZSCHĘ.

NIETZSCHE (*užsimerkęs*). „Gilesne tad prasme antikristinė dvasia yra savotiška velnio kunigystė. Antikristai, veikiantieji Kristaus vynuogyne, nėra paprasti paklydę žmogeliai ar silpni nusidėjėliai. Jie yra velnio pateptieji: jo pasiuntiniai ir apaštalai, gavę jo dvasią ir sustiprinti jo dovanomis. Velnias čia, kaip ir visur kitur, pamėgdžioja Kristų, todėl pasirenka sau kunigų, juos įkvepia ir siunčia į Kristaus dirvą barstyti kūkalių."

ELISABETH (*nustebus*). Tu tikrai esi taip rašęs?

NIETZSCHE (*nusikvatojęs*). Nei rašęs, nei sakęs. Net ir nesakęs.

ELISABETH. Čia teologija — ne filosofija.

NIETZSCHE. O koks skirtumas? (*Tęsia toliau*) „Ir drebėdami bažnyčių kunigaikščiai sušunka pritardamai: ‚Pereant! Pereant!' — ‚Tepražūsta! Tepražūsta!' " — (*Išsišiepęs iki ausų*) „Antikristas yra gražuolis."

Šypteli ir ELISABETH...

ELISABETH. Ir švarus.

...baigia „maudyti" NIETZSCHĘ ir „išgręžia" kempinę.

ELISABETH. Esi dabar švarutis švarutėlis.

NIETZSCHE. Ja, ja — ir nekaltas nekaltutėlis — tarytum avinėlis.

Atsistoja ir susikryžiuoja ant krūtinės rankas.

NIETZSCHE. Dievo avinėli, kurs naikini pasaulio nuodėmes... — neužmiršk ir manęs.

Vėl atsisėda į kubilą.

NIETZSCHE. O dabar nuimk man nuo sprando tą prakeiktą albatrosą — schnell! — jis toks sunkus...

ELISABETH „nuima" NIETZSCHEI nuo sprando „albatrosą"...

NIETZSCHE. ...ir paleisk...

...ir „paleidžia".

NIETZSCHE. ... — teskrenda sau... auf Flügeln des Gesanges...

Vėl atsistoja ir išlipa iš kubilo.
ELISABETH užvelka jam chalatą.

NIETZSCHE. Veidrodį.

ELISABETH paduoda veidrodį.
NIETZSCHE apveizi save rūpestingai.

NIETZSCHE. Visai kitas žmogus. Ir dešimčia metų jaunesnis. Geros nuotaikos, su humoru ir skaniai pavalgęs. (*Vėl pasižiūri į veidrodį*) Be to, aš turiu puikų siuvėją. — Beje, ar žinai, koks skirtumas tarp albatroso ir matroso?

ELISABETH šypsosi.

NIETZSCHE. Aha! Ir vėl nežinai. O aš viską žinau. — Matrosas su kelnėm, o albatrosas — be kelnių. (*Susimąsto*) O gal atvirkščiai? (*Susirūpinęs*) Štai kur klausimas. Didesnis negu Hamleto. Eine uuuungeheu're Frage.

Tyla.

NIETZSCHE. Klausimai. Visur tie prakeikti klausimai. Zum Beispiel: Ar žmogus yra Dievo klaida, ar Dievas žmogaus? (*Prisispyręs*) A? A? (*Atlyžęs*) Und so weiter.

ELISABETH. Und so wieder.

ELISABETH atsisėda už stalo.

NIETZSCHE. O kodėl aš esu Likimas? (*Primygtinai*) Kodėl aš esu Likimas? — Ne, aš tiktai keleivis savo šešėlyje... tiktai keleivis...

ELISABETH. Taip, savo šešėly...

NIETZSCHE (*į publiką*). Ar jūs iš tiesų patenkinti? Laimingi? (*Pamojęs kažkam ranka*) Maestro Pietro, uždainuok man naują dainą — ein neues Lied — be skausmo, be dantų griežimo...

Vėl prieina prie fortepijono ir, baksnodamas vienu pirštu, lyg ir uždainuoja— — —

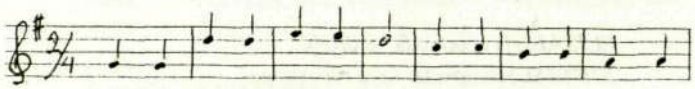

Ah! Vous di-rai -je, Ma-man, ce qui cau-se mon tour-

— — — tačiau pasimeta ir, užgulęs alkūne klaviatūrą, užbaigia melodiją trankiu akordu disonansu — — —

ment?

NIETZSCHE pravirksta, pribėga prie ELISABETHOS, puola ant kelių...

NIETZSCHE. O Mutter, meine Mutter... kodėl tu mane apleidai...

...apsikabina ELISABETHĄ...

NIETZSCHE. ...apleidai ir palikai vieną... vienui vieną...
ELISABETH. O mane užmiršai?
NIETZSCHE. ... — bet su marškiniais.

...įsikniaubia į sterblę ir ima kūkčioti. Staiga pakelia galvą — ir apsidairo.

NIETZSCHE. Aš tik ką buvau pamišėlių namuos... — padarė visai neblogą įspūdį. Kas nepajėgia manęs užmušti, suteikia man dar daugiau jėgų... — tik kartais valios pritrūksta...
ELISABETH. Zur Macht?
NIETZSCHE (*nervingai*). Quatsch! Valios... paprasčiausios valios... (*Juo karščiau kalba, tuo daugiau yra*) Šiaip aš puikiai jaučiuosi... Nuostabiai! Mano gyvenimas pasiekė patį zenitą... — esu vienintelis vardas istorijoje... Vieną gražią dieną jis reikš siaubingą katastrofą, kokios pasaulis dar nėra regėjęs nei patyręs... patyręs nei regėjęs... nei neregėjęs, nei nepatyręs... nei nepatyręs, nei neregėjęs... neł... nei... nė... nė... ne... ne... (*Vos neuždūsta*)

Bando keltis...

NIETZSCHE. Meine Damen... und Dämonen... Aš ne žmogus — aš dinamitas!.. Ein Übermensch!..

...tačiau sukniumba.

Tyla.

ELISABETH. Ecce homo.
NIETZSCHE. Ak, žmogiška... viskas per daug žmogiška... Esu viską patyręs — nuo šlykščiausio blogio — o! šleikštulys! koktumas! — iki gražiausio gėrio — o! Paradiso! — viską... viską... O grožis prasideda tada, kai baigias logika. (*Apsidairo*) Jau sutemos... Götzendämmerung...

ELISABETH. Taip, jau temsta...
NIETZSCHE. ...miršta stabai...
ELISABETH. ...ir žmonės, — tau laikas gulti.

Perbraukia ranka NIETZSCHEI per plaukus ir pabučiuoja į kaktą. Paskui išsiima iš stalčiaus žirkles, iškerpa NIETZSCHĖS plaukų sruogą...

ELISABETH. Istorijai.

...ir įmeta į stalčių.
NIETZSCHE atsistoja.

NIETZSCHE (*drebančiu balsu*). Amen! Ir garbė bei šlovė, padėka ir nuolankumas tebūna mūsų Viešpačiui — nuo amžinybės iki amžinybės!

Nuėjęs ima kopti laiptais, suklumpa ir ropoja visom keturiom. Vargais negalais pasiekia viršų ir atsistoja.

NIETZSCHE. ...Tačiau asilas užbliovė: Y-ha-ha!

Apsisuka ir nueina.

ELISABETH. Also sprach Zarathustra.

...taria ELISABETH ir vėl atsisėda už stalo.

Įeina ilgais baltais marškiniais vilkintis tuktelėjęs žemo ūgio (o gal priešingai? — lieknas ir ištįsęs?) barzdotas žmogelis.

ZARATHUSTRA. Nei aš esu taip taręs, nei šnekėjęs.

ELISABETH (*dūrusi pirštu į viršų).* Jeigu mano Fritzas sako, kad šitaip tu kalbėjai, vadinasi — kalbėjai. Schluss damit!

ZARATHUSTRA. Aš, rodos, ne apie asilą, o apie karvę esu šnekėjęs. Šventąją karvę. (*Kilstelėjęs du pirštu, švepluodamas*) ...xšmaibyā gāuš urvā gərəždā kahmāi mā θwarōždūm kə̄ mā tašaṭ ā mā aēšəmo hazascā ıəmō ā hišāyā dərəšcā... təviščā... (*Palūkėjęs*) Be to... E, tuščia jo...

Numoja ranka ir išeina.

Vėl suskamba ir pasibaigia
anksčiau prasidėjusi R. Strausso
„Also sprach Zarathustra"
pradžia.[*]

ELISABETH peržvelgia ant stalo popierius,
paėmus plunksną pabrauko vieną,
perbraukia kitą
ir
ima perdėlioti juos rūpestingai.

1995

[*] Taktai 13-21.

KALBA SORBONOJE

JOSIFAS BRODSKIS

Filosofiją studijuoti geriausiu atveju dera
sulaukus pussimčio metų. Planuoti visuomenės
modelį – juo labiau. Iš pradžių
išmokim virti sriubą, kepti – tegu ir ne meškerioti –
žuvis, gaminti padorią kavą.
Jeigu to nepramokai, dorovės dėsniai
atsiduoda tėvo diržu arba vertimu
iš vokiškos knygos. Pirmiau
išmokim prarasti, o ne įsigyti,
neapkęsti savęs labiau, nei tirono,
daug metų kloti už kambarį pusę
menkutės algos – ir tiktai tada postuluokim
teisingumo triumfą. Kuris
visada suvėluoja mažiausia ketvirtį amžiaus.

Filosofo kūrinį dera stebėti pro patirties
prizmę – arba pro akinius (tie dalykai daugmaž sutampa),
kai susilieja raidės ir kai nuoga
boba ant sumaigyto pakloto
vėl tampa nuotrauka ar meniško paveikslo
reprodukcija. Tikroji proto meilė
nereikalauja atsako iš proto,
ir jos rezultatas – ne santuoka,
t.y., išspausdinta Göttingene plyta,
bet abejingumas sau pačiam,
gėdos raudonis, kartais – elegija.
(Kažinkur skamba tramvajus, limpa blakstienos,
dainuojantys kareiviai grįžta iš bordelio,
lietus vienintelis primena Hegelį).

Tiesa slypi fakte, kad tiesos
iš viso nėra. Tatai neatleidžia
nuo atsakomybės, kaip tik atvirkščiai:
etika – taipogi tuštuma, kurią pripildo
mūsų elgsena, praktiškai nuolat;
tas pat, jei norite, kosmosas.
Ir dievai myli gėrį ne dėl jo akių,
o todėl, kad be gėrio jų pačių nebūtų.
Ir jie savo ruožtu pripildo tuštumą.
Ir, galimas daiktas, net sistemiškiau,
negu mes; nes mumis negalima
pasitikėti. Nors mūsų kur kas daugiau,
negu būdavo kadaise, mes ne Graikijoj:
mus žlugdo žemi debesys ir, kaip jau pasakyta, lietus.

Filosofiją dera studijuoti, kada filosofija
jums nereikalinga. Tuomet, kai atspėjate,
kad jūsų svetainės krėslai ir Paukščių Takas
yra susiję, ir netgi glaudžiau,
nei priežastis ir pasekmė, nekaip jūs pats
su savo giminaičiais. Ir kad tai, kas bendra
žvaigždynams ir krėslams – beširdiškumas, nežmoniškumas.
Tatai suartina labiau, nei coitus
ar kraujas! Aišku, siekti panašumo
su daiktais nepridera. Antra vertus, kada
jūs sergate, nebūtina sveikti
ir nerimauti dėl savo išorės. Štai ką
žino tie, kas sulaukė pusšimčio metų. Štai kodėl,
žiūrėdami veidrodin, jie kartais painioja estetiką ir metafiziką.

1989, kovas

VIA FUNARI

Keistoki snukiai kyšo iš tavo lango,
Gaetani rūmų kieme dvokia medžio klijais,
ir Gino, kur gerdavau kavą ir atsiimdavau raktą,
seniai užsidarė. Jo vietoj
dabar krautuvėlė: kaklaryšiai, kojinės,
kur kas reikalingesnės už Gino ir mudu,
kaip į tai bežiūrėtum. Ir tu kažinkur iš Tuniso
ar Libijos pliažų stebi atbulą pusę bangų,
aprietusių, lyg mezginys, italų pakrantę: beveik
Septimius Severus. Nemanau, kad dėl visko
kalti pinigai, laiko tėkmė arba aš.

Šiaip ar taip, nemažiau tikėtina, jog
išgarsintas kosmoso besieliškumas,
pavargęs nuo savo blogos begalybės, ieško prieglobsčio žemėj
ir aptinka, savaime suprantama, mus. Ir, sakyčiau, dar laimė,
jeigu jis pasitenkina butais,
veido išraiška ar smegenų sklypeliu,
nevarydamas mūsų tiesiog į žemę,
kaip atsitiko tėvams, broliui, sesutei, D.
Durų spynos mygtukas – tiktai
miniatiūrinis krateris, droviai dūbsantis dėl
kosmoso prisilietimo, meteorito kruopelės,
ir prieduriai suvarpyti ne šio pasaulio raupų.
Ką gi, nepasimatėm. Bijau, kad dabar negreitai
pasitaikys proga matytis. Galimas daikas, niekad.
Neliūdėk: nemanau, kad aš tau įstengčiau
pasakyti ką nors daugiau, negu Sirijui taria Canopus,
nors būtent šičia, prie tavo durų,
jie susitinka dienos akyje,
o ne budrią, prie teleskopo prigludusią naktį.

1995, Hotel Quirinale, Roma

Vertė Tomas Venclova

PRIGIMTINIAI PILIEČIAI: BAJORIJA TARP TRADICIJOS IR NAUJOVĖS LIETUVOJE IR LATVIŲ PABALTIJYJE XVIII A. PABAIGOJE — XIX A. PIRMOJOJE PUSĖJE

SAULIUS PIVORAS

1. „Separatistiniai" Lietuvos bajorų patriotizmo atspalviai

Pagal naujausius skaičiavimus prieš trečiąjį padalijimą bajorai 1816 m. sudrė 6,2%, o 1858 m. — 5,5% Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės gyventojų.[1] Palyginus su kitomis LDK žemėmis, ypatingai daug jų buvo Žemaitijoje (apie 10%).[2] Per visą XIX a. pirmąją pusę bajorija tebebuvo įtakingiausia socialinė grupė. Iš esmės didžioji bajorų dalis paprastai vadindavosi lietuviais. Lietuviškumas ne visada, bet dažnai ir tradiciškai buvo siejamas su praeities laikų savuoju valstybingumu.

Netgi visiškai su šalies ateitimi nesusijusiomis progomis Vilnius buvo vadinamas Lietuvos sostine, gretinant ją su kitų nepriklausomybės nepraradusių šalių sostinėmis, taigi, ne kokia nors provincijos centro prasme. Antai Stanislovo Moravskio atsiminimuose skaitome: „Paryžius ir Londonas būtų galėję

---

[1] J. Rychlikowa, „Carat wobec polskiej szlachty na ziemiach zabranych w latach 1772-1831," *Kwartalnik historyczny*, 1991, nr. 3, p. 59.

[2] A. Janulaitis, *Lietuvos bajorai ir jų seimeliai XIX a. (1795-1863)* (Kaunas, 1936), p. 193.

džiaugtis tokiu lobiu. Lietuvos sostinė, norėdama parodyti sąmojį, pirmenybę atiduodavo eilėraštukui".[3] 1817 m. Vilniaus gubernijos seimelio akte buvo rašoma: „Bajorų susirinkimas, visiškai pasitikėdamas maloniai mus valdančio monarcho gerumu, nutarė prašyti leisti lietuviams atgabenti šviesaus atminimo Tado Kosciuškos, kaip kraštiečio, palaikus ir juos palaidoti bei pastatyti antkapį Lietuvos sostinėje, Vilniuje".[4] Vilniaus apskrities 1831 m. sukilėlių komiteto nutarime, tiesa, jau kalbančiame apie ateitį, Vilniaus kaip sostinės statusas betgi yra savaime suprantamas; nutarime užsimenama, kad jame turėtų susikurti būsimoji Lietuvos valdžia.[5]

Vilniaus kaip sostinės įvaizdis iškyla ir grafo Eustachijaus Tiškevičiaus 1843 m. kelionės į Švediją aprašyme, kuriame kalbama apie visas tris istorines Lietuvos sostines, lyginant jas su Švedijos sostinėmis ir visai išleidžiant iš akių, kad lyginamų šalių valstybinis statusas tuo metu buvo visiškai, netgi bipoliariškai, skirtingas:

> Senojoje Upsaloje, matant iki šiol išsaugotus supiltų kalvų ir gynybinių pylimų pėdsakus, man akyse gyvai iškilo senos lietuvių sostinės, kurios, tarsi sekdamos šiaurės pavyzdžiu, visiškai panašia eilės tvarka keitėsi. Kernavė Lietuvai yra tai, kas Sigtuna Švedijai. Senieji ir Naujieji Trakai, taip, kaip ir dvi Upsalos, viena po kitos, pas mus buvo valdovų ir vyriausios šalies valdžios buvimo vieta, o jau po to Vilnius tapo pastovia Lietuvos sostine.[6]

---

[3] S. Moravskis, *Keleri mano jaunystės metai Vilniuje* (Vilnius, 1994), p. 351.

[4] Dokumento ištraukos cituojamos pagal tekstą, skelbtą: H. Mościcki, *Pod znakiem orła i pogoni* (Lwów-Warszawa, 1923), p. 215.

[5] F. Sliesoriūnas, *1830-1831 metų sukilimas Lietuvoje* (Vilnius, 1974), p. 404.

[6] E. Tyszkiewicz, *Listy o Szwecji* (Wilno, 1846), t. 2, p. 102.

Vilniaus kaip sostinės įvaizdis neatrodo ypatingai stebėtinas nūdienės Lietuvos piliečiui, bet minėtas E. Tiškevičius yra ir taip pastebėjęs: „Minskas, kaip ir visi Lietuvos miestai, iš išorės atrodo gerai, bet gyvenimo patogumų ir malonumų požiūriu yra visai varganas".[7] Iš lietuvių istorikų A. Kulakauskas ir E. Aleksandravičius jau atkreipė dėmesį į tai, kad bajoriškojoje Lietuvos sampratoje svarbiausi buvo istoriniai, geografiniai ir kultūriniai simboliai, kur ir baltarusiškos žemės turėjo savo vietą kaip sudėtinė LDK dalis.[8]

Administraciniu požiūriu Lietuva XVIII a. pabaigoje — XIX a. pirmoje pusėje buvo Rusijos imperijos dalis. Bet Lietuvos bajorų savivokoje tai beveik neatsispindėjo. Lojalesni Rusijos carinei valdžiai bajorai linko pabrėžti esą lietuviai, t.y. savito, nors ir priklausančio Rusijos imperijai krašto gyventojai. Kita vertus, istorinės ir politinės vienybės su Lenkija atžvilgiu kartu su aiškiais priklausomybės Rusijai priešininkais jie linko save laikyti lenkais. Tarkim, grafienė Zofija Tyzenhauzaitė Choiseul-Gouffier, atsimindama 1812 m. į Vilnių kartu su Napoleonu Bonapartu įžygiavusius Lenkijos karinius dalinius, savo jausmus aprašė taip: „Ir aš pirmąkart gyvenime pamačiau lenkus. Susižavėjimo ir džiaugsmo ašaros paplūdo man iš akių; aš susivokiau esanti lenkė!"[9] Čia aiškiai fiksuojamas skirtingumas nuo lenkų, kurie pamatomi pirmąkart gyvenime, tuo pačiu išreiškiant ir norą susitapatinti politinės ateities perspektyvoje.

Panašiai galėtų būti aiškinamas ir 1812 m. kampanijoje Prancūzijos pusėje kovojusio, vėliau kurį laiką buvusio Vilniaus gubernijos maršalka Stanislovo Šumskio liudijimas, jog jis, iš-

---

[7] *Idem, Obrazy domowego pożycia na Litwie* (Warszawa, 1865), p. 32.

[8] E. Aleksandravičius, A. Kulakauskas, „Lietuva XIX a." *Baltos lankos*, 1991, t 1, p. 61-73.

[9] Шуазель-Гуфье, „Воспоминания об императоре Александре I и императоре Наполеоне I" (Спб.) t. 2, p. 47.

leidus amnestiją, kreipęsis į Rusijos generolą Sieversą, kad pasinaudotų ja kaip lietuvis. Sieversas esą piktai jo paklausęs: „ ‚Ponas — lietuvis? O kas ponui leido kovoti prieš Rusiją?' Į tokį kvailą klausimą, pakraipęs pečiais, piktai atsakiau: ‚Nerandu atsakymo į panašų klausimą' ".[10] Bet rašydamas ne apie savo konkrečius kontaktus su rusais, o apie bendresnį požiūrį į Rusiją Šumskis teigė:

> O! su motinos pienu kiekvienas lenkas įčiulpia neapykantą savo Tėvynės prispaudėjams. Tą neapykantą taip gerai išsaugojau, kad vėliau nei apdovanojimai, nei karjera, kurios galėjau siekti parsiduodamas velniui arba carui, progos neįstengė nė sekundei manyje nuslopinti tos neapykantos, taip būdingos kiekvienam lenkui.[11]

Kad bajorijos sluoksniai nenorėjo atsisakyti LDK valstybingumo 1794 m. sukilimo laikotarpiu rodo tai, jog jam vadovauti buvo sudaryta Lietuvos tautinė aukščiausioji taryba,[12] leidusi atsišaukimus į gyventojus ir lietuvių kalba. Lenkijoje žinomas politinis veikėjas iš istorinių LDK žemių kilęs ir Ketverių metų seime Lietuvai atstovavęs Julijonas Ursinas Niemcevičius savo 1812 m. lenkų kalba išleistuose *Lietuviškuose laiškuose*, politinės publicistikos kūrinyje, kuris buvo platinamas Lietuvoje, bandė įteigti, kad „mumyse, lietuviuose, kaip ir mūsų broliuose lenkuose, verda vyriškumas, Tėvynės meilė, pasibjaurėjimas svetima valdžia"[13] „jau visur mūsų Lietuvos vytis švyti

---

10 S. Szumski, *W walkach i więzieniach (1812-1848)* (Wilno, 1931), p. 52.

11 *Ibid.*, p. 3.

12 A. Kulakauskas, „Lietuvos bajorija ir lietuvių tautinis bei valstybinis atbudimas", in: *Literatūros teorijos ir ryšių problemos: Etnosocialinė ir kultūrinė situacija XIX a. Lietuvoje* (Vilnius, 1989), p. 9.

13 J.U. Niemcewicz, *Listy litewskie z roku 1812* (Warszawa, 1812), p. 11.

šalia balto erelio".[14] Istorinio valstybingumo simbolis Vytis, švytintis šalia kito panašaus simbolio, reiškė ir valstybinį-politinį lygiavertiškumą, kad ir kol kas tik agitacine prasme.

Jau vėliau daugelis iš 1831 m. Lietuvos sukilėlių ir nedviprasmiškai aiškiai nepasisakė už paprastos provincijos statusą atkurtoje Lenkijos valstybėje.[15] Dar daugiau. Pavyzdžiui, L. (atrodo, Liudvikas) Chodzka 1831 m. sausio 1 d. *Journal des Debats* išspausdintame straipsnyje gynė savarankiško Lietuvos valstybingumo teisę. Jis įrodinėjo, kad Žečpospolitą sudarė dvi valstybės: Lenkijos karalystė ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė.[16] Tuometinio Vilniaus gubernijos maršalkos Juozapo Gurskio (Górski) proklamacijoje buvo kreipiamasi: „Lietuviai, Didžioji Tauta!"[17]

Panašios, gal net dar išraiškingesnės savarankiško, nors ir glaudžiai su Lenkija susijusio Lietuvos valstybingumo klausimu, kai kurių bajorijos veikėjų nuostatos formavosi 1863-64 m. sukilimo laikotarpiu. Lietuvos Komitetas, susidaręs Vilniuje, dar 1862 m. atkakliai ginčijosi su Varšuva dėl Lietuvos savarankiškumo. Pradžioje tam komitetui vadovavo Vaclovas Przybilskis. Pasitraukus Przybilskiui ir Dalevskiui, žymiausios ir įtakingiausios asmenybės Lietuvos Komitete buvo: Liudvikas Žvieždovskis ir Konstantinas Kalinauskas. Pagal pastarąjį, Lietuva turi kartu su Lenkija siekti nepriklausomybės, kovoti prieš svetimą okupaciją, bet sudaryti visiškai skirtingą nepriklausomą vienetą, sujungtą su Lenkija tiktai federacijos ryšiais.[18]

---

14 *Ibid.*, p. 7.

15 F. Sliesoriūnas, *op. cit.*, p. 394-416.

16 *Ibid.*, p. 413.

17 Cituojama pagal: L. Kryczyński, *Tatarzy litewscy w wojsku polskiem w powstaniu 1831 roku* (Wilno, 1932), p. 19.

18 V. Daugirdaitė-Sruogienė, „Esminiu Lietuvos istorijos klausimu: Atsakymas V. Trumpai," in: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos* (Vilnius, 1991), t. 3, p. 292-293.

Pakankamai ryškias dalies Lietuvos bajorų „separatistines" nuotaikas tuo metu liudija Eugenijaus Ivanausko atsiminimai. Juose autorius priekaištauja tiems, kurie Lietuvos ir Lenkijos unijos padarinius laikė Lietuvai žalingais. Anot jo, kaip pats sakosi, bešališko žmogaus, priklausančio Ukrainai, toks vertinimas kilo ne iš teisingumo dvasios, o iš pergyventų nelaimių. Jam gi brangi tiek Ukraina, tiek Lenkija ir Lietuva.[19] Žinoma, tie Lenkijos veikėjai, kurie kaltino lietuvius „separatizmu", truputį iškreipė reikalo esmę, nes pastarųjų pasisakymas už valstybinį lygiateisiškumą ir savarankiškumą visai dar nereiškė atsiskyrimo ir atsiribojimo.

Atskirų Lietuvos bajorų prisirišimą prie gimtojo krašto ir vis labiau emocionalizuojamą santykį su juo gerai išryškina įvairūs kelionių aprašymai. Grafas Konstantinas Tiškevičius, 1857 m. surengęs kraštotyrinę ekspediciją Neries upe, netgi rašė; „Jeigu gražu esti aplankyti svetimus kraštus, nuodugniai pažinti savąją šalį — būtina žmogaus pareiga."[20] Pats jis jau iš pat pradžių aiškiai dėstė savo santykį su Lietuva: „visa širdimi myliu šalį, kuri man gyvybę suteikė, kuri senatvėje maitina ir neatsisako priglobti paskutiniam poilsiui. Kiekviena jos sėkmė džiaugsmu sušildo man krūtinę, o jai padaryta skriauda liūdesiu žeidžia širdį."[21] Ir dar: „Mylėti ja širdim, mylėti mintimis, mylėti darbais — tai teisingo ir doro piliečio pareiga."[22] 1840 metais apsilankęs Kernavėje Konstantino jaunesnysis brolis Eustachijus irgi audringai reiškė savo jausmus:

> Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės kertinis akmuo, nepriklausomos valstybės sostinė, tuometinio tikėjimo pagrindiniai altoriai ir aukščiausia valdžia — Kernavė, garsi kunigaikščių suvažiavimais,

---

19 E. Helleniusz, *Wspomnienia narodowe* (Paryž, 1961), p. 492, 502.

20 K. Tiškevičius, *Neris ir jos krantai* (Vilnius, 1992), p. 22.

21 *Ibid.*, p. 13.

22 *Ibid.*, p. 22.

tiekos priešų sutriuškinimo triumfo liudininkė, didelis ir turtingas miestas, pagonybės lopšys ir karstas... šiandien laiko sunaikinto miesto pėdsakas vos leidžia pažinti, kas buvo; apsuptas miškais, kurie kažkada buvo mylimi ir pašvęsti namų dievams, dabar atkartoja mūsų Išgelbėtojo šlovę skelbiančių varpų aidą; tuose gojuose buvo buriama Lietuvos ateitis, apleisti ir sulaukėję savo šlamesiu atrodo priekaištaują, kad į juos praeivis, kaip į kažkada buvusio didelio statinio degėsius, besityčiodamas žiūri... norėčiau, kad vėjas nuneštų iki jų mano atodūsį, nes jų paguosti neįmanoma.[23]

Trečiasis iš garsios ir XIX a. pirmoje pusėje vienos įtakingiausių Lietuvos didikų Tiškevičių giminės atstovų (Konstantino ir Eustachijaus brolis) grafas Mykolas Tiškevičius 1863 m. Paryžiuje išleido savo kelionių po Egiptą dienoraščio pirmąją dalį. Čia, pavyzdžiui, rašoma:

Virš mūsų galvų girdėti skardus laukinių žąsų, kurios atskirais būriais visą naktį traukia į pietus, krykavimas. Kas žino? Galbūt kaip tik tie būriai grįžta tiesiog iš Lietuvos! Kad taip su jomis pasikalbėjus! Kad taip sužinojus, kas ir kaip vyksta tame krašte, kuris mums yra ‚kaip sveikata'![24]

Panašių fragmentų yra dar keletas. Bet intriga yra ta, kad suradęs nepaskelbtos antros dalies rankraštį kartu su pirmosios dalies rankraščiu lenkų mokslininkas A. Niwińskis aptiko, jog originale visų palyginimų su Lietuva nėra.[25] Rengiant dienoraštį spaudai, tekstą, kaip atrodo, su M. Tiškevičiaus visišku pritarimu

---

23 E. Tyszkiewicz, „Kiernów i Troki," *Tygodnik Petersburski* (1840), nr. 80, p. 446.

24 M. Tyszkiewicz, *Dziennik podróży po Egipcie i Nubji* (Paryž, 1863), t. 1, p. 233.

25 A. Niwiński, „Wokół egipskiej podróży i kolekcji Michała hr. Tyszkiewicza," in: M. Tyszkiewicz. *Dziennik podróży do Egiptu i Nubji (1861-62)* (Warszawa, 1994), p. 24.

taisė kitas žmogus. M. Tiškevičius po to savo ranka parašė paredaguotą variantą ir įteikė spaudai.[26] Su tokiu Niwińskio aiškinimu tenka sutikti, nes daugelyje spausdinto teksto Lietuvą su Egiptu lyginančių intarpų cituojamos literatūros kūrinių frazės (A. Mickevičiaus ir J. Kraševskio), nepritampa prie bendro sauso (akademinio) kelionės momentus fiksuojančio pasakojimo tono, organiškai iš jo neišplaukia. Bet ar pats Niwińskis nesuklydo teigdamas, kad Kairas lyginamas su Vilniumi?[27] Nepavyko to aptikti dienoraščio leidimo tekste 1863 m. Ir, tiesą sakant, įdomiau ne pats tariamas redagavimo „kriminalas" (kokia kalba, jei M. Tiškevičius sutiko?), o akivaizdus orientavimasis į tam tikrą publikos skonį.

1862 m. *Vilniaus kurjeryje* rašydamas apie brolio Luvrui dovanotas egiptietiškas senienas, Konstantinas Tiškevičius sakė priekaištavęs šiajam, jog tie puikūs daiktai nepateko į Lietuvą.[28] Ir įvairiais kitais atvejais iškilesni Lietuvos bajorijos atstovai reiškė ir propagavo savo prisirišimą prie tėvynės. Antai savo beletrizuotuose atsiminimuose E. Tiškevičius rašė:

> Ar pažįstate Lietuvos miškus? Tą krantų neturinčią jūrą, vidurvasaryje užburiančią poezija, o žiemą pergąsdinančią sniegu. Ar žinote neprieinamus, susipynusius keliukus, kuriais tik kaimietis važiuoja malkų ar girininkas apžiūrinėja briedžio pėdsakus, lokio įspaudus. [...] Štai jau arti trobelė, langelyje žiba ugnis — tai seno bitininko būstas. Jis tos negyvenamos nuošalios vietos neiškeistų į tirščiausiai gyvenamą buveinę. Bitynas yra jo gyvenimo tikslas, o bitės — jo numylėti vaikai. Tai žynys, užkalba gyvatės įkandimą, žino marinančias ir gydančias žoles, žino, kur yra Vytauto keliai ir pilyse paslėpti lobiai — žmonės bažnyčioje jį mato tik Velykų naktį. [...] O! Kad pereitum tą Lietuvos miškų okeaną, turi nuo

---

26 *Ibid.*, p. 23.

27 *Ibid.*, p. 24.

28 K. Tyszkiewicz, „Powrót M. Tyszkiewicza z Egiptu," *Kuryer Wileński*, 1862, nr. 36, p. 290.

lopšio žinoti tas vietas, žmones ir papročius, kitaip keleivio tyko bėda.[29]

Poetizuodamas Lietuvos miškus Eustachijus Tiškevičius visiškai niekuo nenusileidžia Simonui Daukantui. Norint tuo galutinai įsitikinti, galima pasiskaityti dar vieną jo lietuviško miško apologiją:

> Visa, kas tik aprašoma kaip baisiausia — kelionė per Afrikos dykumas, laivo sudužimas, paklydimas laukiniuose miškuose — visa tai yra menka, palyginus su šalta tamsia naktimi, didžiuliais sniegynais, klaidžiu keliu, nenurimstančia pūga, kada staigaus vėjo nešamas sniegas apdengia keleivį ir jo pėdsakus, kada tarp dangaus ir žemės ir aplink nieko nematyti, išskyrus vientisą pienišką baltumą; kada išsenka jėgos ir nėra ko šauktis į pagalbą, šaltis kiaurai smelkia, o staigus šturmas dvigubina savo piktą lemiančią grėsmę, kada besiartinančių vilkų stūgesio persmelktas žmogus pats nežino ką daryti, o šlamančių miškų niūrus gūdesys atrodo sudvejina jo jaudulį; kada apėmus nevilčiai jis girdi iš tolo vėjo atneštą bažnyčios varpų skambėjimą, kurie atsiliepė, jog nelaimės ištikti žmonės pasuktų į tą pusę; iš tolo netgi lyg ir šunų lojimas girdisi, o nėra kaip iki ten nusigauti! Kada ant motinos rankų nešamas kūdikis, jausdamas alkį ir matydamas gimdytojos ašaras, savo riksmu drasko širdį. O! Tada jausdamas besiartinant paskutinę valandą žmogus ieško tik vienos pagalbos ir tik maldoje, pakeldamas išvargusias rankas Dievop, jos sulaukia [...] Taip atrodo retos, bet liūdniausios žiemos naktys Lietuvoje.[30]

Tas pats E. Tiškevičius gavęs progos susipažino su lietuvių kalba, gyrė jos išradingumą ir kitas savybes.[31] Neatsitiktinai ir ne veltui Utenos apylinkių dvarininkas Pranciškus Vilčinskis (1796-

---

29 E. Tyszkiewicz, *Obrazy domowego pożycia na Litwie* (Warszawa, 1865), p. 124-127.

30 *Idem*, „Nasze strony", Obrazek litewski (Kraków, 1871), p. 17.

31 Ž. Bučys, S. Pivoras, „Pirmasis viešas Lietuvos muziejus (įsteigimas, struktūra, kultūrinės funkcijos)". Mašinraštis.

1859)[32] 1844 m. buvo nusiuntęs E. Tiškevičiui garbingą Lietuvos didikų atsakomybę primenantį lietuvišką eilėraštį:

Kur Kunigaykszczey nuzdieia
Ku musu Zemi tureja,
Ir lietuviszkay kałbeia,

Kur musu Jaunimas ginkłay
Ju stiprybies waldzios ženkłay?
Lika tik kapay paminkłay

Kas ios suieszkat' nares,
Kitam dot' žyniu gałes,
Garbi nuo musu tures.[33]

Beje, tas pats P. Vilčinskis bandė atleisti iš baudžiavos savo valstiečius Ukmergės pavieto dvaruose, suteikdamas jiems žemę, bet jam tai nepavyko dėl carinės administracijos daromų kliūčių.[34] Reikšmingą prisirišimo prie gimtojo krašto realijų su visa jų autentika liudijimą aptinkame skaitydami šubravcų draugijos nario, Vilniaus gubernijos maršalkos Mykolo Römerio 1828 m. gegužės 4/16 d. dienos iš tremties žmonai Rachelei rašytą laišką. Ši prašė vyro sugalvoti pavadinimą dvaro daržą supančiam upeliui. Jis atsakė:

> Ta tėkmė turėtų vadintis „meilės" vardu. Bet, kadangi žemė nuo seno yra lietuviška, o vanduo nepastovus upelis, tik iš lietaus ir sniego padarytos užtvaros išlaikomas, tai duodu jam pava-dinimą sudarytą iš dviejų lietuviškų žodžių: Milingos-Prudielis, kas

---

[32] V. Žukas, „Nežinomas lituanistinio turinio P. Vilčinskio straipsnis", *Literatūra ir menas*, 1971, nr. 31, p. 12.

[33] V. Abramavičius, „Antanas Strazdas naujų faktų šviesoje", *Pergalė*, 1949, nr. 3, p. 81. Dėkoju dr. Vytautui Bereniui, atkreipusiam mano dėmesį į šį straipsnį.

[34] M. Jučas, *Baudžiavos irimas Lietuvoje* (Vilnius, 1972), p. 205-206.

lenkiškai reiškia meilės tvenkinį. Jeigu tas pavadinimas atrodys per ilgas, galima apsistoti ir ties vienu žodžiu: Milinga.[35]

Matyt, ne itin gerai mokėjo lietuvių kalbą šis ponas Mykolas Römeris. Bet svarbus pats simpatijos jai faktas. Kitas bajoras, tremtinys filaretas Kiprijonas Daškevičius tais pačiais 1828 metais iš Maskvos rašė: „kai išgirdau lietuviškai dainuojant, širdis sudrebėjo ir kvapo pritrūko krūtinėje... Nors lietuviškai nesuprantu, bet širdis nujaučia, pažįsta, kas savo."[36]

Net ir nekarūnuotu Lenkijos karaliumi laikomas, kunigaikštis Adomas Jurgis Čartoryskis domisi lietuvių kalba, žinoma, ne kaip valstietiškos, o kaip istorinės Lietuvos bajorų kultūros sudėtine dalimi. Dėl techninių kliūčių nebuvo lengva įgyvendinti lietuvių kalbos lektorato kūrimo Vilniaus universitete sumanymą, už kurį 1822 m. pasisakė K. Kontrimas. Bet dar 1824 m. A. J. Čartoryskis užrašuose pasižymi, kad „Lietuvos sostinėje turi būti įvestas lietuvių arba žemaičių kalbos kursas: tai skatins istorinius tyrimus ar jiems padės, o be to, ta tarme dar kalba didelė gyventojų dalis."[37] Žinoma, kad A. J. Čartoryskis paliko savo parašytą rankraštinę „Lietuvos istoriją",[38] nors nebuvo galimybės tai patikrinti. Taigi reiktų pripažinti neteisingu ankstesnį Vinco Maciūno teiginį, kad Vilniaus universitete lietuvybei priešingą lenkišką patriotinę dvasią palaikė kaip tik A.J. Čartoryskis.[39] Adomo Jurgio tėvas kunigaikštis Adomas Kazi-

---

35 D. Komolowa, red., *Nie ustawajmy więc w ochocie pisania... Listy i dzienniki rodu Römerów 1826-1852* (Warszawa, 1992), p. 20.

36 Cituojama pagal: V. Maciūnas, *Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje* (Kaunas, 1939), p. 65.

37 Cituojama pagal: D. Beauvois. *Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich, 1803-1832* (Rzym-Lublin, 1991), t. 1, p. 266.

38 M. Biržiška, „Adomas Jurgis Čartoryskis", in: *Lietuviškoji enciklopedija* (Kaunas, 1937), t. 5, p. 1005.

39 V. Maciūnas, „Vilniaus universitetas ir lietuviškasis XIX a. pradžios sąjūdis", in: *Vilniaus universitetas 1579-1979* (Chicago, 1981), p. 121.

mieras Čartoryskis taip pat rūpinosi lietuvių kalba, tą įrodo jo 1807 m. laiškas sūnui, kur apgailestaujama, kad lietuvių kalba yra traktuojama tik kaip priedėlis.[40] Atrodo, būtent jo įkvėptas K. Bogušas parašė savo garsųjį traktatą „Apie lietuvių tautos ir kalbos kilmę."[41]

Nemažai Lietuvos dvarininkų domėjosi kraštotyrine medžiaga. Taip Tadui Čackiui padėjo dvarininkas Matas Neliubavičius, kuris XVIII a. pabaigoje pradėjo domėtis lietuvių liaudies dainomis, jas lygino su Makfersono „Osiano giesmėmis".[42] Jonas Tiškevičius, Seredžiaus dvaro Raseinių paviete savininkas, papasakojo T. Narbutui padavimą apie Seredžiaus, Čekiškių, Ariogalos ir Betygalos kilmę.[43] Kraštotyra domėjosi kunigo Liudviko Jucevičiaus tėvas Dominikas Jucevičius[44] ir dar nemaža kitų dvarininkų, kurie, jei patys nerinko, tai mecenavo kraštotyrinės medžiagos spausdinimą.[45]

Nedažnai bei nedaug lietuviškai bekalbančius Lietuvos bajorus su kraštu rišo visa kultūrinių elementų aibė, formavusi gimtinės įvaizdį. Šis įvaizdis pripažino lieuvišką simboliką, jai simaptizavo. Dar vienas pavyzdys būtų Raseinių pavieto maršalkos Igno Bušinskio dar prieš 1863-64 m. sukilimą lenkiškai rašytas, bet tik po jo išspausdintas istorinis-statistinis Raseinių pavieto aprašymas, kuriame aiškinama lietuviškų krašto vietovardžių semantika.[46]

---

40 D. Beauvois, *op. cit.*, p. 265.

41 Plg.: K. Bogušo laiškas Ad. K. Čartoryskiui (1808), in: V. Maciūnas, *Lituanistinis sąjūdis...*, p. 308-310.

42 P. Augustaitis, *Lietuvybės elementai lenkų romantizme* (Vilnius, 1921), p. 31.

43 T. Narbutt, „Domniemanie o dawnych Litwinach", *Tygodnik Wileński*, 1871, t. 3, p. 278.

44 L.A. Jucevičius, *Raštai* (Vilnius, 1959), p. 142 ir kt.

45 E. Aleksandravičius, *Kultūrinis sąjūdis Lietuvoje 1831-1863 m.: Organizaciniai kultūros ugdymo aspektai* (Vilnius, 1989), p. 22-23 ir kt.

46 I. Buszyński, *Opisanie historyczno-statystyczne powiatu Rossieńskiego* (Wilno, 1874), p. 235.

Istoriniai-kultūriniai bajorijos saitai su Lietuva buvo tikrai reikšmingas veiksnys visuomeninės krašto gyventojų raidos perspektyvoje. Anot Karlo W. Deutscho, bendruomenės gyvenime „svarbus yra ne kokio nors pavienio faktoriaus buvimas ar trūkumas, o tik pakankamų komunikacijos priemonių, galinčių sukurti bendrą rezultatą, esamybė. Šveicarai gali kalbėti keturiomis skirtingomis kalbomis ir vis dėlto funkcionuoti kaip viena tauta, nes kiekvienas iš jų turi pakankamai išmoktų įpročių, prioritetų, simbolių, atsiminimų, žemės valdymo ir socialinės stratifikacijos modelių, istorinių įvykių bei asmeninių ryšių, kurie visi drauge leidžia jam efektyviau komunikuoti su kitais šveicarais, negu kad su jo paties kalba kalbančiais ir kitai tautai priklausančiais žmonėmis".[47] Žinoma, tai jau susiformavusios bendruomenės pavyzdys. O istorinėje raidoje vienas ar keletas veiksnių gali išardyti pakankamų socialiniam sugyvenimui priemonių tinklą ar sukliūdyti jo susidarymui.

2. Lojalusis baltvokiečių bajorų patriotizmas

Latviškoje Livonijos gubernijos dalyje, Vidžemėje, pagal 1782 m. revizijos duomenis dvarininkai sudarė 0,5% visų gyventojų.[48] Tačiau ne visi dvarininkai buvo bajorai. O ne bajorai Livonijos ar Kuršo landtaguose balso teisės neturėjo. Bajorų arba, kaip jie buvo vadinami, imatrikuliuotųjų dvarininkų (*Ritterschaft*) pagal 1839 m. duomenis Vidžemėje buvo 253, Kuržemėje 154, iš viso — 407 giminės latvių Pabaltijo teritorijoje.[49]

---

47 Karl W. Deutsch, *Nationalism and social communication* (London, 1953), p. 71.

48 A. Švābe. *Latvijos vēsture 1800-1914*, (Rīga, 1991), t.1, p. 75.

49 V. Kalniņš, *Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture* (Rīga, 1972), t..1, p. 195.

Šitie bajorai dvarininkai, populiariai dar vadinami „baronais", (*mat daugelis iš jų turėjo tą titulą*), gerokai skyrėsi nuo savo bendravardžių Lietuvoje, kur didesnioji bajorų dalis buvo smulkioji bajorija, dažnai turinti labai nedideles žemės valdas, kartais jų visai neturinti bei užimanti įvairias pareigas bajoriškoje savivaldoje, gyvenanti iš didikų malonės. Latvių Pabaltijyje bajorija sudarė kompaktišką ir vienalytį socialinį sluoksnį.

Daugmaž iki XIX a. vidurio vadinamųjų ostzėjinių arba Pabaltijo gubernijų bajorija puoselėti kokio nors bendrumo nesistengė, o vietos reikalai buvo sprendžiami Livonijos, Kuršo bei Estijos landtaguose. Tik XIX a. viduryje Pabaltijo vokiečių bajorai ėmė labiau domėtis viso ostzėjinių gubernijų regiono reikalais, kitais šio regijono vokiečių gyventojais. Tada ir ostzėjinės gubernijos imtos vadinti Baltijos (arba Pabaltijo) provincijomis. 1859 m. pradėtas leisti žurnalas *Baltische Monatschrift* išplatino šį naują geopolitinį terminą.[50] Ne tik bajorai, o ir kiti Pabaltijo vokiečiai ėmė vadintis baltais, baltvokiečiais. A. Bienemanas programiniu tapusiame straipsnyje paskelbė: *Balticus sum, Balticí nil a me alienum puto* (aš esu baltas ir niekas iš to, kas baltiška, man nesvetima).[51] Šį naujai skiepijamą tapatybės supratimą buvo stengiamasi ir politiškai įtvirtinti: 1862 m. Livonijos landtagas nutarė siekti atskiro Baltijos gubernijų aukščiausiojo teismo prie senato kasacinio departamento bei jungtinio visų trijų gubernijų landtago.[52] Tačiau ir naujosios tapatybės pagrindas buvo bajoriškosios luominėje kultūroje ugdytos savivaldos teisės („baltiškoji autonomija").[53] Tiktai XIX a. pabaigoje baltvokiečių

---

50 A. Švābe, *op. cit.*, p. 15.

51 М. Духанов, *Остзейцы: Политика остзейского дворянства в 50-70 гг. XIX в. и критика ее апологетической историографии* (Рига, 1978), p. 410.

52 Я. Зутис, *Очерки по историографии Латвии: Прибалтийско немецкая историография* (Рига, 1949), p. 149.

53 М. Духанов, *op. cit.*

spaudoje pradėta rašyti, kad jie irgi turi tautinę individualybę bei privalo gerbti savo kalbą ir tautybę.[54]

Dauguma baltvokiečių bajorų XIX a. pirmoje pusėje buvo neabejotini Rusijos patriotai. Nemaža jų dalis tarnavo Rusijos imperijos centrinėse administracinėse žinybose. Dar 1871 m. 58% Rusijos generalinio štabo karininkų ir 74% Rusijos generolų buvo vokiečiai.[55] F. Wrangelis savo atsiminimuose rašė:

> Mano vaikystės metais (Krymo karo epocha) bajoriškoje aplinkoje, kur aš išaugau, vyrai, anksčiau netarnavę armijoje ar laivyne, rusiškai blogai kalbėjo, damos tos kalbos visiškai nemokėjo; bet vis tiek visi su išdidumu save laikė rusais, nesuvokdami, kad šis žodis gali turėti dvi skirtingas reikšmes: vieną etnografinę, kitą — politinę; visi buvo įsitikinę, kad Rusija turi teisę būti pirmoji pasaulio valstybė."[56]

1855 m. rugsėjo 11 d. laiške savo dvasiniam patronui pastoriui Ferdinandui Walteriui baltvokietė imperijos dvaro dama Edita von Raden rašė:

> Nieko jums nepasakysiu apie Sevastopolį; nedaug žinoma detalių apie paskutinį šios tragedijos aktą; mūsų gailestingoji sesuo ten buvo iki galo; ji pati yra kontūzyta, kitas susilaužė ranką bombardavimo metu: ir iš ten jie rašo džiugius ir entuziastingus laiškus, jaučia, kad tarnauja Dievui![57]

---

54 A. Henriksson, *The Tsar's loyal Germans (The Riga German community: social change and nationality question, 1855-1905)* (New York, 1983), p. 57.

55 A. Bilmanis, „Grandeur and decline of the German Balts", *Slavonic and East European Review*, 1944, vol. 22, nr. 61, p. 66.

56 Ф. Врангель, *Остзейский вопрос в личном освещении* (Спб., 1907), p. 183.

57 A. Eggers, red., *Baltische Briefe aus zwei Jahrhunderten* (Berlin), p. 183.

Toks prorusiškas patriotizmas gerai žinomas jau nuo 1812 m. karo. Antai baronas Borisas Uxkullis, savotiškas Pabaltijo Kazanova, tuo metu rašytame dienoraštyje vadinasi „jaunu rusų karininku".[58] Neįsivaizduojama, kad panašiai būtų sakęs Lietuvos bajoras, netgi tarnaujantis Rusijos armijoje. Dar prieš Borodino mūšį, t.y. prancūzams sėkmingai puolant, Uxkullis dienoraštyje rašė:

> O! Pasipūtę šios žemės tironai — ką vieną dieną pasakys jūsų sąžinė! Jūs išlietumėte savo pavaldinių kraują be jokios prasmės! Bet, ačiū Dievui, tai yra teisingas ir tikras karas! Kiekviena rusiška siela, užbaigianti savo mirtingą sukimąsi, kad pasitrauktų į tyresnes vietas, bus atlyginta ir melsis už savo monarcho, kuris galvoja tik apie savo tėvynės, o ne savo paties reikalą, gerovę.[59]

Napoleonui pralaimint, jis jau visai nebesivaržė: „Tegyvuoja Rusija! Tegyvuoja Rusijos kariuomenė!"[60] Dar įdomiau ir raiškiau šio baltvokiečių bajoro tapatybė pasimato jam atsidūrus Prūsijoje. Jis rašo, kad mažo Prūsijos miestelio gyventojai (t.y. vokiečiai pagal tautybę) yra palankūs jiems, rusams.[61] Ir dar: „šalis ir žmonės čia labai primena Livoniją, skirtumas tik tas, kad visi čia yra plačiau mąstantys ir labiau išsilavinę."[62] Dėl tokios lojalios laikysenos, kaip pastebėjo bajoriškąją savivaldą Lietuvoje ir latvių Pabaltijyje lyginęs A. Janulaitis, Rusijos vyriausybė išsaugojo platesnę nei Lietuvoje baltvokiečių bajorų savivaldą ir ją rėmė iki pat XIX a. antros pusės reformų Rusijoje.[63]

---

58 B. Uxkull, *Arms and the woman: The intimate journal of a Baltic nobleman in the Napoleonic wars* (New York, 1966), p. 191.

59 *Ibid.*, p. 69.

60 *Ibid.*, p. 97.

61 *Ibid.*, p. 117.

62 *Ibid.*, p. 122.

63 A. Janulaitis, „Die ständische Selbstverwaltung des Adels in Litauen und im Baltikum im XIX Jahrhundert", in: *Pirmā Baltijas vēsturnieku konference* (Rīga, 1938), p. 529-538.

Šiek tiek išsiskiria paskutiniojo Kuršo hercogo žmonos sesers Elizos von der Reckės pažiūros. 1794 m. gruodžio 31 d. ji dienoraštyje rašė: „atsižvelgiant į dabartinę padėtį aš turiu arba nustoti būti kuržemiete arba pasiduoti tiesioginei carienės protekcijai, tapti viena iš rusų vergių — to aš negaliu daryti."[64] 1810 m. ji rašo, kad „Kuršo hercogystės žlugimas nuvertino mūsų tautinį charakterį ir turėjo tragiškų pasekmių šaliai ir hercogo šeimai."[65] O su B. Uxkulliu E. von der Reckę sieja panašus tėvynės supratimas. Uxkulliui — tai tiesiog artimųjų gyvenamoji vieta, jis džiaugiasi sulaukęs iš ten žinių.[66] E. von der Reckė 1790 m. lapkričio 25 d. dienoraštyje rašo: „Poryt aš vėl pamatysiu savo numylėtą tėvynę, kur tiek daug mano gerbiamų draugų gyvena, ir kur man šventi kapai širdžiai brangius pelenus talpina!"[67] Taigi abiejų ryšys su tėvyne perdėm asmeninis, nesiejamas su kokia nors bendresne, objektyvesne, pavyzdžiui, valstybingumo tradicija, Tokia tėvynė gali būti ir bet kuris kitas į ją panašus kraštas. Tą patvirtina 1804 m. E. von der Reckės kelionės po Vokietiją užrašai. Beje, žmonių gyvenimas keliautojos beveik nedomino, ją labiau traukė įvairios gamtinio ir kultūrinio kraštovaizdžio detalės, kurias apžiūrinėjo smalsiu nerūpestingo turisto žvilgsniu. Ji rašo: „Po šito baimę varančio ėjimo mūsų laukė keli pintiniai vežimai, kiekvienas pakinkytas vienu arkliu, gana panašūs į Kurše naudojamus. Gražūs jaunystės numylėtoje tėvynėje vaizdiniai iškilo mano sieloje ir dar labiau nuteikė širdį žavesio pilnos ateities pomėgiui."[68]

---

64 E. von der Recke, *Tagebücher und Selbstzeugnisse* (Leipzig, 1984), p. 298.

65 *Ibid.*, p. 47.

66 B. Uxkull, *op. cit.*, p. 103 ir kt.

67 E. von der Recke, *op. cit.*, p. 105.

68 E. von der Recke, *Tagebuch einer Reise durch einen Theil Deutschlands und durch Italien in den Jahren 1804 bis 1806* (Berlin, 1815), t. 1, p. 50.

Nors vokiečių valstybės XIX a. pirmoje pusėje laikomos svetimomis šalimis, kultūrinis bendrumas su kitais vokiečiais jau formavosi. Woldemaras von Ditmaras savo 1815 m. spalio 6/18 d. laiške tėvams iš Berlyno rašo: „Matome, gerieji brangieji tėvai, kaip laimingai man einasi svetimoje šalyje",[69] bet čia pat: „šiandien iš ryto aš susipažinau su vienu iš mūsų genialiausių vokiečių rašytojų, visuotinai pripažintu baronu de la Motte-Fouque."[70] J. Sieversas surado ir detalesnę baltvokiečių bajoro tapatybės formulę: „vokietis — Rusijos pavaldinys, nes gimęs Livonijoje" (ein Deutscher, der als geborener Livländer russischer Staatsangehöriger ist).[71]

Kaip galima spręsti iš vieno vadovo po Livoniją, didžioji dalis dvarų pavadinimų buvo vokiški ir neturėjo nieko bendra su etnolingvistine latviškąja toponimika, kuri egzistavo lygiagrečiai ir atskirai, nors geografiškai ir toje pat teritorijoje.[72] Etnokultūriškai išskirtų krašto gyventojų negalėjo sieti ir memorializuojama praeitis, tarkim, žymiam ordino veikėjui Valteriui von Pletenbergui 1855 m. Vendene atidengtas paminklas[73]. Minėtasis F. Wrangelis rašė, kad septynis šimtus metų šalyje pragyvenę baltvokiečiai turi teisę ją laikyti savo tėvyne, kaip ir estai bei latviai, „išviję prieš keletą šimtmečių germanų gentis, gyvenusias ten dar geležies amžiaus pradžioje".[74] Tuo metu išplitusi ši archeologijos mokslo vardu prisidengusi teorija, taip pateikiama, irgi galėjo tik skirti, o ne vienyti.

---

69 O. Clemen, red., *Aus Kurländischen Reisetagebüchern* (Berlin, 1919), p. 50.

70 *Ibid.*, p. 48.

71 Cituojama pagal: Ю. Самарин, Сочинения (Москва, 1890), t.8, p. 164.

72 С. Клейн, *Путеводитель по Лифляндской Швейцарии* (Рига, 1888), p. 1.

73 *Ibid.*, p. 12.

74 Ф. Врангель, *op. cit.*, p. 46.

Šiaip jau susidomėjimas krašto praeitimi buvo gana didelis. XIX a. 4 ir 5 dešimtmečiais *Rigaschen Stadtblätter* ir *Inland* puslapiuose pasirodė vietovių istorijos aprašymai.[75] Tačiau daugelis panašių tyrinėjimų buvo šališki. Kaip 1824 m. sausio 22 d. laiške garsiam Peterburgo mecenatui grafui N. Rumiancevui ironiškai (gal ir netyčia) pastebėjo Vilniaus universiteto profesorius J. Lobojko: „Žemaitijoje yra daug apkasų ir kitų paminklų iš vokiečių riterių laikų. Pabaltijo gubernijų bajorija, taip stropiai rinkusi istorines senienas, regis, nepagalvojo apie šį naują šaltinį."[76]

Kuršo baltvokiečių bajorų giminių atstovai turėjo, beje, valdų Žemaitijoje ir 1794 m. bei 1831 m. sukilimų dienomis aktyviai talkininkavo carinei valdžiai susidorojant su sukilėliais. Panevėžio pavieto keturiasdešimt trijų vokiečių kilmės dvarininkų vardu Karolis von Harenas ir Karolis von Grothusas 1831 m. rugpjūčio mėnesį prašė caro, kad jų dvarus (105 tūkst. dešimtinių žemės ir 6418 vyriškų revizinių sielų) prijungtų prie Kuršo gubernijos. Pasak jų, jie nusipelnę šitos malonės, nes nedalyvavę sukilime, o sukilėliai nuniokoję jų dvarus. Buvo išmatuotos šiems dvarininkams priklausiusios žemės ir surašyti jų baudžiauninkai vyrai. Tik įsikišus Vilniaus gubernijos valdžiai, kuri nepritarė šiam projektui nenorėdama prarasti mokestinių sumų, caro valdžia 1833 m. jį atmetė.[77]

---

75 R. Wittram, „Geschichtsbewusstsein und Geschichtsberachtung im baltischen Deutschtum", in: *Sitzungberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde zu Riga* (Riga, 1936), p. 1.

76 A. Kaupuža, „XIX a. pradžios Lietuvos kultūros veikėjai pagal prof. J.N. Lobojkos susirašinėjimą su N.P. Rumiancevu", *Literatūra*, 1967, t. 10, p. 181.

77 J. Goštautas, *Ponas Teisėjaitis arba pasakojimas apie Lietuvą ir Žemaitiją* (Vilnius, 1967), p. 85 ir 117 (F. Sliesoriūno komentaras).

1863-64 m. sukilime vienas rusų valdininkas stebėjosi pamatęs sužeistą pažįstamo ostzėjiečio dvarininko sūnų, tapusį sukilėliu. Kiek jis pamena, tai bene vienintelis baltvokiečių bajoro dalyvavimo maište prieš valdžią faktas.[78]

3. Lietuvos pilietinės tradicijos demokratizavimo link

Jau 1794 m. sukilimo atsišaukimuose Lietuvos valstiečiai lietuvių kalba buvo raginami bendrai su bajorais kovoti už tėvynės laisvę, duodant suprasti, kad prisidėjusiems neliks neatlyginta.[79] Tadas Kosciuška 1794 m. gegužės 7 d. išleido vadinamąjį Polaneco universalą, už dalyvavimą sukilime baudžiauninkams numačiusį suteikti asmens laisvę. [80] Nors apie jokias politines valstiečių teises nekalbėta, svarbus ir naujoviškas buvo jų įstatymiškai lygiateisės narystės Lietuvos ir jungtinėje Lenkijos-Lietuvos valstybėje pripažinimas.

Kita vertus, savaime suprantama, kad pirmasis žingsnis pilietinės tradicijos demokratizavimo link turėjo būti baudžiavos panaikinimas. Baudžiavos panaikinimo klausimą svarbiausia laikmečio problema laikė toli gražu ne didžioji bajorijos dalis. Bet dauguma neturėjo ir stiprių argumentų prieš, tad viešosios nuomonės spaudžiami būtų priversti pasiduoti. Atsirasdavo ir dvarininkų, atleidžiančių savo valstiečius nuo lažinių prievolių. 1808 m. apie 7000 jam priklausiusių baudžiauninkų testamentu išlaisvino Ignas Karpis, kuris dar tik 14 metų turėdamas paaukojo didelę pinigų sumą 1794 m. Lietuvos sukilėlių kariuomenei ir pats buvo į ją įstojęs.[81] Reikšminga ir tai, kad Joniškėlio

---

78 А. Вязимитиов, „Воспоминания о последней польской смуте", *Рууская смарина*, 1886, t. 51, p. 410.

79 „Aciszaukimas rodos neydidziasiasias narodaus letuwos", *Lietuvių tauta*, 1911, t. 2(1), p. 128.

80 J. Jurginis, *Lietuvos valstiečių istorija* (Vilnius, 1978), p. 159.

81 V. Trumpa, „I. Karpis", in: *Lietuvių enciklopedija* (Boston, 1957), t. 11, p. 89.

mokykloje, kuriai išlaikyti irgi skyrė didelę pinigų sumą, jo pageidavimu turėjo būti mokoma lietuvių kalba. Istorikė M. Lukšienė abejoja, kad pats I. Karpis pageidavo lietuvių kalbos įvedimo.[82] Bet vienintelis jos abejonės šaltinis — lituanocentristinio nepatiklumo nuostata. O juk ir kiti stambūs dvarininkai rėmė mokymą lietuvių kalba, pavyzdžiui, kunigaikštis Irenėjus Oginskis,[83] grafas Jonas Tiškevičius.[84] 1811 m. kunigaikščio Mykolo Kleopo Oginskio paruoštame LDK konstitucijos projekte taip pat buvo numatytas laipsniškas valstiečių išlaisvinimas.[85] Atrodo, kalbėta netgi apie politinio valstiečių atstovavimo galimybes, tačiau tai siūlęs iš Švedijos kilęs Aleksandro I ministras Gustavas Moritzas Armfeltas pritarimo nesusilaukė.[86]

Labai ryškiai klausimas buvo svarstytas 1817 m. Vilniaus gubernijos bajorų seimelyje. Žinoma, svarstymą organizavo tam tikra bajorijos grupė, buvo parinktas palankus momentas, kai krašte pasklido žinia apie savo demokratinėmis pažiūromis žinomo T. Kosciuškos mirtį.[87] Seimelyje Upytės pavieto maršalka Simonas Zaviša kalbėjo:

> Laiko dvasia yra tikroji žmonių minčių ir veiksmų vadovė, tai ji iš esmės formuoja nuomones, sudaro ar sunaikina prietarus,

---

82 M. Lukšienė, *Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmojoje pusėje* (Vilnius, 1970), p. 94.

83 „I. Oginskio laiškas M. Akelaičiui", *Tauta ir žodis*, 1926, t. 4, p. 439.

84 H. Valeika, „Tiškevičiai", in: *Tarybų Lietuvos enciklopedija* (Vilnius, 1988), t. 4, p. 321.

85 B. Dundulis, „Projektas atkurti LDK Rusijos imperijos sudėtyje", *Istorija*, 1972, t. 13, sąs. 1, p. 64.

86 H. Izdebski, „Litewskie projekty konstytucyjne z lat 1811-1812", *Czasopismo prawno-historyczne*, 1972, t. 24, / 1, p. 116-117.

87 A. Janulaitis, *Baudžiavų panaikinimo sumanymai Lietuvoje (1817-1819 m.)* (Kaunas, 1929), p. 19.

pajungia mūsų sielas egoizmui ir tamsai arba iškelia mus iki žmogiškumo ir tikrosios bei visiems naudingos šviesos. Pažvelkime į plačią žmogiškųjų darbų istoriją, pasižiūrėkime, kokia buvo jų pirmykštė būklė, suvoksime, ką padarė, kai, išsižadėdami patriarchalinių dorybių, pajungė dalį savo brolių pasipūtimo ir aistros teisei, ką pagaliau nusprendė, kai išplitusi šviesa, teisinga filosofija ir skaisti religijos liepsna valdančiųjų pastangų ar išmintingų potvarkių dėka pasiekė jų sukalkėjusius ir ilgalaikio prietaro nuteiktus protus. [...] Turime ne balsų dauguma, o vienbalsiai nuspręsti, kad atsisakome teisių ir privilegijų, kurias be apribojimų ir savavališkai turėjome mūsų mužikų atžvilgiu. [...] ko daugiau, nei neteisingumo, išsižadame?[88]

Kalbėdamas apie tam tikram laikmečiui būdingą socialinę santvarką, Simonas Zaviša jos neabsoliutino, o žvelgė į ją ir istorinės atsakomybės požiūriu. Nors individas vertinamas tik pagal jo paties darbus, bet gyvendamas tarp žmonių, nori ar nenori, iš dalies vis tiek atsako už tėvų ar protėvių visuomeninius nuopelnus ar pražangas. Panašiai apibūdindamas individo santykį su visuomenės istorija argumentavo žymus amerikietis istorijos sociologas Reinhardas Bendixas: „...žmonės patys kuria savo istoriją, bet jie tai daro esamomis aplinkybėmis, ir todėl jų likimas iš dalies yra rezultatas to fakto, kad anksčiau kiti žmonės kūrė savo istoriją. Konkrečių aplinkybių kontekste žmonių veiklai egzistuoja aiškios ribos."[89] Simonas Zaviša gi norėjo, kad Lietuvos bajorai prisiimtų atsakomybę už istorinę neteisybę — baudžiavinę santvarką — ir ją panaikindami įsipareigotų teisingumu ir teise paremtam visuomeniniam gyvenimui. Anot jo: „iš bajorų norėtųsi sulaukti kilnių darbų."[90] Reikšminga, kad, nors ne visi

---

88 Cit. pagal H. Mościcki, *Pod znakiem orła i pogoni* (Lwów-Warszawa, 1923), p. 69-70.

89 R. Bendix, *Force, Fate and Freedom: On historical sociology* (Berkeley, 1984), p. 49.

90 H. Mościcki, *op. cit.*, p. 70.

bajorai pritarė Zavišos mintims, jo kalba buvo palydėta audringais plojimais.[91]

Bet carinė vyriausybė neigiamai pasižiūrėjo į Lietuvos bajorų iniciatyvas baudžiauninkų klausimu, matyt, pernelyg pabrėžusias jų politinį savarankiškumą. Dar anksčiau, kur kas menkesnio incidento proga, caras buvo išleidęs specialų įsaką, kuriame nurodė, jog bajorų seimelis gali burtis tik generalgubernatoriaus šaukimu ir leidimu, o susiėjęs — tik rinkti pareigūnus ir išklausyti valdžios pranešimus.[92] 1837 m. vėl buvo siūlymų išrinkti penkių asmenų komitetą, kuris svarstytų baudžiauninkų klausimą, remdamasis Prūsijos pavyzdžiu.[93] 1846 m. pasiruošimus vėl kelti baudžiavos panaikinimo klausimą nedvejodamas sutrukdė generalgubernatorius F. Mirkovičius.[94] Apskritai, jeigu liberaliau ar radikaliau politiškai nusiteikę bajorai galvojo apie valstiečių pilietinio ugdymo perspektyvą, tai carinei valdžiai terūpėjo ugdyti jų patriarchalinį prisirišimą prie monarcho. Kaip taikliai apie 1831 m. sukilimą kalbėdamas (šiuo atveju tai tinka ir visiems trims sukilimams) pastebėjo A. Janulaitis, sukilėlių atsišaukimuose buvo raginama kovoti dėl „laisvės ir teisės, dėl tėvynės ir tikybos",[95] o valdžios kreipimuose — būti ištikimais sostui ir monarchui.[96]

Įdomiai lietuvių valstiečių siekimus pakeisti socialinį statusą gaunant bajorystės dokumentus interpretuoja Jokūbas Geištoras:

---

91 *Ibid.*, p. 71.

92 A. Janulaitis, Lietuvos bajorai ir jų seimeliai XIX a. (1795-1863) (Kaunas, 1936), p. 201.

93 *Ibid.*, p. 544.

94 D. Fajnhauz, *Ruch konspiracyjny na Litwie i Białorusi 1846-1848* (Warszawa, 1965), p. 198-199.

95 A. Janulaitis, „Kunigai ir 1831 m. revoliucija Lietuvoje", in: A. Janulaitis, *Praeitis ir jos tyrimo rūpesčiai* (Vilnius, 1989), p. 568.

96 *Ibid.*, p. 273.

...mane pasiekė žinios, kad kai kurie iš mano valstiečių stengiasi pasidaryti sau bajorystės dokumentus [...] Įsitikinau, kokį garsą turi tas žodis, tas senovės laikų atminimas — „bajorystė". Tie, kurie turėjo nuosavas trobas, būtų jų išsižadėję, kad tik taptų laisvi, o tikros laisvės be bajorystės neįsivaizdavo! Tad sukilimo akimirką visos liaudies įbajorinimas pas mus būtų padaręs didesnį įspūdį negu žemės sukilimas, o ką, jeigu tai būtų buvę sujungta! Didelė čia yra veiklių žmonių, tautos vedlių kaltė, kad nemoka išnaudoti nors vadinamųjų masių prietarų. Iš tikrųjų, ar ne tas pats — visus įbajorinti ar panaikinti bajorystę? O ką, jeigu liaudis tik tą laisvės senojoje Lenkijoje formą tesuprato, kitaip gi manė, kad ją apgaudinėja. Panašias mintis ne iš vieno valstiečio, ypač iš valstybinių dvarų, girdėjau."[97]

Geištoras aiškiai perdėjo, nors jeigu ne sunkiai įgyvendinama įbajorinimo praktika, tai bent jau jo šūkis iš tikrųjų galėjo neutralizuoti baudžiavos, kaip istorinės neteisybės, vertinimą bei konsoliduoti bajoriją ir valstiečius. Aiškėja, kodėl M. Akelaitis, agituodamas valstiečius sukilti, teigė, kad sukilimui laimėjus „szlėktomis bajorais liksim".[98] Carinė vyriausybė kaip tik ir siekė užkirsti kelią tokiai galimybei. Tai akivaizdu jau vien iš 1861 m. baudžiavos panaikinimo įstatymo stilistikos:

Mes, Aleksandras Antrasis, [...] Dumodamis apej buwima kilmes ir stona pariedime Ciesoristes, szarpej ir łajmingai redidamas aukszties nius ir vidutinius stonus, aprejkszdamas ju prigulejimus, waldžę ir gadnastes, ne paspieje ligios mieros storone apej žmones wergus, tejp wadinamus dielto, jog anie, nekada senomis prawomis, nekada paprocziu, tewajniszkaj pawersti i wergus po waldžios ponu, kuriems wienkartu prigul rejkałas pariedite ju łajmingą buwę. Waldže ponu buwa ikisziołej didele ir newisiszkaj prowu

---

97 J. Gieysztor, *Pamiętniki z lat 1857-1865* (Wilno, 1913), t. 1, p. 135-136.

98 „Spausdintieji ir nespausdintieji 1863-64 m. sukilimo raštai", *Karo archyvas*, 1925, t. 1, p. 216.

apskriesta, wietoj kurios wadžiojos pasakomis padawimaj, paprotis ir sawale pona.[99]

Perskaičius šį fragmentą aišku, kodėl baudžiauninkai galėjo „nesuprasti" įstatymo, parašyto tokia sudarkyta lietuvių kalba. Nedviprasmiškai sakoma, jog naikindamas baudžiavą caras mažino bajorų valdžią, apie bajorų iniciatyvą nekalbama.

Žinoma, laipsnišką demokratinių pažiūrų Lietuvoje sklidimą turėjo lengvinti aplinkybė, kad smulkioji bajorija palyginti artimai bendravo su baudžiaviniais valstiečiais. Tarkim, bajoras galėjo būti paprašytas kartu su valstiečiais dalyvauti kokioje nors katalikiškoje apeigoje pavyzdžiui, vaiko krikštynose.[100] Anot J. Goštauto, po abiejų tautų unijos Vladislovui Jogailai valdant perėmę anuomet Krokuvoje rezidavusio karaliaus dvaro papročius ir kalbą, lietuvių bajorai tarpusavyje bendrauja lenkiškai, bet su valstiečiais turi šnekėti lietuvių kalba, kurią taip ir išmoksta."[101] 1815-16 m. lietuvių kalba parašytame laiške be konkretaus adresato, savotiškame šubravcinio stiliaus rašinyje apie prietelystę, M. Römeris prideda postskriptumą: „lieżuwis francūżiszkas stojosi dėl mani per nesakyma sunkus in raszymą dėlto praboczyk, kad pas tawi prigimtą užiwoju".[102] Jis lyg ir ironizavo „prigimto liežuvio" sąvoką, bet visai nelaikė lietuvių kalbos svetima. Panašiai 1819 m. per Jiezną važiavęs J.U. Niemcevičius aprašė savo įspūdžius:

Šventiškai apsirėdę kaimiečiai iš visų pusių skubėjo melstis. Viskas rodė jų gerą buitį ir turtingumą. Vyrai tvarkinguose gerais arkliais

---

99 *Istatimaj apej walsszczionus, iszejusius isz werginga priguleima* (Vilnius, 1862), p. 5.

100 J. Goštautas, *Ponas Teisėjaitis arba pasakojimas apie Lietuvą ir Žemaitiją* (Vilnius, 1967), p. 44-56.

101 *Ibid.*, p. 51.

102 Cit. pagal: V. Abramavičius, „Antanas Strazdas naujų faktų šviesoje", *Pergalė*, 1949, nr. 3, p. 86.

pakinkytuose vežimuose vežė moteris; jaunikliai jojo raiti. Vieną sulaikiau ir norėjau su juo pasikalbėti; bet su gėda turiu prisipažinti, kad, nors lietuvis, jo nesupratau; o kalbėjo lietuviškai. Išeidamas iš bažnyčios pagaliau sutikau lenkiškai mokantį kaimietį. Jau nebesistebėjau tos liaudies gera išvaizda, kai sužinojau, kad čionykščiai valstiečiai moka činšą. Kodėl gi tas pavyzdys nepaplinta visur?[103]

S. Moravskis ironiškai apibūdino smulkaus bajoro artimumą su baudžiaviniais valstiečiais: „Provincijos bajoras yra tikras mužikų brolis. Šie dažnai jį prilupa".[104]

Tam tikrų minčių turėjo įkvėpti bendra istorinė praeitis. Grafas K. Tiškevičius nebuvo demokratas, skirtinga žmonių socialinė padėtis jam atrodė Apvaizdos skirtos lemties padarinys.[105] Bet liaudies kultūrą jis neabejotinai laikė bendru šalies turtu ir užrašinėdamas liaudies dainas negailėjo aukštuomenės žmogui neįprastų pastangų:

Sunkus ir labai varganas yra liaudies dainų rinkėjo pašaukimas. Jei kas gyvenime nėra rinkęs žmonių dainų iš pačios jų versmės, tai yra, kas jų nėra sėmęsis iš žmonių lūpų, tas negali suprasti, kiek sunkumų laukia to darbo ir kokio didžiulio, ypatingo pasiaukojamo triūso reikia rinkėjui [...] Būtina išsižadėti dar frako, durtinio, plonų marškinių, dažnai net batų. Apsiavusiam vyžomis, apsivilkusiam pilka rudine, su lazda rankoje reikia bastytis iš kaimelio į kaimelį, iš vienos šiaudinės pastogės į kitą, iš vestuvių į pasilinksminimą, iš krikštynų į laidotuves. Visur sėskis ant vieno suolo, su visais gurkšnok iš vienos taurelės, nusiteik ne vieną sykį patirti netašytų žmonių stačiokiškumą ir nemalonių jo padarinių,

---

103 J. U. Niemcewicz, *Podróże historyczne po ziemiach polskich między rokiem 1811 a 1828 odbyte* (Paryž, 1858), p. 363.

104 S. Morawski, *Szlachta-bracia: Wspomnienia, gawędy, dialogi (1802-1850)* (Poznań, 1929), p. 46.

105 K. Tiškevičius, *Neris ir jos krantai* (Vilnius, 1992), p. 25.

kad pasiklausytum laisvai dainuojamos dainelės, sužvejotum iš draugiško kalbesio kokią žmonių legendą".[106]

Simpatija liaudies kultūrai net įkvėpė K. Tiškevičių pareikšti: „Kad pamiltum tėvynę reikia tikėti prasto žmogaus gyvenimu, tirti jo būdą, širdį."[107]

Kai kurie dvarininkai mielai padėdavo liaudies dainų rinkėjams. Toks, tarkim, buvo S. Daukantui talkininkavęs Kazimieras Moigis.[108]

Besilankydamas Švedijoje E. Tiškevičius atkreipė dėmesį į švedų valstiečių išsilavinimą:

> reikia pripažinti, kad visos žmonių klasės Švedijoje nuodugniai žino savosios žemės istoriją. Kiekvienas valstietis kalbės puikiai ją išmanydamas; ir jų karalių praeities žygiai, nors trumpalaikiai, bet veikę visą Europą, paprastai yra tai, apie ką švedų liaudis mėgsta galvoti.[109]

O nuo pastabos, kad „Švedijos valdovas galėjo palengvinti [Lietuvos] baudžiauninkų dalią, teisingai nustatyti jų santykius su dvarininkais"[110] buvo netoli iki minties, kad tai reikia daryti patiems Lietuvos dvarininkams ir tada Lietuvos valstietis galbūt turėtų galimybę žinoti Lietuvos istoriją neblogiau, negu kad švedų valstietis — Švedijos.

4. Piletinio susitarimo kliūtys latvių Pabaltijyje

XVIII a. pabaigoje latvių Pabaltijyje, panašiai kaip ir Lietuvoje, vis aktualesnis darėsi valstiečių teisinės ir socialinės

---

106 *Ibid.*, p. 331.

107 *Ibid.*, p. 22.

108 „K. Moigio laiškai S. Daukantui", in: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 5: *Simonas Daukantas* (Vilnius, 1993), p. 281-326.

109 E. Tyszkiewicz, *Listy o Szwecji* (Wilno, 1846), t. 1, p. 65-66.

110 *Idem., op. cit.*, t. 2, p. 76.

padėties klausimas. Tačiau baltvokiečių dvarininkų pažiūros buvo žymiai konservatyvesnės nei lietuvių. Landtagas pasmerkė Livonijos landrato Karlo Schoultzo (1720-1782) baudžiauninkams latvių kalba išleistus nuostatus, kaip politiškai žalingus, nors lažą jie nenaikino, o tik normavo.[111] Į geranoriškais valstiečių padėties gerinimo sumetimais pateiktą jų vokietinimo idėją landtage buvo atsakyta, kad valstiečiai gal ir norės germanizuotis, tačiau dvarininkai nenorės su latviais vokiškai kalbėtis.[112] 1802 m. grafas Jakobas Igelströmas surašė savo dvarams priklausančių apie 3000 latvių ir estų valstiečių išlaisvinimo iš baudžiavos deklaraciją.[113] Tai galbūt buvo filantropijos pavyzdys, bet vargu ar demokratinių pažiūrų produktas.

Skeptišką požiūrį į su Prancūzijos revoliucija plintančias demokratines nuotaikas liudija E. von der Reckė, kuri 1793 m. lapkričio 23 d. dienoraštyje rašo:

> Jeigu esi nepakankamai entuziastiškas demokratas, nesitiki pamatyti visiškos luomų ir turtų lygybės įvedimo, tai tada tampi aristokratu, kas reiškia: savanaudiškas kipšas, pasipūtėlis. Bet jeigu nori kiekvienai žmonių klasei teisinės lygybės, neišskiriant bajorystės pagal kilmę, tai aristokratai tave niekina ir nesveiku skelbia. Trumpiau tariant, tylėti ir žmones stebėti — tai geriausia, ką galima padaryti.[114]

B. Uxkullis, kuris apskritai valstiečiais domėjosi ne kaip socialine klase, o kaip žmonijos tipu, gana abejingai pastebėjo, kad „laimė, jog valstiečiai yra pernelyg atsilikę netgi atbundančios

---

111 A. Švābe, *Latvijas vēstures 1800-1914* (Rīga, 1991), t. 1, p. 47.

112 M. Arons, *Latviešu literariska (latviešu draugu) biedrība savā simts gadu darba* (Rīga, 1929), p. 84.

113 A. Švābe, *op. cit.*, p. 64.

114 E. von der Recke, *Tagebücher und Selbstzeugnisse* (Leipzig, 1985), p. 213.

dvasios užuomazgai (kurią bandoma iš pagrindų užgniaužti), atskleisiančiai jiems daromą blogį".[115]

Visgi valstiečių reikalavimams ir valdžios spaudimui augant, 1817 m. Kurše, o 1819 m. Livonijoje baudžiava buvo panaikinta. Bet, kaip gana tiksliai pastebėjo žymus latvių veikėjas K. Valdemaras, „tiktai 1819 m. dvarininkai galėjo džiaugtis, kad dabar yra galutinai užkariavę Livoniją... Latviai ir estai daugiau nebeturėjo savo gimtinės ir negalėjo tokios įsi-gyti".[116] Mat valstiečiai gavo tik asmens laisvę, o visa žemė buvo pripažinta išimtine dvarininkų nuosavybe.

Pats valstiečių išlaisvinimas buvo aukštinamas kaip didelis bajorijos nuopelnas. 1817 m. nutarime dėl Kuršo valstiečių sakoma, kad valstiečių padėties gerinimas yra labdaringų humaniškų Kuršo bajorijos ketinimų išraiška.[117] Panašiai buvo tvirtinama ir 1819 m. nutarime dėl Livonijos valstiečių: „Livonijos bajorija, visuose savo veiksmuose vadovaudamasi tikrojo kilnaširdiškumo dvasia, įvykusiame 1818 m. birželio mėnesį visuotiniame susirinkime, nusprendė duoti savo valstiečiams naują įstatymą, grįstą asmens laisve"[118]. Latvių valstiečiams buvo paslaugiai aiškinama, kad „Kuržemės dvarininkai jus savo vaikais laikė, jūs nesat pajutę, kas tai yra vergu būti. Jums tai todėl sakoma, kad tą labdarybę geriau suprastumėte, kuri įvykdyta, jus iš vergiškos būklės išlaisvinant",[119] bet tvirtinama: „jūs, mielieji artojai, pamažu laisvei ruošti ir ugdyti. Jūs jau daugiau nesate tie gyvuliški, nesąmoningi, prietaringi, kvaili žmonės, kokie buvo Jūsų tėvų tėvai".[120]

---

115 B. Uxkull, *Arms and the woman* (New York, 1966), p. 20.

116 A. Švābe, *op. cit.*, p. 127.

117 *Сборник узаконенийо крестьянах Прибалтийских губерний* (Спб., 1898), t. 1, p. 1.

118 *Ibid.*, t. 2, p. 1.

119 T. Zeiferts *Latviešu rakstniecības chrestomatija* (Rīga, 1906), t. 2, p. 101.

120 *No brīvestības un vinas iecelšanas Kurzemē* (Jelgava, 1819), p. 15.

Taigi nebuvo jokios kalbos apie istorinę neteisybę, nors ir dėl laiko prietarų įvykusią, o latvių protėviai retrospektyviai pasmerkiami jų buvusiai daliai, kaip visokiomis ydomis pasižymėję barbarai. Bene vienintelė išimtis buvo hernhūtietis baronas Karlas Bruiningkas (1782-1848), kuris 1842 m. būdamas landratu taip kalbėjo Livonijos landtage:

> Būsiu labai laimingas, jei sulauksiu tos akimirkos, kada bus ištaisyta padarytoji neteisybė. Dvarininkai, pagal amžinosios tiesos ir Apšvietos dvasios tiesioginius reikalavimus dabar paskirdami savo baudžiauninkams asmens laisvės teisę, tiktai įvykdė teisingumo priedermę. Bet kad šalia to galėjo pasisavinti teisę atimti iš valstiečių jiems įstatymiškai užtikrintą žemę, dėl to esu labai gailėjęsis. Taip aiškiai labdaringa laisvės dovana ir jos gėris buvo sugadinti ir Livonijos dvarininkai tiktai iš dalies padarė šį didelį teisybės darbą".[121]

K. Bruiningkas buvo tas žmogus, kuris ir 1797 m. spalio 3 d. laiške iš Halės žymiam baudžiavos Pabaltijyje kritikui Garlibui Merkeliui rašė: „dabar man 16 metų ir nuo septynerių metų amžiaus aš esu išvykęs iš Livonijos; vis dėlto labai myliu savo tėvynę ir apgailestauju dėl bajorų kietakaktiškumo ir engiamų šalies gyventojų vargo".[122] Net latvių istoriko A. Švābės prie pažangiųjų bajorų priskiriamas[123] Gustavas von Rennenkampffas rašė labai vertinąs laimę priklausyti taip kilniai pasižymėjusiai bajorijai[124] ir abejojo savaiminiu baudžiavos blogiu: „kas gi tikriausiai į visuotinę šios didelės žmonių grupės laimę, į žemę

---

121 Cit. pagal: J. Krodsneeks, *Semneeku nemeeri 1841. gada* (Rīga, 1922), p. 21.

122 A. Eggers, red., *Baltische Briefe aus zwei Jahrhunderten* (Berlin), p. 110.

123 A. Švābe, *op. cit.*, p. 126.

124 G. von Rennenkampff, *Bemerkungen über die Leibeigenschaft in Liefland und ihre Aufhebung* (Kopenhagen, 1818), p. XII.

dirbančiųjų ir tarnaujančiųjų žmonių klasės laimę veda? Ar tikrai baudžiavos panaikinimas yra tam būtina priemonė? Ar baudžiava savaime yra nelaimė?"[125]

Jeigu Lietuvoje Zavišos kalba buvo sutikta plojimais, tai gal kiek radikaliau už jį rašęs, bet iš esmės panašias mintis reiškęs G. Merkelis susilaukė kone visuotinio baltvokiečių dvarininkų pasmerkimo. „Pažangusis" G. von Rennenkampffas rašė:

> Kas iš mūsų nežino vieno sofistinio gėdingo veikalo, parašyto šiaip jau mokyto rašytojo, kur mūsų baudžiauninkai vaizduojami kaip visiškai tironizuojami nelaimingi žmonės, jų dienos esą susideda tik iš netrūkstamos žiauraus elgesio ir priespaudos eilės, o Livonijos žemvaldžiai pristatomi kaip visiškai kietaširdžiai tironai, jų linksmybės, neteisingas elgesys su pavaldiniais, jų pramonės ir siekimai yra parodomi tik egoistiniu romaus, nuskriausto valstiečio požiūriu.[126]

Viena iš svarbiausių nors dalinio valstiečio požiūrio teisingumo pripažinimo kliūčių buvo visiškas kultūrinis atsiribojimas. Tiesa, kaip liudija Kuršo bajorijos ilgametis sekretorius:

> ...nors dėl nesuvaldomo būdo ir staigiai supykę Kuršo dvarininkai ir jų žmonos savavališkai baudė dvaro darbininkus ir baudžiauninkus antausiais ir rykštėmis, bet jie taip pat elgėsi ir su savo vaikais bei žiūrėjo į baudžiauninkus kaip į savo šeimą, asmeniškai dalyvaudami jų vaišėse, krikštynose ir vestuvėse. Kas nepaisė šios patriarchalinės tradicijos, nesilaikė nuosaikumo namų bausmėse ir nesuprato, kad patys dvarininkai yra suinteresuoti valstiečių gerove, tuos kiti luomo atstovai niekino ir šaukė valstiečių lupikais.[127]

Tai, ko gero, apologetiškai perdėtas vertinimas, o pats bajorų dalyvavimas valstiečių šventėse vargu ar pranoko paprasčiau-

125 *Ibid.*, p. 7.

126 *Ibid.*, p. 12.

127 A. Švābe, *op. cit.*, p. 142.

sią laisvalaikio praleidimo paįvairinimą. Nepavyko rasti duomenų, kad bajorų dalyvavimas šventiniame valstiečių gyvenime latvių Pabaltijyje būtų suformavęs kokius nors sintetinius jo elementus, kaip kad, pavyzdžiui, Lietuvoje iš bajoriškos kultūros paimtos ir lenkiškai sakomos „racijos" (oracijos) sudarė organišką kaimiečių vestuvių dalį.[128]

Varganą latvių valstiečio buitį dėmesį atkreipusių bajorų įspūdžiuose nerasime jokių paprastą žmogišką užuojautą pranokstančių *sentimentų*. Antai 1803 m. po Livoniją keliavęs Augustas von Rennenkampffas rašo apie kaimo trobą:

> Tikrai sukrečiantis yra liaudies gyvenamų namų reginys. Žemos, iš rąstų suręstos sienos remia prastą šiaudų stogą; krosnies dūmai, name išplintantys ir per mažas angas, atstojančias langus, ar per kokią kiaurymę stoge randantys išėjimą, padaro šią lūšną iš lauko pilką, iš vidaus juodą. Jauja yra vieta, kur paprastai gyvenama; šalia jos, per aukštą slenkstį, susilenkę, per žemas duris patenkame į kitą patalpą, kur ir dieną tvyro prieblanda; tai yra miegamasis, darbo kambarys ir kartu sandėliukas. Tiktai senas gyvenimo įprotis gali tokius namus, dūmus, nešvarumus ir t.t. padaryti pakeliamais.[129]

Sutarimo negalėjo skatinti ir negreit nykstantis įsitvirtinęs dvarininkų, kaip prigimto socialinio elito, įvaizdis. Kaip konstatavo F. Wrangelis: „Iš paveldimų bajorų mąstymo bruožų (teisingų ar neteisingų) žymiai išsiskiria įsitikinimas savo pašaukimu ir pareiga būti žemesniųjų klasių vadovais. *Noblesse oblige* taisyklė įeina į jų moralinį kodeksą ne tik žodžiais, o ir darbais".[130] Be to, „politika — tai brandaus amžiaus, o ne vaikystės

---

128 R. Griškaitė, „Stanislovo Moravskio paslaptis", in: S. Moravskis. *Keleri mano jaunystės metai Vilniuje* (Vilnius, 1994), p. 9.

129 Cit. pagal: A. Birkerts, *Latviešu intelligence savās cīnās un gaitās* (Rīga, 1927), p. 114.

130 Ф. Врангель, *Остэйский вопрос в личном освещении* (Спб., 1907), p. 39.

teisė",[131] t.y. jeigu jau ne bajorijos privilegija, tai vis dar prerogatyva. O socialinis atsiribojimas, kaip bebūtų, yra faktas: „mums, stovintiems ant aukščiausių socialinių kopėčių pakopų, labai sunku spręsti apie tą ispūdį, kurį mūsų žodžiai ir veiksmai daro stovintiems žemiau."[132] Bet kaipgi tada su *noblesse oblige* valstiečiams? Nors M. Römeris ironizavo „prigimtą lietuvišką liežuvį", vis dėlto laikė jį savu.

Vieną juokingą atsitikimą 1856 m. laiške seseriai aprašė ir J.F. Wittramas. Pasakodamas apie vasaros atostogas jis prisiminė vieną pokštą, kurį jiems iškrėtė kaimynų duktė. Vieną dieną ji pasirodė persirengusi valstietės drabužiais, su prikrautu visokiausių produktų krepšiu, latviškai pagyrė savo prekes namų šeimininkei ir galiausiai, nepaėmusi pinigų, jas paliko.[133] Svarbus pokšto elementas yra tas, kad „valstietė" kalba latviškai, t. y. kalba, svetima jos mulkinamiesiems ne tik sociališkai (valstiečių kalba), o ir istoriškai (viena iš užkariauto ir ilgam laikui okupuoto krašto gyventojų kalbų).

5. Bajoriškosios mąstysenos pokyčių lyginimo apibendrinimas

Lyginant Lietuvos ir baltvokiečių bajorų pilietines-valstybines nuostatas galima atsekti, kad abiem atvejais ryškėjo tam tikras partikuliarizmas. Bet lygiai taip pat abiem atvejais netinka istoriografijoje kartais vartotas „provincinio patriotizmo" terminas, kuris atmestinas kaip istorinio anachronizmo pavyzdys. Įžvalgesni lietuviai ir baltvokiečiai bajorai savo krašto nelaikė paprasta provincija, o kiti ir laikydami visgi turėjo atsižvelgti į

---

131 *Ibid.*, p. 41.

132 *Idem, Наш остзейский вопрос* (Лейпциг, 1883), p. 44.

133 R. Wittram, *Drei Generationen: Deutschland-Livland-Russland 1830-1914, Gesinnungen und Lebensformen baltischdeutscher Familien* (Göttingen, 1949), p. 59.

tam tikrus istorinės praeities momentus. Provincijos statusas geriausiu atveju tegalėjo būti ateities projekcija (Lietuvos bajorams) arba konservatyvi utopija (baltvokiečių bajorams).

Lietuviškasis partikuliarizmas, tiek aiškiai suvoktas, tiek miglotai nujaučiamas, šaknijosi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybingumo tradicijoje, kuri buvo aktualizuojama apmąstant saitus su tėvynės geografiniu ir istoriniu-kultūriniu kraštovaizdžiu. Baltvokiškasis partikuliarizmas rėmėsi krašto luominės savivaldos tradicija bei naujai skiepijama baltiškojo (pabaltiškojo) regionalizmo tapatybe.

Kaip matyti iš lyginimo, baltvokiškojo partikuliarizmo sudėtis buvo nepakankamas krašto gyventojų visumos suvienijimo katalizatorius, kai lietuviškasis partikuliarizmas gana raiškiai į tai pretendavo. Lietuvos valstybinės istorijos tradicijos vienoks ar kitoks prisiminimas, asmens ryšio su savuoju kraštu apmąstymas įkvėpė kai kuriuos Lenkijos ar stipriau unitaristiškai nusiteikusius Lietuvos veikėjus pasisakyti prieš tariamą kai kurių lietuvių bajorų „separatizmą", nors pastarasis iš tikrųjų nereiškė atsiskyrimo ir atsiribojimo nuo Lenkijos.

Bene akivaizdžiausiai Lietuvos ir baltvokiečių bajorų pozicijos išsiskyrė dėl santykio su valstybe, kuriai abejos grupės priklausė, — Rusijos imperija. Lietuvos bajorams, net ir labiausiai prisitaikantiems, ši valstybė niekad netapo sava, priešinantis jos pretenzijoms buvo linkstama veikiau ir geriau įsisavinti vientisą tapatybę su Lenkijos karalystės lenkais. O baltvokiečių bajorai tapo vienais iš ištikimiausių Rusijos valstybės ir valdžios tarnų.

Kintant dalies Lietuvos bajorų pažiūroms į visuomeninę-politinę santvarką, pirmasis žingsnis pilietinės tradicijos demokra-tizavimo link turėjo būti baudžiavos panaikinimas. Kelis kartus XVIII a. pabaigoje — XIX a. pirmoje pusėje buvo bandoma kelti šį klausimą Lietuvos gubernijų bajorų seimeliuose. Tačiau tam nepritarė Rusijos carinė valdžia, kuri vėliau visus baudžiavos panaikinimo nuopelnus prisiskyrė sau. Leidus netruk-

domai propaguoti demokratines pažiūras, jų sklidimą turėjo lengvinti aplinkybė, kad bajoriją su liaudimi rišo tam tikri kultūriniai saitai. Atskirų didikų susidomėjimas krašto istorija ir kultūra artino juos su liaudimi, nors iš pradžių dar ir labai nežymiai. Naujos visuomeninės santvarkos akivaizdoje, kitaip negu kai kurie bajorijos tradicinio gyvenimo būdo elementai, bajoriškasis patriotizmas reiškėsi ne kaip modernizacijai kliudanti, o kaip ją skatinanti jėga.

Baltvokiečių bajorija, priešingai nei Lietuvos, iš esmės kone vieningai orientavosi konservatizmo link. Ankstyvesnis nei Lietuvoje baudžiavos panaikinimas mažai pagerino valstiečių padėtį, nors bajorija ir propagavo savųjų nuopelnų idėją. Tačiau toks istorinės realybės iškraipymas neprisidėjo prie socialinių barjerų griuvimo, veikiau dar labiau juos įtvirtino. Socialinio atskirumo nešvelnino koks nors organiškesnis kultūrinis saitas. O pavieniai tarpluominio kultūrinio bendravimo faktai negalėjo prisidėti prie bendros tapatybės, bendros politinės ir pilietinės perspektyvos ugdymo. Nors ir ilgai šalyje gyvenusių giminių atstovai — baltvokiečių bajorai — iš šalies žiūrint tebeatrodė kaip krašto okupantai, o ne jo gyventojai.

Nors savo kultūrinėmis tradicijomis Lietuvos bajorai gerokai skyrėsi nuo valstiečių, bet tiek subjektyviai, tiek objektyviai nebuvo svetimšaliai savajame krašte. Tolesnėje istorinėje raidoje abi priešingos perspektyvos galėjo vystytis, nors iš tikrųjų realizavosi tik baltvokiškoji, išstūmusi šiuos ilgalaikius okupantus, nors ir turėjusius nuopelnų krašto kultūrai, iš šalies. Lietuvos bajorijos integracija į naująją Lietuvos viusomenę nepavyko.

DIENORAŠČIO FRAGMENTAI: 1945

ALFONSAS NYKA-NILIŪNAS

Berlin

Sausio 1

Einant pro saulėleidžio nupliekstą Gedächtniskirche Kurfürstendammo link kažkodėl man grįžta Jurgio Savickio *Kovos* vaizdas — raudonas velnias, šluojąs uodega kelią „iškišęs savo velnišką liežuvį mažam miesteliui parodyti".

Sausio 5

Sapne Hemmerlingas prieš visą auditoriją skaito mano rašinį *Kaip aš palikau savo tėvynę*, ypač pabrėždamas tą vietą, kur aš aprašau pirmuosius įspūdžius Rytprūsiuose (pro traukinio langą): Ich stand am Fenster und schaute hinaus. Jenseits der Grenze, so weit das Auge reicht, lag, düster und herbstlich, die ostpreussische Ebene. Der kalte Ostwind trieb das verdorrte Laub durch die verödeten Landstrassen. Da war mir plötzlich, als ob ich mich selbst verlassen hätte, und ich weinte wie ein Kind. Bet keisčiausia, kad, nuėjus po piet į jo pamoką, viskas *lygiai taip* ir atsitiko: jis perskaitė mano rašto darbą, nepaprastai jį išgirdamas ir statydamas pavyzdžiu kitiems, jog man buvo net gėda klausytis.

Aldonos G. laiškas iš Mühlheimo b. Tuttlingen.

Sausio 7

Sekmadienio vakaras. Tylu ir šalta. Mintyse besirausiant po praeitį (ieškojau ko nors saulėto ir šilto), gyvai iškilo *Iliūnės* parašymo aplinkybės. Vėlai rudenį Nemeikščiuose (1941), jau sutemus, vaikščiojau vienas po laukus. Staigiais gūsiais pūtė stiprus vėjas; gedulingai švokštė paupio alksniai. Per dangų nepaprastu greičiu lėkė didžiulės debesų masės, užversdamos mėnulį, kuris netrukus vėl pasirodydavo. Ir aš staiga prisiminiau R., kurią aš ir jos artimieji vadindavom Iliūne ir kurią palaidojo su sniego baltumo suknele ir neklusnia juodų plaukų sruoga, užkritusia ant kaktos. Parėjęs namo, ilgai sėdėjau prie ugnies, pro pirštus žiūrėdamas į liepsną. Gretimam kambary, už plonos lentinės pertvaros, girdėjosi linksmas vakaroti susirinkusio jaunimo (mano sesers ir brolių draugų) klegesys. Atsisėdau už stalo ir, prisimindamas per dangų lekiančių debesų ritmą, parašiau *Iliūnę*. Baigiau II B.E. fragmentą.

Vasario 19?

Rytą — pora laiškų, po to su Henriku. Vakare — *Opfergang*. Parėjęs tęsiau *Ketvirtąją*.

Vasario 27

Miestas dabar kasdien ir kasnakt žiauriai bombarduojamas. Net Frau Esser katinas Petras (Peter), atrodo, jau bus supratęs, kad situacija gerokai pablogėjo. Sirenoms pradėjus kaukti, jis bėga prie durų ir užkimusiu balsu ima kniaukti. Fräulein Kantelhardt taip pat nustojo kalbėjusi apie greitą „vokiečių ginklo" pergalę. Vakar vakare antskrydis mus užklupo Vakarų Berlyne, Kurfürstendammo rajone, netoli Kaiser-Wilhelm-Gedächtniskirche. Reikėjo ieškotis nakvynės, nes susisiekimas su vidurmiesčiu buvo visiškai nutrauktas. Naktį praleidome vaikščiodami iš vienos slėptuvės į kitą. Tik gerokai po vidurnakčio apsistojome Nollendorf-Platz požeminio traukinio stoties žemutiniame tunelyje. Iki ryto susisiekimas, savaime aišku, buvo

atstatytas, ir mes galėjome grįžti namo. Mieste vėl viskas atrodė absoliučiai normaliai. Požeminiai traukiniai buvo pilni į darbą važiuojančių ir į rytinius laikraščius įsigilinusių berlyniečių. Stotys rūpestingai iššluotos. Švariomis ir išglaistytomis uniformomis apsirengusios konduktorės preciziškai atlikinėjo įvažiavimo, sustojimo ir išvažiavimo ritualą: „Unter den Linden! Einsteigen! Zurückbleiben! Abfahrt! Französische Strasse! Einsteigen! Zurückbleiben! Abfahrt!". Lyg Žukovo armijos stovėtų ne prie Küstrino, bet kur nors anapus Dniepro. Mūsų kvartalas šį kartą liko nepaliestas.

„Alles Scheische!" šveplo mūsų dano Janseno mėgiamu posakiu išsireiškiant.

Antras A.G. laiškas.

Vasario 28

Priešpiet važiavome į Berlyno pietvakariuose (Wilmersdorfe) esančią Rytų pabėgėlių aprūpinimo įstaigą, kur mums išdavė nemokamus traukinio bilietus ir kelionines maisto korteles. Kol dar Berlyne, šaltus užkandžius mes galį gauti Potsdamer Bahnhof įsikūrusiame pabėgėlių maitinimo punkte, mandagiai ir rūpestingai paaiškino kokių šešiolikos metų šviesiaplaukė.

Kovo 1

Paskutinė diena Berlyne. Jurgis atsiminė prieš kurį laiką gavęs iš savo klasės draugo Dr. K.A. laišką, kviečiantį keltis į Aaleną (Würtemberge), kur jis vadovauja karo belaisvių ligoninei, ir dabar apsisprendė tuo kvietimu pasinaudoti. Siūlo ir man prie jo prisidėti. Nesinorėtų taip staiga, bet ką darysi. Dar šįvakar išvažiuojam. Traukinys iš Potsdamer Bahnhof turėtų išeiti apie 6 v. p.p. Su mumis keliaus ir J. draugė jauna aktorė A.G.

Vincas pasilieka. Bandžiau perkalbėti, bet nepavyko. Turįs kažkokių asmeninių įsipareigojimų. Iki pasimatymo kur nors pietuose!

Nürnberg
Kovo 2

Po ilgos nakties ir pusdienio kelionės sausakimšai prisigrūdusiame traukinyje (kareiviai, pabėgėliai, bet daugiausia įvairaus plauko svetimšalių) pagaliau atsiradome Dürerio mieste, iš kurio bandysime pasiekti Aaleną. Laikinai „apsistojome" stoties laukiamajame. Nusiprausę ir šiek tiek apsitvarkę, einame pasidairyti po miestą.

Nürnbergas žiauriai apgriautas. Nesimato nė vieno visiškai sveiko namo. Žiūrint nuo Henkersbrücke, miesto profilis nepaprastai panašus į seną graviūrą su nepagarbios rankos nuplėštais namų stogais ir bokštų viršūnėmis. Žiemos saulės šviesoje viskas atrodo žemės sumišusios su krauju spalvos.

Kelionės incidentas: artėjant prie Jenos, aš vos neužlipu kažkokiai ant grindų sėdinčiai žmogystai ant galvos. Staiga girdžiu iš apačios: „Čin!" Žitkevičius! Pabėgęs iš kariuomenės ir važiuojąs į Bambergą, kur ir išlipo.

Aalen
Kovo 3

Paskutinių dienų kelionėse beveik visai praradau laiko nuovoką. Nežinočiau nei kokia savaitės diena, nei kelinto, jeigu ne laikraštis, skelbiąs „sunkias gynimosi kovas" Vakarų fronte.

Aalene atsiradome vakar naktį. Pas Jurgio draugą eiti buvo per vėlu. Besiruošiant laukti ryto stotyje, užkalbino šlubas keistai bėgiojančiomis akimis vokietis. Jis mus nuvedė į NSV nakvynės namus — nekurentą, toli gražu ne liuksusinę, bet švarią patalpą. Miegojau kaip užmuštas.

Jurgio draugas Dr. K.A. sutiko labai maloniai ir čia pat pasiūlė porai dienų apsistoti pas jį: truputį susispaudus, vietos užteksią visiems. Iš jo gavome šiek tiek žinių ir apie šį iki šiol mums negirdėtą miestelį: žmonės esą neblogi, maisto kol kas netrūkstą etc.

Aalene dar beveik taip pat šalta kaip Berlyne (o aš tikėjausi čia rasti pavasarį), tik dangus mėlynesnis ir skaidresnis. Gatvėse pilna išbadėjusių italų belaisvių. Šiame kitados „laisvame imperijos mieste", išskyrus Rotušę su jos lokališkai garsiu *Aalener Spionle*, mažai kas patraukia keleivio akį.

Kovo 7

„Nuosavos pastogės" problema išsisprendė netikėtai lengvai ir greitai. Henriko Berlyne išduotas fiktyvus pažymėjimas, surašytas ant oficialaus Reichsnährstando blanko, begėdiškai tvirtinantis, kad aš esąs Vokietijos lietuvių laikraščio ekonominio skyriaus redaktorius, ir Jurgio nemažiau impozantiški teatriniai kredencialai veikė nelyginant kokia magiška lazdelė. Butų paskirstymo įstaiga, pamačiusi *su kuo turi reikalo*, nusiuntė pas patį kreisleiterį. Šis priėmė su mūsų rangui tinkama pagarba, teiravosi apie mūsų profesinį darbą, ilgokai kalbėjo apie kultūros darbuotojo reikšmę civilizuotoje visuomenėje, prabėgomis užsimindamas sunkią dabartinę padėtį, kuri, be jokios abejonės, greitai pasikeisianti Vokietijai palankia prasme etc., ir čia pat visiems trims paskyrė po kambarį, įsakmiai pabrėždamas, kad tai tik *Notbehausung*: mums su Jurgiu — pačiame Aalene, A. — už poros kilometrų į pietus esančiame Unterkochene. Ir man staiga pasidarė gėda, kad mes taip ciniškai išnaudojome šio padoraus biurokrato pasitikėjimą. Jam juk nė į galvą neatėjo kvestionuoti mūsų „kredencialus", išrašytus ant oficialių blankų ir patvirtintus mistiškais valstybės aparato ženklais: antspaudais, parašais etc. Vokiečio pagarbai šiems tvarkos bei organizacijos simboliams ir tam, ką jie simbolizuoja, galėtų prilygti nebent tik mūsų skepticizmas tiems patiems dalykams. Sąžinei nuraminti galvoju, kad tai ne mes, kad tai karas, kad mes visi esame tik inertiškai riedančių įvykių aukos, kad visas paskutinių kelerių metų gyvenimas buvo kažkokia kafkiška euforija, košmaras, apgaulinga fikcija.

Mano „Notbehausung“ — šviesus vidutinio dydžio pastogės kambarys, kuriame sėdėdamas rašau šiuos įspūdžius, — randasi pietiniame miesto pakrašty, Zeberstrasse 25, iš kur tik keli žingsniai į laukus. Sienose — uniformuoto jaunuolio fotografijos. Neperdraugiškai sutikusi šeimininkė pastebėjo, kad prieš tai jame gyvenęs Rytuose dingęs be žinios jos sūnus.

Kovo 15

Saulėtas sekmadienio rytas. Šviesa jau visai pavasarinė. Iš mano lango matomų aukštokų kalvų, išsirikiavusių abipus Kocherio slėnio įlomiuose pro išlakius pušų kamienus dar šmėkšo sniego dėmės.

Gyvenimas įėjo į rutiną. Paaiškėjo, kad Aalene nėra kas veikti, nėra kas skaityti: nuobodu. Mano „kuprinės biblioteką“ sudaro miniatiūrinės *Les Roses de France* serijos trys tomeliai (Les poètes contemporains, I-II t. ir *Les fleurs du mal* — iš Sruogos bibliotekos Vilniuje), *Užgesę chimeros akys* (iš Sargėnų), Angelus Silesius *Cherubinischer Wandersmann*, Schellingo filosofijos tomelis ir Nietzsches eilėraščių „Frontausgabe“ (visos trys iš Berlyno). Bet vis tas pačias skaityti nusibosta.

Dienos pasidarė viena į kitą panašios, tapdamos savotišku ritualu. Po pusryčių einu pas Jurgį. Atidaro jo šeimininkė Frau Sturm, malonaus veido ir beveik visiškai kurčia moteris, kuri girdi tik durų skambutį. Prasideda kasdieninis dialogas. Vietoje guten Morgen deklamuoju pirmąjį *Romos elegijų* distichą:

Saget, Steine, mir an,
— Guten Morgen, mein Herr!
O sprecht, ihr hohen Paläste!
— Ich glaube, Herr Jurgis ist noch im Bett.
Strassen, redet ein Wort!
— Ich frage mal nach.

Ir nueina pasiklausti. Grįžusi į mano disticho pabaigą:

Genius, regst du dich nicht?

ji atsako:

— Herr Jurgis lässt Sie bitten.

Ir taip beveik kiekvieną dieną. Tik eilėraštį retkarčiais pakeičiu į *Wer reitet so spät, Was hör ich draussen vor dem Tor* etc.

Iki pietų einam kur nors pasivaikščioti. Užsukame į Jurgio draugo vadovaujamą karo belaisvių ligoninę, kur dirba nepaprastai įdomus rusas Semion (taip pat belaisvis); jis visuomet mus pralinksmina savo nesibaigiančiais sąmojais bei „kartuvių filosofija". Apie vidudienį jau sėdime *Olgoje, Zum Hecht, Zum Pfauen, Zum Grünen Baum, Zum Bären* arba *Zum wilden Mann*, nes Jurgis amžinai alkanas. Be to, čia, kaip ir visur kitur, galioja „kas pirmesnis, tas geresnis" dėsnis. Vėliau užgriūva *dirbantieji* ir viską suvalgo. Vakarais einame į kiną ir žiūrime dažnais atvejais net po keliskart matytus filmus. Kova su nuoboduliu nė kiek nelengvesnė už visas kitas kovas! Blogiausia, kad nuobodulys beveik visuomet laimi.

Vinco laiškas, rašytas III. 7, iš Kusterdingen b. Tübingen.

Kovo 26

Oras kaskart vis labiau dvelkia pavasariu. Beveik kasdien viršum galvų praskrenda didžiuliai amerikiečių bombonešių junginiai, sėjikus primenančių naikintuvų lydimi. Skaitau iš vietos mokytojo dukters Elizabeth pasiskolintus Stifterio *Bunte Steine* ir *Studien*. Kalbėdama ji žiūri kažkur į tolį, tik retkarčiais tepažvelgdama į akis ir nuolat taisydama ant kaktos krintančius juodus plaukus. Viskas dabar esą tik ein *böser Traum*. Aš negalįs įsivaizduoti jos vienatvės šiame laike ir tarp šių savo šešėlius pardavusių žmonių. Po to vėl nerūpestingai šypsosi ir, vis tebetaisydama krintančius plaukus, pasakoja apie savo kelionę su mokyklos draugėmis po Italiją.

Henriko laiškas iš Frastanz (Vorarlberg).

Kovo 29

Unterkochene susipažinome su buvusiu gusarų pulkininku X. (iš tikrųjų jis yra tik majoras), bet miestelyje visi jį vadina *Herr Oberst*, jo žmona, dar jaunyva moterim, kuri, jos pačios tvirtinimu, turėjusi „gražiausias kojas visame gusarų pulke" (įskaitant ir arklių kojas?) ir jų nepaprastai elegantiška gražuole dukterim. Be mūsų, pas juos dar lankosi geodezijos inžinierius K., neįtikėtinai žiauraus veido (sutikęs naktį, bėgtum kiek kojos neša), bet, kaip sakoma, auksinės širdies žmogus. Iš netoliese esančio fabriko barakų ateina prancūzė Paulette su smuiku. Konversacijoje ji beveik nedalyvauja, tik vaikšto po kambarį ir groja vis tą patį Saint-Saens smuiko koncerto h-moll motyvą. Užskridus lėktuvams (kas čia dabar beveik kasdien atsitinka) *Herr Oberst* lenda po lova ir jau iš apačios šaukia žmonai: „Mamyte, užmesk duknas!" Jo nuomone, duknos geriausiai apsaugančios nuo skeveldrų. Vakar Paulette man padovanojo Victor Hugo *Poésie* (Delagrave) ir Valéry (*La Jeune Parque*).

Kovo 30 (Didysis Šeštadienis).

Rytą — pas E.V. Unterkochene. Susitarėm kartu važiuoti į Heidenheimą aplankyti jos draugės. Vakare — *Die Reise nach Tilsit* (trečią ar ketvirtą kartą).

Balandžio 1 (Velykos)

Pirmos amerikiečių bombos Aalene. Netoli geležinkelio pervažos Volkssturmas pradėjo statyti prieštankinę užtvarą. Oras nepaprastai gražus ir šiltas — tikros Velykos!

Balandžio 7

Vakar amerikiečių tankai pasiekė už 35 kilometrų į šiaurę esantį Crailsheimą. Mieste beveik panika. Daug kas bėga į kaimus. Krautuvėse bematant dingo duona.

Balandžio 11

Aalenas paskelbtas tvirtove. Vadinasi, bus ginamas. Tik klausimas, kas jį gins. Mieste nėra nė vieno kareivio. Iš Volksturmo visi tik šaiposi, neišskiriant nė pačių volkssturmiečių.

Balandžio 14

Harmonieuse, MOI, différente d'un songe,
Femme flexible et ferme aux silences suivis
D'actes purs!.. Front limpide, et par ondes ravis,
Si loin que le vent vague et velu les achève,
Longs brins légers qu'au large un vol mêle et soulève,
Dites!.. J'étais égale et l'epouse du jour,
Seul support souriant que je formais d'amour
A la toute-puissante altitude adorée...

Balandžio 16

Netikėtai užėjusi Paulette atnešė žibuoklių ir pamerkė vandens stiklinėje. Radusi netoli barako esančioje versmėtoje atkalnėje, *à côté de l'usine*, ir galvojusi paskinsianti jų man. Atsisėdusi prieš langą paima vieną ir buria: il m'aime un peu, beaucoup, passionément, à la folie, pas du tout... Trop peu de pétales... Klausiu, kur smuikas, bet ji nieko neatsako ir tik lėtai judina galvą.

Balandžio 18

Vakardienos amerikiečių lėktuvų antskrydis mane, Jurgį ir su mumis buvusią A. užklupo netoli geležinkelio stoties esančioje *Olgos* valgykloje. Bėgome į anapus bėgių esančią slėptuvę, iškastą kalvos šone. Dar jos nepasiekus, ėmė kristi bombos. Viduje, ypač netoli įėjimo, buvo neįsivaizduojama kamšatis. Neilgai trukus užgeso šviesos, ir mes pasimetėme minioje. Staiga — baisus trenksmas ir iš slėptuvės gilumos pasigirdo riksmas: Wasser! Per kelias sekundes vandens buvo iki kelių. Visi ėmė veržtis prie išėjimo aklai, automatiškai, nekreip-

dami dėmesio nei į moteris, nei į vaikus. Pasiekus išėjimą, vandens buvo jau beveik iki kaklo. Du uniformuoti vokiečiai padėjo man išsikapstyti į gatvę, ir aš automatiškai pradėjau bėgti tolyn.

Lėktuvai jau buvo praskridę. Virš sudaužytos stoties kybojo dūmų ir dulkių debesys. Jurgis su A. pro įkalniau esantį atsarginį tunelį išėjo nė kojų nesušlapę. Vanduo, užliejęs žemiau gatvės lygio esančią slėptuvės dalį, kaip šiandien paaiškėjo, prasiveržė iš bombų sužaloto stoties vandentiekio.

Grįžęs namo, nors dar tebebuvo gana anksti, kritau į lovą ir tuoj pat užmigau. Šįryt nubudęs, negalėjau tikėti savo akimis: pro skyles lubose veržėsi šviesa; skersai gatvės stovintiems namams trūko stogų. Tai buvo pakartotino antskrydžio žymės. Šeimininkai, naktį bėgdami į slėptuvę, pagalvojo, kad manęs nėra namie, ir taip aš pramiegojau antrąjį vakarykštės dramos veiksmą.

Jurgis, kuris daug labiau už mane ir už A. jaudinasi dėl to bombardavimo (aš esu tiesiog fatališkai abejingas; maniau, kad tai fizinio nusilpimo ženklas, bet Dr. A. sako, kad aš tik turįs geležinius nervus), norėtų pasitraukti kur nors į mažiau pavojingą vietą, į kaimą. Gal į Waldhauseną, pas Herr Funk? Bet aš ir A. esame prieš. Tad, bent tuo tarpu, niekur nejudam.

Balandžio 20

Karo pabaiga, atrodo, čia pat. Amerikiečiai turėtų būti kur nors labai netoli. Oras nuostabiai gražus. Jeigu ne Volkssturmo gatvėse pastatytos prieštankinės kliūtys ir ne nuolat skraidantys amerikiečių žemo skridimo lėktuvai, galėtum pagalvoti, jog nė karo nėra. Pagrindinis šių lėktuvų uždavinys — priminti gyventojams, kad karas tebevyksta. Jie apšaudo ne tik traukinius stotyse, bet ir nieko bendro su karu neturinčius individus: rytą išginusį piemenuką, artoją, net iš mokyklos grįžtančius vaikus. Lyg tai būtų vienintelė jų pramoga. Visi mintinai moka skrajukėse metomą dvieilį:

Wir sind die lustingen Acht,
wir kommen Tag und Nacht!

Jie ir mus pora sykių apšaudė: vieną kartą einant į Unterkocheną, kitą kartą grįžtant iš Waldhauseno. Jurgio šeimininkas Herr Sturm šaudo į juos iš paprasto tarnybinio pisotleto.

Balandžio 22

Viršum galvų retkarčiais pralekia artilerijos sviedinys ir sprogsta anapus Galgenbergo. Kažkoks praeivis sako: „Mūsiškiai!" Gatvėmis apatiškai slenka į pietus besitraukiančių kareivių kolonos. Aaleno lietuvijos „senių taryba" nutarė naktį praleisti priešais karo belaisvių ligoninės barakus esančio tuščio namo rūsyje. Aš pats mieliau eičiau namo ir būčiau vienas. Bet vox populi...

Balandžio 23

Naktį, kaip buvo nutarta, praleidome šaltame ir drėgname rūsyje. Iš vakaro girdėjosi kažkoks neaiškus triukšmas, sporadiški šūviai. Apie vidurnaktį viskas nutilo. Sunku buvo atsispirti miegui. Rytą ko ne ant kiekvieno namo plevėsavo improvizuotos baltos vėliavos, ir gatvėmis važiavo amerikiečių tankai.

Gegužės 9

Baigėsi karas. Laimėtojai ir pralaimėtojai. Bet kas yra laimėtojai, kas pralaimėtojai? Kas yra priešas? Ką reikia mylėti ir ko neapkęsti? Totali pergalė? Totali pergalė yra greičiau totalus pralaimėjimas, nes totaliai laimima tik nugalint priešą savyje, kuomet niekas nepralaimi arba visi laimi.

Gatvėje sutiktas pažįstamas rusų karo belaisvis Semionas (naujintėlaičiu ir gerokai jam per mažu kostiumu), pasikeitus naujienomis (atrodo, kad jam sekasi neblogai), išmintingai pastebi: „Karas yra karas, reikalai yra reikalai".

Gegužės 14

Pavasario intensyvumas diena iš dienos auga. Labai sunku nustygti vietoje, vis traukia kažkur eiti. Iš savęs ir į save. Visur ir niekur. Buvau nuėjęs į Unterkocheną. Grįždamas galvojau, kaip mane vaikystėje, likusį namuose vieną, apimdavo neaprėpiamas džiaugsmas, kad aš esu, kad gyvenu, kad egzistuoju.

Gegužės 21

Idėja: Jėzaus ir Liūdno Veido riterio palyginimas (be jokios blasfemijos).

Gegužės 27

Atradėjo darbą be perstojo naikina nepasotinamai rajus vulgarizatorius, ir dėl to viską reikia iš naujo atrasti.

Birželio 1

Dievui lygiai tiek pat reikia žmogaus, kaip žmogui reikia Dievo.

Birželio 5

Errichtet keinen Denkstein. Lasst die Rose
nur jedes Jahr zu seinen Gunsten blühen.

Birželio 6

Atsirado proga (sunkvežimis) pamatyti Švabijos laukus birželio mėnesį: pažįstama suvalkiečių šeima iš Essingeno keliasi į Dillingeną (an der Donau) ir kviečia važiuoti kartu. Pakeliui žada sustoti Neresheime. Gerai — važiuojam! Aalenas įgriso iki gyvo kaulo.

Neresheim

Birželio 7

Atsikėliau labai anksti, bet išvažiavome tik apie 10 v. ir Neresheime atsiradome pačiam vidudieny. Laukai — kaip Rytų

Aukštaitijoje, važiuojant iš Utenos į Tauragnus. Aplinkui, kiek tik akis aprėpia, raminančiai tyvuliavo žalsvai pilka neseniai išplaukusių javų jūra. Ant aukštokos kalvos, tamsaus eglyno dugne, dunksojo benediktinų vienuolynas su garsiąja baroko bažnyčia. Į kalną važiuoti mūsų šoferis nesutiko. *Benedictus amat montes.* Turėjom sekti jo (Benedikto) pavyzdžiu ir pasikliauti nuosavomis kojomis. Viršuj, kaip veidrodžio atspindy, buvo visiškai kitas pasaulis, kuriame ir vėl egzistavo karo iš visur kitur išguita tradicinė laiko sąvoka. Karą čia priminė tik šalia dengiamos spalvos „jeepo" stovįs uniformuotas amerikiečių karo kapelionas, besišnekučiuojąs su jaunu benediktinu. Iš eglyno girdėjosi kažkokio nelabai muzikalaus paukščio balsas. Bažnyčios durys buvo plačiai atidarytos, ir mes iš karto patekome į nuostabią baroko linijų ir pastelinių spalvų orgiją, kuri savo žaismingа elegancija priminė erdviniuose matavimuose sustingusią Telemanno siuitą *a-moll.*

Dillingen an der Donau
Birželio 24

Švelni, šilta, muzikali, pilna įvairiaspalvių garsų naktis. Praeivių žingsniai, nuslopintas juokas, šnabždesys ir lygiais intervalais pasigirstantis girtas dainavimas.

Rytą — padėjome savo bendrakeleiviams įsikurti naujoje vietoje. Dieną — bastėmės po miestą, „organizavome" maisto korteles. Vakare — ėjome į visų tautybių ruošiamą Joninių nakties šventę prie Dunojaus, kuris čia maždaug kaip Neris ties Vilnium. Tai buvo tipinga *fête rustique*, kaip flamandų paveiksluose. Publika susirinko dar gerokai prieš saulėleidį: neįsivaizduojamas tautų mišinys: lietuviai, rusai, latviai, lenkai, prancūzai, olandai, italai, ukrainiečiai, visos balkanų tautybės, bet visur aiškiai dominavo slavai. Pati šventė prasidėjo tik sutemus. Pirmąją jos dalį užėmė įvairios apeigos, kurių svarbiausia buvo laužo uždegimo ceremonija: kažkas kalbėjo, po to visomis įmanomomis kalbomis šaukė „valio". Lapų vainikais pasipuošę

ir tvarkingai poromis susirikiavę latviai, eidami aplink įsiliepsnojusi laužą, dainavo savo garsiąją Joninių nakties dainą. Lenkai ir ukrainiečiai leido Dunojumi vainikus su degančiomis žvakutėmis.

Antrojoje dalyje šį įspūdinga šventė virto apygirte gegužine. Užkimęs ir atsiderinęs orkestras grojo neatmenamų laikų valsus ir beviltiškai apnešiotus tango. Bandymas užmegsti artimesnius „tarptautinius" santykius baigėsi absoliučiu fiasco. Mano partnerės (italė ir olandė) nei *forma*, nei *turiniu* nesiderino su romantiška Joninių nakties nuotaika: italė nežmoniškai trenkė česnaku, o dailiõs šviesplaukės olandės rankos buvo tokios didelės, šiurkščios ir kietos kaip mano tėvo. Atsisveikinant ji taip mane suspaudė, jog vos nesurikau. Grįžtant Dunojaus vandenyje spindėjo žvaigždės ir šaltai plazdanti gestančio laužo dėmė. Ir staiga nepaprastai aiškiai pajutau, kad aš dabar gyvenu ne realybėje, kuri sudegė kaip laužas, bet jos atspindyje, per klaidą patekęs į galimybių pasaulio erdvę.

Birželio 27

Nördlingen. Viduramžiškai rūsčios miesto sienos birželio ryto saulės šviesoje. Trys paukščiais skambančios liepos. Melsvai baltas arklys gelsvai žalioje pievoje.

Išgelbėti savo pasaulį.

Atsistoti su savo pasauliu prieš Nieką.

Ginti jį ir valdyti.

Aalen

Liepos 7

Netikėtai pasirodė Vincas. Aalene jis išbuvo visą savaitę. Iš jo sužinojau, kur kas gyvena ir ką veikia. Žodžiu, jis išsklaidė paskutinius karo dūmus. Pakeliui (nors iš tikrųjų ir labai nepakeliui) aplankė Aldoną G., kuri netrukus važiuosianti į Tübingeną, o iš ten į Paryžių. Henrikas gyvenąs pas tėvus Feldkirche ir žadąs keltis į Innsbrucką. Iš Juliaus atvežė laišką. Julius rašo, jog apsi-

gyvenęs Tübingene. Ten užėmęs kažkokio pabėgusio vokiečio butą ir jame įsteigęs kolchozą. Kviečia atvažiuoti: vietos užteksią visiems. Mane šiek tiek nustebino sekantis jo laiško pasažas: „...teko ir man neseniai Aalene būti. Gražus miestelis, įdomus Rathausas gerą įspūdį paliko. Gaila, kad trumpai ten tebuvau (buvau nekukliais tikslais nuvykęs); tam tikrą kombinaciją suvėlęs, pabėgau".

Šimtaprocentinis Kaupas!

Tübingen
Liepos 12

Atvažiavome į Tübingeną (su Dr. K.A., motociklu) be ypatingų nuotykių (tik vienoje vietoje, prie Vaihingeno, teko stumtis į kalną pėsčiomis). Lietuviai čia, atrodo, gyvena gerai: tik maudosi (Nekare) ir valgo (prancūzų karinės valdžios vietos gimnazijos sporto halėje įrengtoje specialioje valgykloje). Gausybė draugų ir pažįstamų. Bet Juliaus „kolchozas" užimtas, todėl apsistoti teks pas Vincą, kuris gyvena už trejeto kilometrų esančiame kaime. Vakare — pas Kaupus: Alina, Rima, Sandra, Henrikas, Kozmas, Jonis, Kęstas, Vincas.

Aalen
Liepos 17

Kelionė atgal nebebuvo tokia sėkminga: paskutinius penkis kilometrus teko stumte parsistumti. Jurgiui su A. anksčiau išvažiavus, iš artimųjų pažįstamų liko tik Frau A., Swantje, Elisabeth V., L. šeima ir Katilius. Šis paskutinysis buvo taip pritrūkęs rūkalų, jog aš turėjau, dėdamasis buvusiu prancūzų belaisviu (gerai, kad nereikalavo jokių dokumentų), stovėti eilėje ir gauti jam RK dalinamų cigarečių. Visi apimti kelionės šišo.

Liepos 20

Grįžęs iš Tübingeno, radau J. laišką, kviečiantį atvažiuoti į Würzburgą. Ten besikuriąs stambus lietuvijos centras; jis pats

organizuojąs teatro žmones; esą nemaža bendrų pažįstamų. Be to, iš kažko girdėjęs, kad ir Petras (mano brolis) ten. [...] Tad su A.L. susitarėme patraukti į Würzburgą ir viską sužinoti vietoje. Poryt iškeliaujam.

Liepos 24
(Pakelėje prie Bad Mergentheimo)

Sustojome prie Bad Mergentheimo (mus atvežęs sunkvežimis suka į dešinę), kaip trys broliai ties nepažįstamo miesto sienomis. Priešais mus melancholiškoje popietės saulėje spindintys bokštai atrodo tokie pasakiškai trapūs, lengvi, nerealūs ir nuostabiai darniai įkomponuoti į spalvotą miesto panoramos litografiją.

Gera gulėti ištiesus kojas žolėje ir galvą atrėmus į pakelės medį. Pailsėję kokį pusvalandį, trauksime toliau ir nakvynės ieškosime anapus miesto, kad ir po atviru dangum, nes oras toks švelnus ir šiltas.

Kelionė, nors ir ne nosies tiesumu (per Ellwangeną ir Dinkelsbühlį) ir nuolat keičiant susisiekimo priemones, sekėsi puikiai. Kiek ilgėliau turėjome palaukti tik Rothenburge ob der Tauber. Kaip atrodo, dabar pirmą kartą teks pasinaudoti „apaštalų kojomis". Tiesą sakant, aš ir nenorėčiau vėl lipti į sunkvežimį, vėl kvėpuoti dujų generatoriaus dūmais ir vėl klausytis ausis kurtinančio susidėvėjusio motoro triukšmo.

Würzburg – Zell
Liepos 26

Vakardienos bloknoto puslapyje palikau mus gulinčius pakelėje, netoli Bad Mergentheimo. Pasidairę šiek tiek B.M., patraukėme vaismedžiais apsodintu keliu Würzburgo link ir keliavome ligi pat sutemų. Nakvojome kiauru stogeliu dengtame pernykščių šiaudų kūgyje. Ilgai neužmigome. Mano kelionės draugas pasakojo savo gyvenimo istoriją. Keliaudami žmonės keistai suartėja ir pasidaro be galo atviri. Gaila, kad negalėjau

jam tuo pačiu atsilyginti. Bet toks jau mano charakteris. Rytą, dar nenuėjus nė kilometro, mus paėmė kariškas amerikiečių sunkvežimis ir už kokio pusvalandžio išmetė pačiame Würzburgo vidury, prie senojo Maino tilto. Ten pat pasipainiojo nepaprastai kalbus ir paslaugus lietuvis, kuris pasisiūlė nuvesti į „lietuvių centrą". Pakeliui dėl visa ko pasiklausiau, ar jis kartais nepažįstąs Petro. Pažįstąs, ir dar kaip: kartu bėgę iš subombarduoto Dresdeno. Bet jis ruošęsis keltis į Wiesbadeną ir greičiausiai jau būsiąs išvykęs. Ir tikrai — Petro butas buvo tuščias. Vakar išvažiavęs.

„Lietuvių centre" susikivirčijau su kažkokiu dailiai susišukavusiu gražeiva, nuo kurio priklausė nakvynė. Man į pagalbą atėjo čia pat susipažinti broliai R., du nepaprastai šaunūs plačiapečiai. Jėgų pusiausvyrai pasikeitus mano naudai, narsusis frantas gerokai sušvelnėjo. Aš pats tuo tarpu apsisprendžiau mieste nenakvoti ir dar šiandien pasiekti Zell kareivinėse esančią lietuvių stovyklą ir apsistoti pas ten gyvenantį J.

Naujos draugystės sutvirtinimui užsukome į „vyno rūsį". Besišnekučiuojant paaiškėjo, kad ir jie gyvena tose pačiose kareivinėse, pažįsta J. ir Rūką. Be to, jie žino, kad aš rašau eilėraščius etc. Pavakariais susitarėme vėl susitikti ir keliauti kartu į Zell. Likusį laiką sunaudojau miesto apžiūrėjimui. Viskas sužalota, išdegę (garsioji Rezidencija, Katedra, Neumünster). Nuo Marienbergo tvirtovės šlaitų žiūrint, W. atrodė kaip didžiulė gelsvai rausvų griuvėsių krūva Maino ir terasomis kylančių vynuogynų rėmuose.

Zell

Liepos 27

J., nežiūrint ano laiško, sutiko be entuziazmo. Buvo labai užimtas (romantiškai ir profesiškai), tarytum stebėdamasis mano nesubtilumu (o gal čia tik mano fantazija) laiško mandagumo formules laikyti tikru pinigu. [...] Aiškiai matėsi, kad nesu labai pageidaujamas. Bet vis dėlto, nors ir prisiversdamas, pakvietė

apsistoti pas jį, t.v. „menininkų kolchoze", kuriame, be jo, gyvena dar apie 10 įvairioms mūzoms tarnaujančių piliečių. Ir man buvo dvigubai nemalonu: nemalonu pasilikti, bet dar nemaloniau būtų buvę kvietimą atmesti. Pasilikau. Širdyje keikdamas savo lengvatikystę.

Zell
Liepos 29
Sekmadienis

„Menininkų kolchoze" nakvojau tik vieną naktį. Sekantį rytą persikėliau pas šauniuosius brolius R.J., kaip buvo galima laukti, *neprotestavo: ten būsią patogiau, daugiau vietos, mažiau* triukšmo. Triukšmo ir čia buvo per akis. Visi ruošėsi vakare įvyksiančiam pasilinksminimui (po atviru dangum). Atgabeno didžiulį „žalio" vyno ąsotį. Tuoj popiet ėmė rinktis mano naujųjų šeimininkų draugai bei pažįstami — triukšminga ir simpatiška gauja, ištroškusi vyno ir džiaugsmo. Vėliau, visiems jau gerokai įsilinksminus, atėjo būrys šventadieniškai pasipuošusių merginų. Viena jų — geltona bliuze, trumpu raudono aksomo sijonėliu ir berniukiška šukuosena juodaplaukė — priėjo prie manęs, paėmė už rankos ir tyliai pasakė: Rubina. Man ji priminė *Wilhelm Meisters Lehrjahre* Mignon, ir rodėsi kad aš ją nuo pat vaikystės pažįstu. Iš kur toks keistas vardas? Jos tėvas mylėjęs gražiai skambančius žodžius ir pats norėjęs vadintis Galeazzo Sforza arba Federico da Montefeltro, ir jai davęs brangakmeniais ir sunkiu violetiniu aksomu skambantį Rubinos vardą. Motinos neatsimenanti. Į mano pastabą, kad ji turėtų vadintis Mignon, šypsodamasi vos girdimu balsu atsakė, kad ji ir *esanti* Mignon:

So lasst mich scheinen, bis ich werde;
Zieht mir das weisse Kleid nicht aus!

Klausiama, *iš kur esanti*, ji tik užėmė ranka man burną, akimis prašydama nutilti. Ji neturinti nei motinos, nei tėvo (ką ji sakiusi apie tėvą, tai buvusi tik nuolat ją kankinančio sapno nuotrupa), nei brolio, nei sesers. Ji esanti *iš niekur*.

So lasst mich scheinen, bis ich werde;
Zieht mir das weisse Kleid nicht aus!

Sutemus visi būriu, susikabinę už rankų ir dainuodami, ėjome į gegužinę. Virš Maino kybojo tirštas rūkas. Romantiškai mirgėjo šviesos. Prikimęs smuikas beveik žmogaus balsu vedė liūdnai sentimentalią Dunojaus bangų valso melodiją, kuri nuo „žalio" vyno apsvaigusioje mano sąmonėje virto aiškiai ištariamais žodžiais:

Aš sakiau tau — nelauk, netikėk manimi
Ir užmiršk, kad mes buvome kadaise kartu...

Mane staiga apėmė nesuvaldomas noras įsilieti į tą šiurpiai sentimentalų pigaus džiaugsmo ritmą, prarasti tapatybę, ištrūkti iš savo paties kontrolės ir užsimiršti šioje „Cythère des pauvres". Bet kaip tik tuo metu viskas ėmė suptis, svyruoti ir plaukti. Žiburiai, kontūrų netekę šokančiųjų poros ir muzika ištirpo į greitai besisukantį kamuolį ir pamažu susiliejo su tamsa.

Nubudau tik prieš vidurnaktį. Buvo baisiai bloga (kaip gali būti bloga tik nuo „žalio" vyno). Šalia manęs, ant grindų, sėdėjo Rubina ir glostė nuo prakaito sulipusius mano plaukus.

Liepos 30

Momentas trunka amžinai, sako Rubina. Ji nebegalinti čia ilgiau pasilikti ir turinti tuojau pat grįžti į savo *niekur*; jai esą neleista *pavėluoti*, nes ir amžinybė trunkanti tik momentą. Ar aš nenorįs jos palydėti? *Veni, dilecte mi, egrediamur in agrum, commoremur in villis; mane surgamus ad vineas; videamus si floruit vinea, si flores fructus parturiunt, si floruerunt mala punica: ibi dabo tibi ubera mea.* Ir aš jaučiuosi kaip velnio gundomas viduramžių vagantas.

Aschaffenburg
Rugpjūčio 3

Du saulėtekiai Spessarto giriose: Windheim ir Weibersbrunn. Rubina.

Offenbach a. Main
Rugpjūčio 4
Rubina.

Mainz
Rugpjūčio 6
Rubina.

Worms
Rugpjūčio 9
Rubina. Šiandien ji, kaip aną pirmąjį kartą (prieš dvylika dienų, o man atrodo, kad prieš dvylika metų), su ta pačia geltona palaidinuke ir tuo pačiu tamsiai raudono aksomo sijonėliu, sėdi apsikabinusi kelius ir užgesusiomis akimis žiūri į priekį.

Heidelberg
Rugpjūčio 12
Viską prarasti beveik neįmanoma, nes visuomet dar pasilieka amžinai ištikima vienatvė. Nuo pat ankstyvo ryto klaidžiojau šaltomis Heidelbergo gatvėmis, vienišas ir nereikalingas. Pirmą traukinį į Karlsruhę jau praleidau. Sekantis išeina tik vakare, bet nežinau, ar turėsiu jėgos įsėsti ir išvažiuoti.

Nebėr Rubinos. Liko tik guolyje jos kūno įspausta žymė ir paskutiniai žodžiai, raudonu pieštuku įrašyti lentinėje sienoje, Wormse:

„Likimas sustojęs laukia, ir aš *turiu* grįžti, nes esu per silpna jam pasipriešinti. Tu negali įsivaizduoti, kaip man buvo sunku vogčiomis atsikelti, apsirengti ir išeiti. Bijojau net į veidrodį pažvelgti ir jaučiausi lyg ruošdamasi į savo pačios laidotuves. Eidama pro duris sunkiai vilkau kojas ir taip norėjau, kad Tu nubustum ir mane sulaikytum. [...] *Nur wer die sehnsucht kennt, weiss, was ich leide!*

Tavo RUBINA"

Aalen

Rugpjūčio 16

Grįžau „namo". Aalene dabar taip tuščia, svetima ir nyku. Bet kur yra netuščia ir nenyku? Viskas sāva liko Nemeikščiuose. Paskubomis deduosi daiktus, ir jau rytoj rytą manęs čia nebebus: važiuoju į Tübingeną. Kambarį dėl visa ko dar pasilaikau.

Kusterdingen

Rugpjūčio 19

Seniai besu buvęs kaime. Kusterdingen — tikras kaimas: deguto kvapas, pilkai žalsvas vasarojus, arklių prunkštimas naktį, vežimų girgždesys dieną ir ramus vėjo šiurenimas tik ką peržydėjusiose liepose.

Jaučiuosi kaip iš kryžiaus karų sugrįžęs riteris, kurio sieloje ir kūne daugiau žaizdų negu sveikų vietų. Paskutinio mėnesio peregrinacijos išsėmė dvasiškai ir fiziškai. Tad nutariau pagyventi sėsliai: ramiai apsvarstyti savo „situaciją", pasverti pelną ir nuostolius, išsigydyti žaizdas. Atrodo, kad beveik viską reikės nurašyti į nuostolius. Bet argi nuostolis nėra tikrasis pelnas? Rubinos aš jau niekad nebeprarasiu. Saulėtekiai Spessarto giriose spindės amžinai.

Iš Stuttgarto į Tübingeną turėjau eiti pėsčias, nes tiesioginis susisiekimas traukiniais vis dar tebėra neatstatytas. Kitokių priemonių nė neieškojau: norėjau kiek galint ilgiau pabūti tik su savim pačiu. Tübingeną pasiekiau temstant. Pas Julių — tikra suirutė: Henrikas (kuris už poros dienų grįžta į Austriją) su triukšminga savo gerbėjų svita ir visas būrys kitų. Gera buvo susitikti. Numigęs pora valandų fotelyje, anksti rytą patraukiau pėsčiomis į Kusterdingeną — pas Vincą.

Rugpjūčio 21

Antradienis

Vakar vakare pas Sandrą buvo susirinkusi linksma kompanija: Julius, Henrikas, Birutė, Kozmas, Vincas, kažkokios dvi

merginos, kurių vardų neįsidėmėjau, na, ir aš pats. Henriko išleistuvės. Buvau pavargęs, nes visą dieną praleidau besibastydamas panekarėm, kur žolė lygiai tokia pati kaip Nemeikščiuose. Nenorėjau ir vargu ar būčiau galėjęs įsijungti į bendrą triukšmą. Visų dėmesio centre buvo Henrikas ir Birutė. Henrikas skaitė eiles, Birutė šoko J.K. –A. *Ratelį*, kuriam labai tiko jos šiek tiek berniukiška figūra. Ypač įdomu buvo sekti Henriką: kaip puikiai jis jautėsi *Liebling der Gesellschaft* rolėje! Bet aš jau ir anksčiau buvau pastebėjęs, kad jis visiškai negali būti vienas. Man pačiam buvo kažkaip tuščia ir nejauku. Atrodė lyg būčiau dar kartą prasilenkęs su savim pačiu.

Rugpjūčio 23

Ilgesys? Bet kas yra ilgesys? Ilgesys savęs paties? Ilgesys kitų? Ilgesys? Ilgesys išsilieti ir įsilieti į būties srovę? Ką reiškė apniukusią balandžio dieną langinių bildėjimo sukeltas ilgesys?

Tübingen

Rugpjūčio 24

Henrikui su visa savo svita išsitrenkus atgal į Austriją, Tübingene kažkaip tuščia ir nyku. Julius užsiėmęs „sodininkyste" bei „daržininkyste" ir kitais neaiškiais „bizniais". Sandra kelia sparnus į Detmoldą. Aš pats gyvenu vienas, džiaugiuosi įsiliepsnojusios vasaros tyla vienas ir vaikštau vienas vienišomis vietomis kaip tas Kiplingo pasakos katinas. Vienas gali tiek daug išgirsti ir pamatyti. Žmonės, net jeigu jie ir yra tavo draugai, visuomet neatstatomai sugriauna būties momento ir gamtos harmoniją. Galvoju, kad taip, kaip aš dabar, turėtų jaustis nokstantis vaisius saulėtų dienų ir satininio švelnumo naktų pasikeitimo ritme. Kiekvienas triukšmas, kiekvienas susitikimas su žmonėmis mane savotiškai atiderina, nelyginant kokį styginį instrumentą, ir mano dvasios skambėjimas tampa nemalonus vidinei mano paties ausiai. Būtis pabyra į visas puses mažyčiais

karoliukais, ir paskui daug laiko užtrunka, kol juos vėl surankioji ir suvarstai. Tarp žmonių aš gyvenu savo „antrajame plane", prisidengdamas linksmybės ir nerūpestingumo kauke. Tai tik fasadas. Tai tik pylimas savojo pasaulio gynybos sistemoje. Ką žmonės galvoja (pvz., kad aš *nerimtas*) — man visiškai vistiek. Stiprus yra ne tas, kuris toks atrodo, bet kuris žino toks esąs, kaip aš dabar. *Kitų* galvojimas — kaip vanduo į uolą. Mirti, mylėti, melstis ir Dievo ieškoti gali tik vienas.

Rugpjūčio 25

Tübingenas — idealus miestas *promenades solitaires* mėgėjams ir visiems *Atsiskyrėlių laikraščio* skaitytojams. Viskas čia dvelkia užkrečiama romantika ir intymios vientulystės melancholija. Dienos triukšmas ir nakties garsai čia tokie nerealūs, beveik antlaikiški. Miesto panorama Švabijos kalvų rėmuose, sodai ir vynuogynai — lyg tas *Hälfte des Lebens* gamtovaizdis, kybąs ežere su *mielomis gulbėmis*. Gatvės, kuriomis vaikščiojo Hegelis, Schellingas, Hölderlinas ir Mörike. Mano mėgiamiausias maršrutas — iš Kelternplatz pro Spitalkirche siaurutėmis gatvelėmis iki Marktplatz; iš ten pro Alte Aula ir Stiftkirche žemyn iki Eberhardsbrücke.

Nusileidęs laiptais nuo tilto patenki į Nekaro salą su garsiąja Platanenallee. Į dešinę, kitoje plačiosios upės šakos pusėje, stypso Hölderlino bokštas — apvalus pastatas, kurio antrojo aukšto kambarėlyje *Menons Klagen um Diotima* autorius praleido 36 savo beprotystės metus. Po langais, gerokai pasviręs į upę, auga verkiantis gluosnis (Trauerweide). *Promeneur solitaire* įsiklauso: bokšto kambary be paliovos aidi apkurtę žingsniai. Suskamba peršalęs pianinas, ir aukštas prikimęs balsas ima dainuoti kažkokią skausmingai nedarnią melodiją. Duryse pasirodo mandagusis Scardanelli, žemai nusilenkia ir kviečia į vidų, savo svečią vadindamas *königliche Hoheit* arba *Majestät*.

Į kairę, už siaurosios upės šakos, beformės pastatų nugaros. Pačiu salos viduriu į tolį tiesiasi gigantiškų platanų alėja — milžiniška žalsvai pilkų kamienų rikiuotė, kažkas iš Puvis de Chavannes, pavasarį primenanti šviesią lieknų kolonų salę, rudenį virstanti auksinių lapų upe, kuria brisdamas, kiekvienas *promeneur solitaire* jaučiasi, lyg eitų prie savo *Ulalumės* kapo.

Rugpjūčio 31

Pagaliau gavau nuosavą kambarį. Mano dabartinis adresas: Herrenbergerstrasse 38, bei Gaiser. Namas stovi beveik pačiame miesto pakraštyje, prie gatvės, vedančios į Herrenbergo plentą. Gretimame kambaryje gyvena kažkoks lietuvis su žmona ir dviem dukterim, su kuriais dar nesusipažinau. Priešais — senyvo amžiaus rusas emigrantas iš Odesos, su kuriuo jau spėjau susipažinti. Dirba prancūzų Gouvernement militaire; laisvai kalba prancūziškai, nors ir su labai pabrėžtu, rusams emigrantams būdingu akcentu. Dailininkas mėgėjas. Visą savo laisvalaikį praleidžia kopijuodamas (iš reprodukcijų, kurių jis turi begales) garsiųjų dailininkų „nuogybes", jas gana savotiškai „koreguodamas". Su manim jis labai draugiškas. Nors aš stengiuosi laikytis kiek galint šalčiau ir atokiau, jis vistiek beveik kasdien kone prievarta nusitempia mane į savo kambarį ir su neslepiamu pasimėgavimu rodo naujausius savo „kūrinius".

Mano kambarys nedidelis, bet labai jaukus ir šviesus, su dviem dideliais langais į pietus. Baldai — metalinė lova, kušetė, didžiulė rūbų spinta su veidrodžiu, trys sunkios gan dailaus darbo *Biedermeier* kėdės ir senovinis raudonmedžio *secrétaire*, lygiai toks, kokį turėti buvo mano sena svajonė. Aukščiau namo, atkalnėje, virtusioje į pietus, prasideda daržai ir vynuogynai.

Ilgesnį laiką neturėjus pastovesnės gyvenvietės, man dabar kažkaip ypatingai smagu jaustis, kai štai aš ir vėl pagaliau turiu namus, ir, mėgaudamasis šia patirtim, dabar ištisas dienas prasėdžiu savo kambaryje.

Rugsėjo 3
Pirmadienis

Ir vėl visiškai netikėtai atsirado Henrikas: negalįs gyventi be draugų, nors aš puikiai žinau, kad ir Innsbrucke jam jų netrūksta, ypač draugių.

Rugsėjo 9

Visas ligšiolinis mano gyvenimas susidėjo iš (tikrų arba išgalvotų) kelionių ir grįžimų, išėjimų ir parėjimų. Visuomet namo arba iš namų.

Šiandien grįžome (su Henriku) iš kelionės į Frankfurtą, kuri baigėsi ne taip, kaip buvome suplanavę. Vargais negalais (per Stuttgartą, Heilbronną ir Heidelbergą) pasiekėme Mannheimą, bet iš ten, nesant jokių susisiekimo priemonių, turėjom grįžti atgal, nieko nepešę.

Tübingenas per tas tris nebuvimo dienas atrodo visiškai pasikeitęs: spalvos prinoko ir pasunkėjo; viskas kvepia aštriau ir tamsiau.

Rugsėjo 11

Kaip Lietuvoje buvo viskas atvira, prieinama vėjui, lyg namai būtų neturėję sienų ir buvę jokių pertvarų neturinčios gamtos dalis, taip čia viskas uždara, ne tik erdvė, bet ir laikas, viskas persisunkę vidum ir devyniais raktais užrakinta, viskas rituališkai reglamentuota. Kiekvienas daiktas turi ne tik savo istoriją, bet dar ir savo nuosavybę, tarnaujančią jam, nelyginant kokiam dievukui. Todėl, čia apsigyvenus, mane gana ilgai kankino niekad nepaliekantis klausimas: kaip ištrūkti iš tos visais matavimais slegiančios, kūną ir sielą varžančios vidaus nelaisvės ir kaip sugriauti visas tas kiekviename daikte ir momente išskylančias užtvaras?

Aštrus persenusios kanarėlės balsas už sienos, kuris mane visuomet liūdnai nuteikia. Netikėtai įėjusi Frau Gaiser atnešė du Hamsuno romanus (*Die letzte Freude* ir *Die Stadt Segelfoss*,

kuriuos jai palikęs kažkada gyvenęs pas juos studentas, „genau so jung und bleich wie Sie". Ar aš nenorįs paskaityti?

Rugsėjo 14

Henrikas, Julius ir aš buvome išvažiavę dviračiais pasibastyti po apylinkes. Keliavome sustodami kiekvienoje gražesnėje vietoje, be jokio tikslo, stebėdami nekintamą, lėtu saulės ritmu gyvenantį gamtovaizdį, tą patį, kurį Hölderlinas vadino *heiliges Griechenland.*

Saulei nusileidus, H. su J., *mane palikę saugoti dviračius,* ėjo į sodus parnešti auksu sutemoje spindinčių vynuogių. Ir mes valgėme jas, kaip keleivis geria šaltinio vandenį, nesiklausdami kam jos priklauso.

Rugsėjo 22

Pradėjau pamokas Tübingeno Lietuvių gimnazijoje, laikinai įsikūrusioje Estų namuose. Dėstau lietuvių ir prancūzų kalbas. Be reikalo sutikau. Būtų žymiai geriau nieko neveikti, nes dabar kaip tik pats laikas bastytis po laukus arba gulėti rudens saulės įkaitintose ir obuolių prikritusiose pakelėse. Mokiniai, matyt, irgi panašiai galvoja. Pamokai prailgus (ir man, ir jiems), manydami, kad aš nesuprasiu jų „klastos", bando mane nukreipti nuo dalyko, sugalvodami, jų nuomone, man „įdomius" klausimus, ir aš mielai pasiduodu šiai nekaltai „diversijai". Apskritai imant, dėstau be vidinio įsitikinimo savo darbo svarbumu, be entuziazmo, abejingai, beveik automatiškai kartodamas vadovėlines „tiesas", datas, vardus, pavadinimus, linksniuotes ir asmenuotes. Dar prieš pat pradėdamas bandžiau atsisakyti, argumentuodamas „pašaukimo stoka", bet gimnazijos direktorius į tai atsakė tradiciniu „nieko — priprasi", pridėdamas, kad ir jam, mokytojui profesionalui, kadaise taip atrodę.

Rugsėjo 25

Nubudus rytą — plūduriavimo jausmas laiko papėdėje, kuris kaip didžiulė, neįsiskverbiama akmens masė dunkso prieš mane. Iš sapno tebegirdima kažkokios neatpažįstamos dainos melodija ir einančios kiemu sesers balsas jau gyvoje realybėje.

Rugsėjo 30

Julius grąžino *La Porte étroite*, kurią aš jam buvau paskolinęs, prašomas kokios nors „jaudinančios ir sentimentalios jausmų bei emocijų analizės". Knygoje beveik kiekviename puslapyje didelių lašų žymės. Žinodamas jo silpnybes, tik pro forma klausiu, kas čia būtų galėję atsitikti. Julius nė nemirktelėjęs (iš tikrųjų visą laiką mirkčiodamas) kaltai šypsodamasis prisipažįsta verkęs skaitydamas. Tai esąs geriausias būdas pilnai įvertinti ir išgyventi tokio pobūdžio knygą.

Spalio 9

Andrė Gide kalba ir stilius man visuomet skambėjo kaip raštas didžiaja raide, pilnas evangelinio paprastumo bei sakralinės rimties. Iš ankstyvųjų skaitymų man ypač įsišaknijo atmintyje (savo pirmykščio kaip duonos laužymas ir vandens gėrimas judesio rimtim) pirmasis *Le Retour de l'Enfant prodigue* sakinys: *Lorsque, après une longue absence, fatigué de sa fantasie et comme désépris de lui-même, l'enfant prodigue, du fond de ce dénuement qu'il cherchait, songe...* Bet kažkaip visada praslydo autoriaus trumputis „pasiteisinamasis" žodis, kuris šiandien man atrodo esąs tobulas kiek manieringos šio tipo prozos pavyzdys, kurio neiškenčiu tegu ir nelakiai, paskubomis čia neišvertęs:

Aš čia, kaip senoviniuose triptikuose, slaptam savo džiaugsmui nutapiau prilyginimą, kurį mums papasakojo Mūsų Viešpats Jėzus Kristus. Palikdamas mane gaivinantį dvigubą įkvėpimą sumišusį ir padriką, aš čia nesistengiu parodyti jokio dievo pergalės prieš mane — nei savosios. Bet jeigu skaitytojas iš manęs reikalauja šiek tiek pamaldumo, galbūt neveltui jis jo

ieškos mano paveiksle, kur aš nelyg donatorius atsiklaupiau pačiame kamputyje, — sūnaus palaidūno antrininkas, šypsodamasis kaip jis ir ašaromis paplūdusiu veidu.

Spalio 13

Šiąnakt, einant iš studentų pasilinksminimo, mano sąmonėj staiga beveik paliečiamai ryškiai iškilo viena naktis Vilniuje.

Tąsyk, atsimenu, grįžau namo iš Užupio. Buvo tik ką po vidurnakčio. Perėjus tiltą, prieš akis iškilo senojo miesto rūmų siluetai. Į dešinę pro aukštus medžius dunksojo žalsvu mėnulio fosforu spindinčios Šv. Onos ir Bernardinų bažnyčios. Gatvėse nebuvo nė vieno žmogaus, tik retkarčiais pasigirsdavo sunkūs artėjančių sargybų žingsniai. Turėdavau sustoti vartų nišose ir palaukti, kol praeis. Katedros aikštėje prieš mane atsivėrė lakus, lengvas urbanistinis peizažas, ir aš pasijutau, lyg būčiau iš Viduramžio patekęs į Renesanso laikus ir visa tai matyčiau *pirmą kartą*. Tai buvo naktis, kurios aš visuomet ilgėjausi: *išsivadavimo naktis*. Tik liūdnas Gedimino gatvės liepų ošimas mane grąžino į realybę.

Parėjęs namo, ilgai sėdėjau prie vijokliais apaugusio lango, ir sekantį rytą, dar nepraradęs tiesioginio kontakto su vakarykščiu išgyvenimu, parašiau pirmąją *Išsivadavimo nakties* redakciją.

Spalio 17

Visą popietę praleidau *Literatūros metraščio* redakcinio kolektyvo posėdyje Santvaro bute (šeimininkas, Pulgis Andriušis, Gražulis, Kazokas ir aš). Nesinorėjo sėdėti viduje, kai lauke toks nuostabus ruduo. O ir iš viso man atrodo, kad iš planuojamo leidinio nieko neišeis. Jau kažinkelintas posėdis, bet reikalas nė kiek nepasistūmėjo į priekį. Pagrindinė „nesutarimų" priežastis — atrankos klausimas. Santvaras, kuris galvoja, kad jo nuomonė turėtų sverti mažiausiai bent tiek, kiek visų kitų redakcijos narių kartu, norėtų į metraštį dėti beveik viską, kas prisiun-

čiama. Jis ir šiandien atsinešė vieno Tübingene gyvenančio agronomo „eilėraščių" pluoštą ir pareiškė, kad reikėsią bent pora įdėti: girdi, „kaip gali atmesti, kai toks malonus žmogus". Aš pats, savaime aišku, esu griežtesnės atrankos šalininkas.

Medžiagos suplaukė kalnai. Lyg visi lietuviai, netekę Lietuvoje turėtų pozicijų, būtų pasidarę rašytojais. Pulgis Andriušis pasakoja prieš porą dienų gavęs iš vieno anglų zonoje gyvenančio „brolio Tomdyko", kaip jis sako, „birkavą prozos" su dviem kilogramais silkių priedo ir laišku, prašančiu viską, gink Dieve, nieko netrumpinant, atspausdinti metraštyje.

Posėdžiui pasibaigus atėjęs leidyklos *Patria* savininkas Lenktaitis siūlo išleisti mano eilėraščių rinkinį. Susitarėme specialiai šiam reikalui susitikti ateinantį šeštadienį jo bute.

Namie (vakare) Jean Giraudoux *De ma fenêtre* — sergančio vaiko (autoriaus) akimis pro langą užfiksuoti prancūzų provincijos miestelio vaizdai, tokie lengvi, elegantiški ir kartu tokie realūs (seniai ir mergaitė prie šulinio etc.). Etnoistorinio – didaktinio balasto, kuris taip baisiai slegia mūsų dailiąją prozą, čia nė su žiburiu nerasi. Štai kaip jis aprašo seną moterį: *elle avait dû, jadis, pleurer deux fois chaque chagrin, car ses prunelles aussi étaient rouillées. Jamais je n'avais vu d'yeux moins profonds. Ils étaient tout en surface et un oiseaux les aurait bus.*

Spalio 26

Lyja. Rausvai geltoni medžiai prie kanalo šiandien man duriančiai priminė pakluonės klevus Nemeikščiuose.

Su Lenktaičiu susitarta: jis mano knygą išleis. Spaudos darbus atliks R. Bardtenschlager Reutlingene. Rinkinys vadinsis *Praradimo simfonijos*. Turėtų išeiti maždaug per 3-4 mėnesius nuo rankraščio įteikimo dienos. Dabar lieka tik tą rankraštį paruošti: perrašyti mašinėle, kai ką pergrupuoti, galutinai apsispręsti dėl skyrių pavadinimų. Visa tai gali užtrukti iki Kalėdų. Pirmiausia bus bėdos su mašinėle: negaliu įsivaizduoti, kas man ją galėtų paskolinti. Beje, dėl prancūzų karinės valdžios leidimo

man pačiam galvos sukti neteks — juo pasirūpins pats Lenktaitis.

Spalio 30

Sandrai išvažiavus į Detmoldą, Tübingenas vėl pasidarė šaltas, „realus", dalykiškas. Tuščia ir nyku be jos. Julius visiškai pasinėrė savo čičikoviškoje prekyboje ir su ja susijusiose kelionėse. Mano dienos taip pat sustingo monotoniškos rutinos pozoje. Rytais (jei neturiu pamokų gimnazijoje) ir vėlai vakare tvarkau eilėraščius (mašinėlės kol kas dar negavau). Pirmą valandą einu į valgyklą pietų. Iš valgyklos kartais patraukiame pas Gražulius (Liudas, Vincas ir aš) „pakasyti kojos", t.y. palošti kortomis.

Gražulis — nuostabiai puikus žmogus, gimęs pasakotojas (deja, raštas jam tarsi pariša sparnus, ir jo pasakojimas praranda didelę dalį spontaniškumo, kuriuo jis spindėte spindi natūroje). Visais atžvilgiais autentiškas dzūkas. Anekdotų jis žino apie visus, bet daugiausia apie Santvarą ir Brazdžionį.

Šiandien, mums visiems aukščiau minėtiems „kojų bekasant", ponia Gražulienė kreipėsi į Vincą, pavadindama jį „ponu". Iš kažkur atsiradęs Gražulių vaikas, kokių 8 – 10 metų aukštyn ištįsęs bimbalas, staiga ir sako: „Mama, koks iš jo ponas, kad už jį visi vaikai didesni? Nuo šiol ir mane turėsit vadinti ponu."

Po šio incidento, dėl kurio visiems buvo nemalonu, lošimas nebesiklijavo, ir visi netrukus išsiskirstėme.

Lapkričio 2 (Vėlinės)

Antrosios Vėlinės svetur. Pirmųjų (Berlyne) nė nepastebėjau — taip viskas ten buvo nauja, neįprasta ir svetima. Buvau beeinąs į Tübingeno kapines, bet, atsiminęs, kad neturiu ten ko lankyti, kad artimiausias man jose palaidotas žmogus yra Hölderlinas, apsisukau duryse ir pasilikau namie. Glaudžiausiai su Vėlinių diena susiję man visuomet pasiliks astronominius ūkus primenančioje žvakučių jūroje skendinčios Kauno Karmelitų

kapinės Vytauto prospekte, kur aš kasmet su Jonu arba Adolfu lankydavau 1931 m. kariuomenėje mirusio brolio Juozapo kapą.

Lapkričio 7

Su G. ir pravažiuojančiu B. valgyklos eilėje. Jie turi naują planą (veiklūs žmonės!) po Kalėdų sušaukti rašytojų suvažiavimą ir atkurti Lietuvoje veikusią Rašytojų draugiją. Ar aš negalėsiąs kuo nors prisidėti? Gerai, sakau, tik kad iš manęs menkas organizatorius etc.

Liūdnas Sandros laiškas iš Detmoldo.

Lapkričio 11

Žiemos rūpesčiai: Tauragėje iš vokiečių puskarininkio pirktus kareiviškus batus netrukus teks paleisti į atsargą. Henriko pastangos Innsbrucke suorganizuoti naujus, kaip sakoma, „nedavė jokių vaisių". Žieminio palto reikalai nė kiek negeresni: jis irgi daugiau šviečia, negu šildo. Nesant nieko kito daryti, teks šildytis vad. vežikų metodu — abiem rankom kryžmai daužant į šonus.

Lapkričio 15

Weh mir, wo nehm ich, wenn
Es Winter ist, die Blumen, und wo
Den Sonnenschein
Und Schatten der Erde?
Die Mauren stehn
sprachlos und kalt, im Winde
Klirren die Fahnen.

Lapkričio 24

Laiko fragmentacija: eilėraščiai (kurių tvarkymas, tiksliau išsireiškiant „aptvarkymas", eina prie galo), pamokos, iš namų į valgyklą, pusvalandis eilėje ant dvokiančių laiptų, „žemiškas maistas", „Jau nėr nė vieno lapo mano sodo medžiuos", „Le beau

visage de ma mère brillait encore de jeunesse, ce soir-là", man taip trūksta Vilniaus, Utenos ir Nemeikščių. Laiko praraja ir monotonija: lietaus lašai į stogą, tikėjimo rytojum deklamacija, žaidimo taisyklių hegemonija, melo vienatvė, kaip Heraklito Sibilės burna, ir kažkieno skausmas, kad „eine dieser Stunden wird deine letzte sein".

Lapkričio 30

L'éducation sentimentale (nesiskaito), kai tuo tarpu *La chartreuse de Parme* ryte prarijau (per 4 dienas). F. ir jo *écriture artiste* (net gėda prisipažinti) iki šiol man visuomet mažiau patiko už stilistiškai nerūpestingesnį ir palaidesnį S.

Gruodžio 14

S. laiškas iš Detmoldo (ir vėl labai liūdnas).

Gruodžio 19

Henriko laiškas iš Innsbrucko, kur jis dabar studijuoja. Blogai esą su sveikata (kuo aš nelabai tikiu): „Jaučiu kažin ką negero šonuose (o batai visą laiką pilni vandens; gal ne vien batai? gal ir tie prakeikti plaučiai)". Mano persiųstą Bavarsko laišką gavęs.

Gruodžio 23

Rytoj bus antros Kūčios ne Lietuvoje, ne namuose. Už lango lėtai, tarsi delsdamos, krinta melancholiškos snaigės. Grįžtant iš miesto trumpą akimirką man atrodė, lyg eičiau Bažnyčios gatve Utenoje į turgaus aikštę — ta pati prieblanda, tos pačios snaigės, tie patys neaiškiai šmėkštantys namai su apsnigtais slenksčiais — bet tai buvo Grabenstrasse ir Kelternplatz.

Kazys iš Müncheno rašo, kad *Svetimoji duona* išeisianti dar šią savaitę. Planuojąs rašyti poemą. Pridėtas fragmentas rodytų, kad ji bus tipingai bradūniška: lyrinė, arti „alsuojančios

žemės", arti tautos. Komplimentai (kiek perdėti) mano eilėraščiams, bet laiškuose tatai suprantama ir *licet*.

Gruodžio 27

Džiaugsmas neturi trukmės kaip skausmas *ne dure q'un moment* ir palieka dar alkanesnį.

Gruodžio 30

Jean Paul pataria poetams neleisti sau gimti dideliame mieste, bet kaime arba daugių daugiausia mažame miestelyje (tatai aš laikyčiau ne tiek teoriniu postulatu, kiek emocine romantiškai panteistinės vienybės su gamta propaganda); Balduin Bählamm, kaip ir visi „senos mokyklos" grafomanai, bėga į gamtą, tikėdamasis iš jos pasisemti įkvėpimo bei visų matomos ir girdimos „poetinės žaliavos", nes gamta, jo manymu, jau savaime esanti „poetiška". Bet nėra nepoetiškesnės poezijos už „poetišką" poeziją, kaip nėra nepoetiškesnės realybės už „poetišką" realybę, nes abiems atvejais tai nėra nei poezija, nei realybė. Poeto ir tikrovės santykio produktyvumo galimybė tiesiog proporcinga ne partnerio „grožiui", bet santykio autentiškumui. Alpių ežerai ir suodini fabrikų priemiesčiai yra lygiai poetiški arba nepoetiški. Balduin Bählamm, skaitydamas šiuos žodžius, be abejo, protestuotų sakydamas, jog ir aklam aišku, kad Alpių ežerai nepalyginamai gražesni, poetiškesni etc. Galbūt. Pagaliau tai skonio dalykas. Bet poezijos amate, deja, mielas Balduin Bählamm, visuomet daug lengviau auksą paversti purvu, o ne atvirkščiai.

Gruodžio 31

Talleyrand apie savo motiną: *Elle ne parlait que par nuances; jamais ne dit un bon mot; c'était quelque chose de trop exprimé. Les bons mots se retiennent, et elle ne voulait que plaire et perdre ce qu'elle disait.*

LINAS LIANDZBERGIS, LIETUVIŲ DAILĖS PASAULINTOJAS

Linas Liandzbergis gimė 1965-aisiais Vilniuje. 1983-89 metais studijavo tapybą Dailės Institute Vilniuje. Parodose dalyvauja nuo 1989-ųjų. 1991 metais ėmė kurti instaliacijas ir performancus. Su Džiugu Katinu ar vienas dalyvavo performancų festivaliuose ir instaliacijų parodose Lietuvoje, Suomijoje, Švedijoje, Slovakijoje, Vengrijoje. Iš paskutiniųjų pasirodymų ryškesni buvo Art Genda simpoziumas Kopenhagoje, Danijoje (1996); Performance et Tele Interactive festivalis Le Lieu, Quebec (1996); Nature Art simpoziumas Kong-Ju, Korėjoje (1995). Dailininkas moko dailę Vilniaus Pedagoginiame Universitete.

Pokalbis su Linu Liandzbergiu, kai jis lankėsi Čikagoje 1996 metų spalio mėnesį:

D.L. „Na, kaip?"

L.L. „Mano performancai — tai diskusija su senaisiais meistrais. Menas yra iš meno. Menas valgo meną. Menas gimdo meną. O instaliacijos — fundamentalūs dalykai: žemė, ugnis, vanduo, meilė, mirtis, — žinai".

D.L. „Taip".

1988-1991 metais Lietuvos mene, kaip ir valstybėje, vyko revoliucinio masto lūžis. Kildama „geležinė uždanga" sužlugdė iki tol buvusią tautinę meno rinką. Kūrybinėje plotmėje nustojo galioti kūrėjų ir žiūrovų susitarimai dėl formos ir turinio ribotumo, o buitinėje — baigėsi Dailininkų Sąjungos pažymėjimo garantuotos privilegijos. Lietuvos TSR Valstybiniame Dailės Institute, tapusiame Vilniaus Dailės Akademija, pasikeitė mokymo progama, o Vilniaus Parodų Rūmuose, tapusiuose Šiuolaikinio Meno Centru — parodų atrankos kriterijai. Parodas ėmė finansuoti Atviros Lietuvos fondas, Vakarų šalių ambasados Vilniuje, užsienio fondai. Dailininkus pasiskirstė atsiradusios privačios galerijos.

Tie įdomūs metai sutapo su Lino Liandzbergio profesinio kelio pradžia. Jis ir bendraamžiai pirmieji šių laikų mūsų mene gavo progą parodų kataloguose nebestiprinti savo pavardžių „naujumo" ar „mistiškumo" priedu „Lithuania". Linas ir jo dažnas partneris Džiugas Katinas svarbūs plačiomis kūrybinėmis ambicijomis, idėjų ir jų išraiškos universalumu. Kiekvieną performancą ar instaliaciją jis kuria su perspektyva į moderniausias meno parodas, didžiausius „didžiojo" meno centrus. Lietuviškas nepilnavertiškumo kompleksas jam nebevertingas. Jo darbas — kūryba vertinga tiek lenkams, tiek ir kokiems suomiams. Užtai ir malonu čia pristatyti Liną Liandzbergį.

Danas Lapkus

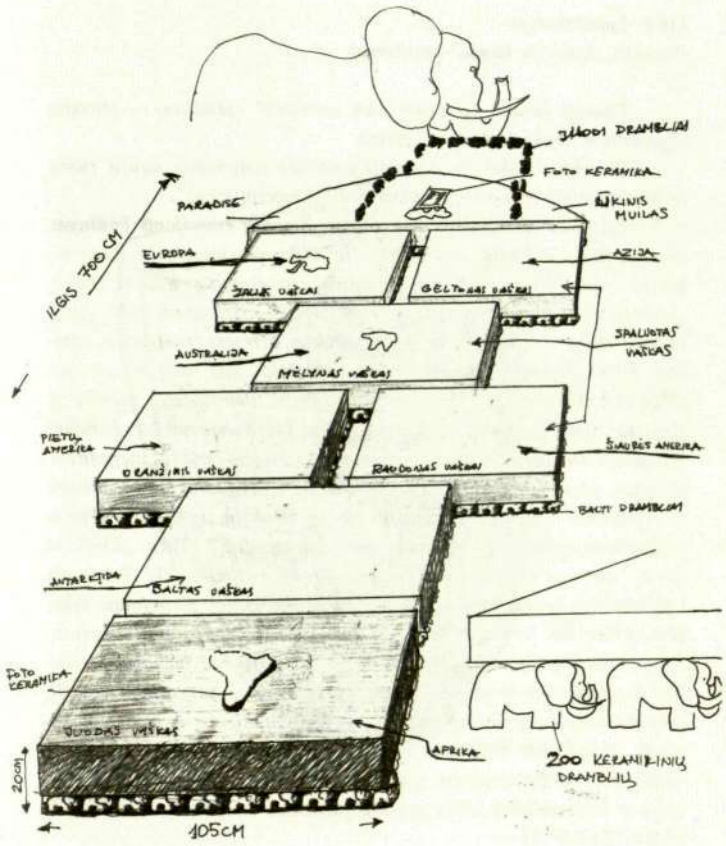

Linas Liandzbergis, Džiugas Katinas. Projekto „Hopschotch" eskizas, eksponuotas „Artgenda", Kopenhagoje, Danijoje, 1996 m.

Linas Liandzbergis
Projekto „Emocijų kūnas" aprašymas

Emocija (pranc. „emotion", lot. „emoveo" - jaudinu) — jausmo, išgyvenimo konkreti psichinė forma.

Projekto tikslas — perduoti emocijas įvairiomis naujų rūšių technologijomis ir tuo būdu suformuoti „Emocijų kūną".

Emocijas turi žmonės ir gyvūnai. Žmonių emocijoms būdingas visuomeninis pobūdis, savita emocijų kalba. Technologinė komunikacija — emocijų perdavimo, priėmimo, fiksavimo priemonė (ryšys „emocija=emocija"). Šio vyksmo medžiagos — emocinių reakcijų ir būsenų rūšys: afektas, aistra, baimė, pyktis, stresas, frustracija, nerimas, fobija, depresija, euforija ir kt. „Emocinio kūno" auginimas vyks tolygiai laiko atžvilgiu, t.y. diena iš dienos. Pavyzdžiui, dienoje X (Įniršio diena) bus stebimos, fiksuojamos, perduodamos ar demonstruojamos su įniršiais susijusios emocijų rūšys — pyktis, nepasitenkinimas, pasibjaurėjimas ir t.t. Jos gali būti perduotos su autoriumi nesusijusiam asmeniui, asmenų grupei ar kitokiam adresatui, tikintis grįžtamojo ryšio, t.y. veikimo „emocija=emocija". Taip „Emocijų kūnas" augs ne tik autoriaus emocionaliosios patirties dėka, bet ir dėl į jo emocijas reagavusių adresatų. „Emocinio kūno" formavimo seką, komunikacijos formą, fiksavimo būdą pasirenka pats autorius. Audiokasetė, įrašyta Londono kapinėse, sukeltų tas pačias emocijas tiek lietuvio, tiek ir anglo sąmonėje. Nubraižyta pergalingo įvarčio schema sukeltų priešingas emocijas laimėjusiems ir pralaimėjusiems. Nuolatinis autoriaus ir jo respondentų emocinis kontaktas, naudojantis šiuolaikinėmis ryšio priemonėmis, jo fiksavimas audio, video ir kitais būdais leistų jausmų pasauliui materializuotis ir tapti EMOCIJŲ KŪNU.

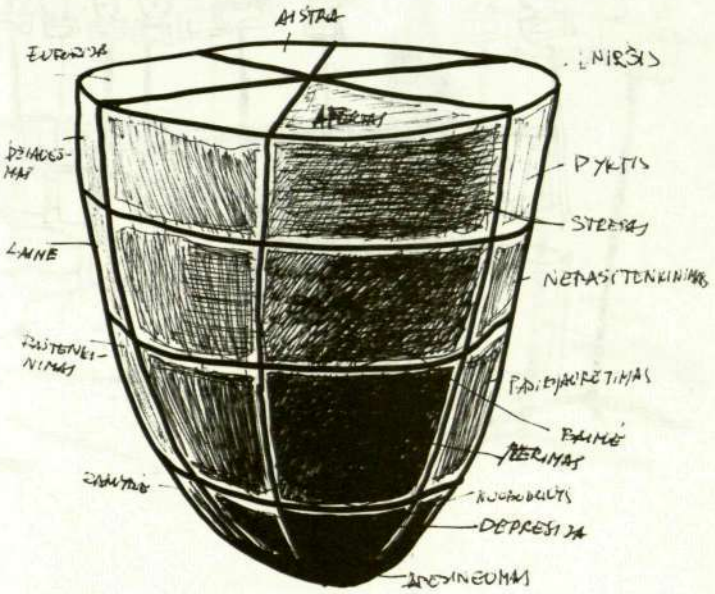

Linas Liandzbergis. Projekto „Emocijų kūnas" eskizas.

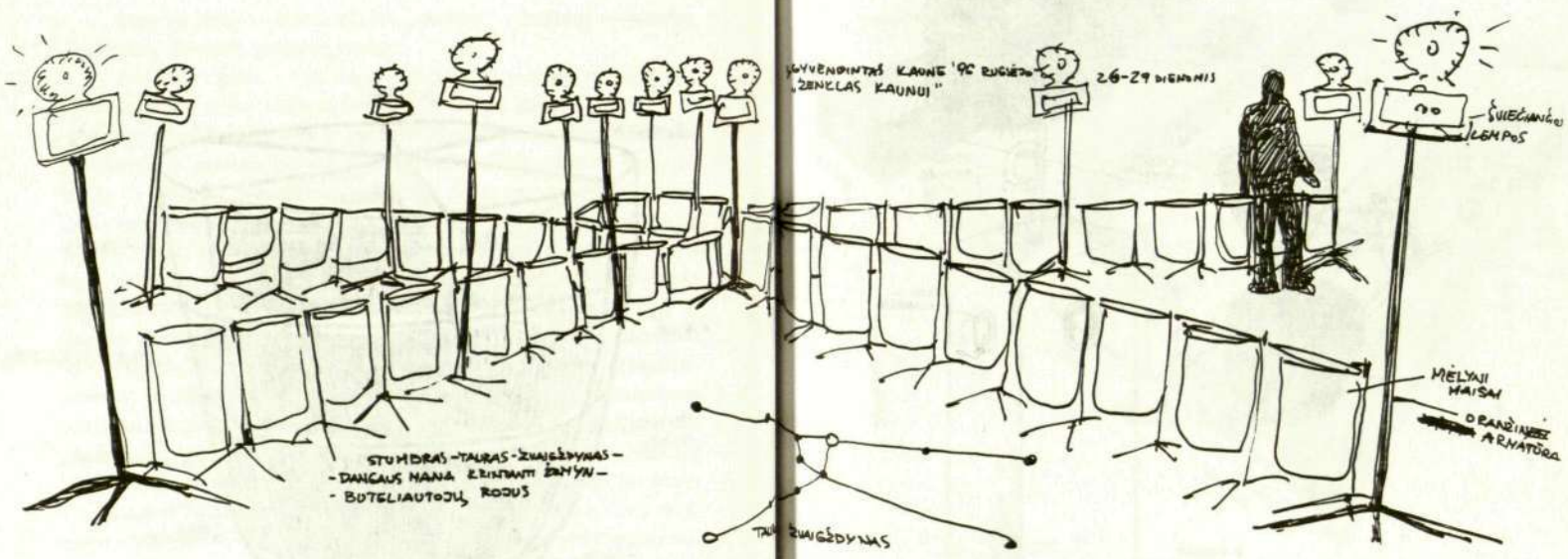

Linas Liandzbergis, Andrius Jankauskas. Projekto „Ženklas Kaunui" eskizas, 32mx12mx1.9m, 106 maišai, 12 šviečiančių automagistralinių žibintų. Įgyvendintas Kaune 1996 m.

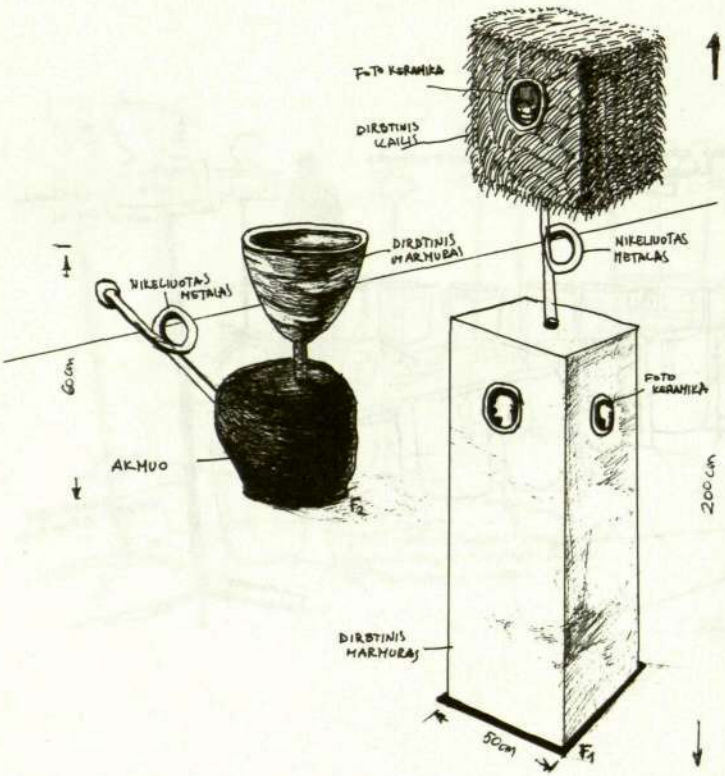

Linas Liandzbergis, Džiugas Katinas. Projekto „Laidojimo būdai" eskizas. F1 — 50cmx200cmx50cm; F2 — 30cmx60cmx110cm. Eksponuoti Šiuolaikinio Meno Centre, Vilniuje, 1994 m.

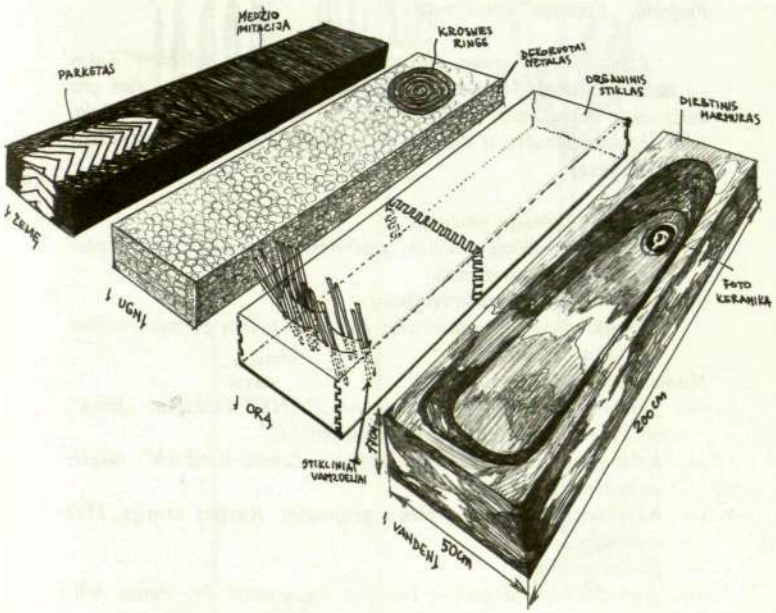

Linas Liandzbergis, Džiugas Katinas. Projekto „Laidojimo būdai" eskizas. Eksponuota Šiuolaikinio Meno Centre, Vilniuje 1994 m. ir Atviros Lietuvos fondo surengtoje parodoje „Tarp skulptūros ir objekto lietuviškai", 1994 m.

Linas Liandzbergis, Džiugas Katinas
Projekto „Eidorfas" aprašymas

Eidoforas (gr. „eidos" — vaizdas, „foros" — nešimas). Eidos — idealus, universalus daikto atitikmuo idėjų pasaulyje. Idėjos yra amžinos ir nekintamos, neturi nei dydžio, nei spalvos, nei pavidalo. Joms išnykus, išnyktų ir daiktai, bet daiktams išnykus, idėjos išliktų (pagal Platoną).

Tezės:

1. *Reali būtis idėjų pasaulyje.*
2. *Daiktų pasaulyje pokyčiai pasireiškia su eideitizmo simptomais, t.y. su pavėlavimu.*
3. *Dėl to kalti trumpabanginiukai.*

Projekto tikslas: retransliuoti daiktų ir įvykių primavaizdžius iš idėjų pasaulio.

Numatomos medžiagos (eidosai):

— *„Platono suoliukas" (eidosas) — „BANK" (vokiškai „bank" reiškia suoliuką, ant kurio keičiami pinigai);*
— *Karinė amunicija (eidosas) — raketa „Zemlia-Vozduch", raketinė sistema „Grad";*
— *Kariuomenė (eidosas), čečėnų grupuotės, Rusijos armija, JTO armija;*
— *Įkaitai (eidosas);*
— *Architektūra (eidosas) — Londono senamiestis, Big Benas, Vilniaus senamiestis, šv. Jono bažnyčios varpinė;*
— *Meno visuomenė — serganti eideitizmu. Eideitizmas — ypatinga regimosios atminties atmaina, pasižyminti savaiminiu vaizdo išlaikymu po to, kai daiktas nustoja veikti regos organus;*
— *Kiti eidosai.*

Projekto eigos etapai:

— *Atidengiamas idealus „Platono suoliukas" (bankas);*
— *Siunčiami kompleksiniai senamiesčių atstatymo projektiniai pasiūlymai;*
— *Pranešimai apie idealios kariuomenės dislokaciją bei jos veiksmų kryptis;*
— *Bankrotas („Platono suoliuko" apvertimas, banco rotto — „apverstas suolas");*
— *Tikslus ateities įvykių daiktų pasaulyje scenarijus, jų vieta ir laikas bus nustatyti įsigilinus į geopolitinės situacijos eidosą.*

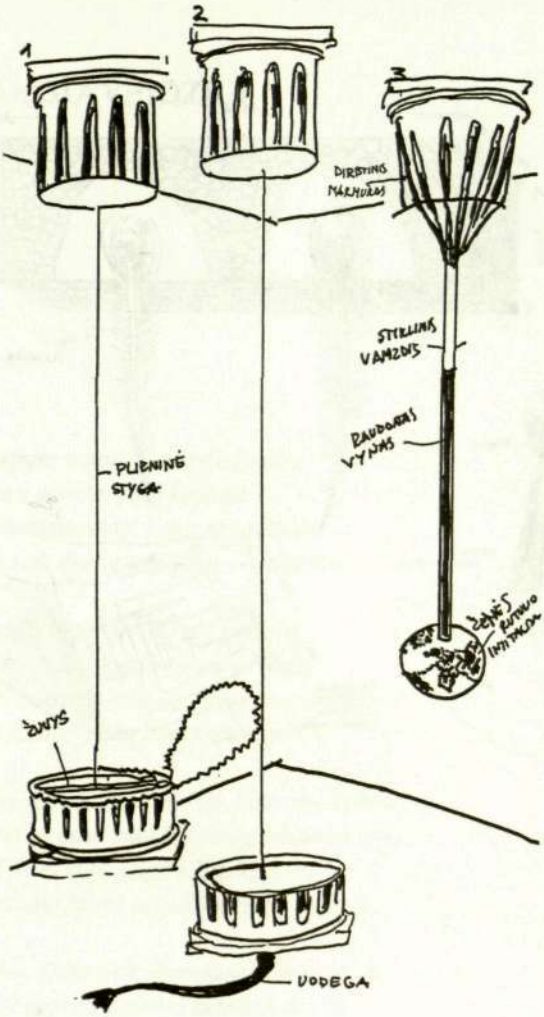

Linas Liandzbergis, Džiugas Katinas. Projekto „Partenonas" eskizas. Trečia dalis eksponuota "Nature Art Simposium", Kong-Ju, Pietų Korėjoje, 1995 m.

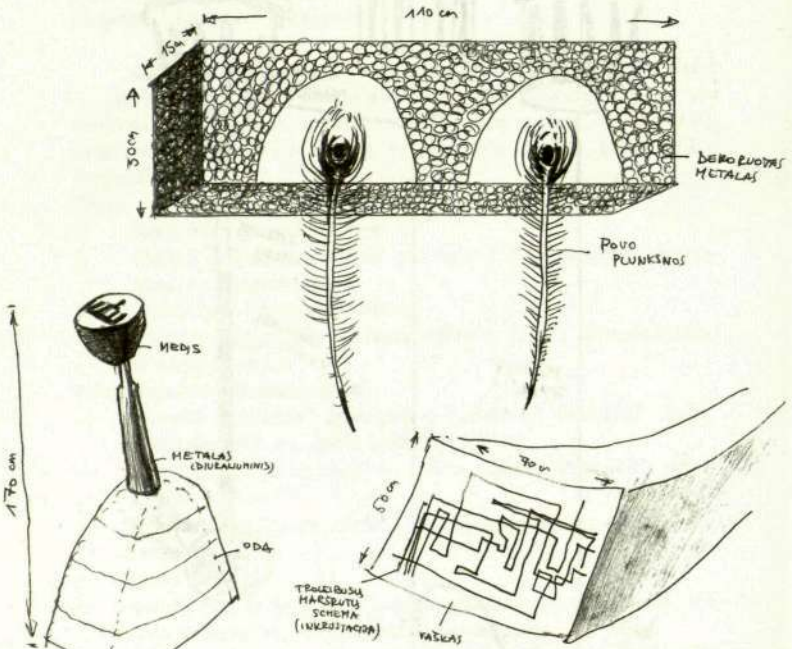

Linas Liandzbergis. Projekto „Vilnius in your pocket" eskizas. Eksponuotas parodoje „Nereikalingi", Kane, 1996 m.

TAMSIAVEIDŽIUI

TAUTVYDA MARCINKEVIČIŪTĖ

Šekspyre mano, Tau prie žvakės
Rašau sonetą, kaip kadaise Tu
Tai tamsiaveidei Ledi, nes užakus
Šiek tiek draugystė Jūsų — pajuntu

Iš karto lyg beprotė, lyg pakartų
Už mus daug galingesnė ta Jėga,
Kuri mane sapnuoja, betgi neužtartų,
Nes Žemėj viską lemia pareiga?

Todėl pareik iš sapno Tu, liepsnele krikšto,
Kurią aš paslėpiau lyg miegančius vaikus,
Kad jie iš ryto vėlgi šėltų, krykštų
Ir tartum taurė persišviestų jų vaiskus

Vidus. Dabar tik Renesanso tik pradžia,
Todėl beprotės meilės nelaikyk didžia.

1996.05.20
3 valandos 45 minutės

KARTAIS

DAIVA ČEPAUSKAITĖ

Kartais miestas į delnus leidžias
žemyn galva, stogais ir vartais,
ir senamiesčio gatvės klaidžios
išsivaikšto po kūną kartais.

Kartais kojas namie pamiršęs,
išeini paskui žvirblio akį
ir išmoksti visais paviršiais
tai, ko garsiai dar nepasakė

nei praeiviai, nei telegramos,
nei kišenėj užsiūtas laiškas.
Kartais upės išeina ramios,
o krantai pasilieka aiškūs.

Kartais tik neturi, ir nieko.
Kartais nieko, tiktai pabrangom.
Kartais kojomis noris miego
ant pasaulio pakloto rankom.

Kartais tūkstantį kartų miršta
pirmas kartas ir trečias brolis,
kartais duoki nors vieną pirštą,
kada skęstu gilyn į tolį.

LABAS RYTAS

Rausias rytas įkaitintu pagaliu
po begėdiškai nuogas šiukšles,
ant sapnų, uždegimų ir negalių
raižo posmus, keiksmus bei raukšles.

Miesto laikrodžiai išmuša nuodėmes,
o atstumai — iš rankų peilius.
Labas rytas, o vakar dar guodėmės,
kad per naktį į rojų paklius

Mūsų viltys, paveikslai ir išmatos,
mūsų nuotraukos ir vystyklai,
mūsų akys, išduotos ir išmelstos,
ir prilipę prie venų stiklai.

Labas rytas, o vakar pražudėme
vienas kitą vardu ir tiesa,
ir įkalinta kūno dėžutėje
blaškės meilės sekundė liesa.

Labas rytas. Ir labas į vakarus,
visad pirmus ir niekad antrus.
Aš dar kreipsiuos į laiką ir pragarus.
Aš dar belsiuos. Tik būki kantrus.

MIRTIES BROLYSTĖ IR VIENATVĖ TOLSTOJAUS PROZOJE

RIMVYDAS ŠILBAJORIS

Susimąstymas apie mirtį supa visą Tolstojaus kūrybą kaip šešėlis.* Mirtis jam yra tartum sufleris teatre, šnabždantis veikėjams iš visų tamsių kampų, ką sakyti, jausti ir galvoti scenoje. O kartais ji išeina tiesiai prieš publiką kaip pagrindinis aktorius, prieš kurį nublanksta visos mūsų viltys, protas ir darbai.

Dažnai Tolstojaus raštuose mirtis, kaip tikrą savo seserį, vedasi už rankos brolystę. Kai jos veikia kartu, tyra ir nepraeinanti žmogaus meilė žmogui išsipildo veiksmais, jausmais ir mintimis, kurie būna persmelkti mirties. Taigi, ir sąvoka „brolystė" bus čia vartojama kaip metafora, nusakanti, kaip Tolstojaus tekstuose mes atpažįstame viens kitą — žmones ir brolius mirties šešėlyje.

Pati savaime brolystės (arba brolystės mirtyje) problema veikiau priklauso ne Tolstojaus meno sričiai, bet jo įsitikinimų pasauliui. Žinoma, gyvenimo tikrovėje tas klausimas yra tuščias, nes tikrovė nepaiso nei mūsų, nei Tolstojaus įsitikinimų, — nu-

* Truputį kitokia šio straipsnio versija buvo skaityta angliškai Tolstojaus konferencijoje Ottawa University, Kanadoje, 1996 m. vasario 22 d. Visi vertimai į lietuvių kalbą — mano. R.Š.

mirėliai jau nebėra niekam nei broliai, nei seserys. Tačiau literatūros kūrinyje Tolstojus gali sukurti labai platų lauką, kuriame ir brolystė, ir mirtis pavirsta išgyvenimais, turinčiais ir galimumą, ir prasmę. Tiesa, šie išgyvenimai ne visuomet sutampa su dažnai Tolstojaus skelbtu principu, kad brolystė yra būtina tikslingo visos žmonijos gyvenimo sąlyga. Iš tiesų dažnai išeina atvirkščiai — brolystė tampa ne prasmingo gyvenimo, o prasmingos mirties atributu.

Broliški žmonių jausmai ar veiksmai Tolstojaus romanuose ir apysakose dažnai stokoja ir to nuoseklumo bei aiškumo, kurių pagrįstai lauktume iš kurios nors ideologijos. Tai todėl, kad jo kūriniuose, kaip sakė amerikietis tyrinėtojas Gary Saul Morson:

> Tolstojaus asmuo yra ne sistema, o palaidas rinkinys. Jis tarytum įpročių ir prisiminimų ryšulys, kuris į save įtraukia ir iš savęs išskiria begales atsitiktinų, nesisteminių dalykų, kurių neįmanoma aprašyti jokia visą apimančia struktūra. [Tolstojaus pasakojimo būdas yra] duoti daugybei kasdieniškų, paprastų įvykių tam tikrą nedidelę asmeniškos laisvės ertmę. Joje vykstantys nuolatiniai maži pasikeitimai pasidaugina begale galimybių.[1]

Todėl ir galima laukti, kad šitaip suprastas personažas, įpročių ir prisiminimų rinkinys, apsuptas trupučiu erdvės įvairiems skirtingiems savo veiksmams bei išgyvenimams, darys prieštaringus dalykus, galbūt persunktus ironijos, kurie netilps į jokius jiems taikomus logikos ar moralės rėmus, ne tik apskritai gyvenime, bet ir specialiai kalbant apie brolystę žmonių tarpusavio santykiuose.

Tolstojaus veikėjų išgyvenimai visuomet būna konkretūs ir nukreipti tik į vieną gyvenimo tarpsnį. Dėl to jie dažnai vaizduo-

---

[1] Gary Saul Morson, *Hidden in Plain View. Narrative and Creative Potentials in 'War and Peace'* (Stanford University Press, 1987), p. 205; ir Gary Saul Morson, *Narrative and Freedom. The Shadows of Time* (New Haven: Yale University Press, 1994), p. 161.

jami lyg būtų ne jausmai, o daiktas, medžiaga arba kūnas. Tad ir veikėjai į juos žvelgia tokioje pat fizinėje plotmėje, neturinčioje išmatavimų jokiems intelekto sistemos ir įsitikinimams aprėpti. Štai novelėje *Ivano Iljičiaus mirtis* pagrindinis veikėjas serga neišgydoma liga, kuri lyg „sutirštėja" ore aplink jį taip, kad sulėtėja ir pati pasakojimo eiga, duodant skaitytojui laiko įsižiūrėti, kaip Ivano moralinės problemos palengva pavirsta tarsi kažkokiu fiziniu kūnu, mirtimi, stovinčia prieš jį jau nebe idėja, bet daiktiška tikrove.[2] Panašiai ir mirtinai sužeisto kunigaikščio Andrejaus priešmirtiniame sapne romane *Karas ir taika* mirtis pajaučiama kaip tikras fizinis kūnas. Ji gali iš tikrųjų įsilaužti pro uždaras duris ir įeiti į paties Andrejaus kūną. Savo ruožtu brolybės idėja gali įgyti beraščio nelaisvėn paimto kaimiečio Karatajevo kūną ir tapti dvokiančiu apvaliu žmogystos gabalu, kuris gali valgyti bulvę, sulopyti prancūzo sargybinio marškinius ir galų gale būti nušautas kaip šuo pakelėj.[3]

Vadinasi, Tolstojus gali paženklinti brolystės idėją mirties akivaizdoje konkrečiais, juslėms prieinamais būdais lygiai taip

---

[2] Leo Tolstoy, *The Death of Ivan Ilyich and Other Stories* (New York: the New American Library, 1964), p. 132:

Jis to negalėjo suprasti ir mėgino nuvaryti šalin šią klaidingą mintį ir jos vieton pritraukti kitas, sveikas ir tinkamas mintis. Bet toji mintis, ir ne vien mintis bet, atrodytų, pati tikrovė atėjo ir stovėjo prieš jį.

Taip pat p. 133:

Ivanas Iljičius, sukaupęs į ją savo dėmesį, bandydavo ją nuvyti šalin, bet nepajėgė. Štai *ateidavo ir stovėdavo prieš jį, ir į jį žiūrėdavo, ir jis suakmenėdavo iš siaubo, ir šviesa išgęsdavo jam iš akių, ir jis iš naujo pradėdavo savęs klausti, nejaugi* Štai *ir tebuvo vienintelė teisybė.*

[3] Karatajevas nesugebėjo net ir tikro sakinio surėsti, visos jo mintys buvo tik priežodžių, patarlių, kažkur girdėtų kitų žmonių šnekos trupiniai. Visa tai plaukė per jo sąmonę lyg didelė, plati viso gyvenimo upė, užpylusi savo krantus ramia ir saulėta meile visai žmonijai. Iš jo būtent pagrindinis veikėjas Pjeras Bezuchovas ir tarėsi išmokęs, kaip reikia mylėti žmogų ir gyvenimą.

pat įspūdingai, kaip ir aprašydamas bekūnės mąstysenos procesus.

Šitoje *juslinėje ertmėje* kartais atsitinka dalykai, galintys mus sukrėsti ir sujaudinti, kai koks nors individas imasi veiksmo, visiškai nepriklausančio nuo abstrakčių moralės normų, kurias esame įpratę vadinti civilizacijos pamatais. Štai, pavyzdžiui, apsakyme „Kazokai" brolystės ir mirties klausimas sminga kaip keistas dyglys į širdį tuo momentu, kai kazokas Lukaška nušauna per upę į jų kaimelį slapta plaukiantį čečėną, prieš tai ištaręs „vardan Dievo Tėvo ir Sūnaus", pagal „kazokų įprotį, kurį jis buvo išmokęs jau nuo mažens".[4] Lukaška ką tik nusižengė Dievo įsakymui „nežudyk", bet, būdamas tik atskiras, nesisteminis įpročių ir prisiminimų telkinys, jis visai nesuvokia, kad jo veiksmas yra nuodėmė, ir jo maldos žodžiai, nereikalaujantys jokios minties, nesikreipia nei į Dievą, nei į žmogų (ir be to, būdamas beraštis, Lukaška Biblijos niekad ir neskaitė).

Vis dėlto skaitydami Tolstojaus tekstą tampame liudininkais tos akimirkos, kai mirtis brolybe sujungia ir žudiką, ir jo auką. Lukaška, jaunas, stiprus, žiūri į negyvą savo auką ir sako: „O jis irgi buvo žmogus". Ta mintis iš naujo pakartojama apysakos gale, kai kazokai iššaudo ištisą įsibrovusių čečėnų būrį, ir autorius sako: „Kiekvienas iš šių raudonplaukių čečėnų buvo žmogus, ir dabar dar turėjo savo asmenišką išraišką savo veide" („Kazokai", p. 333). Grįždami prie *Karo ir taikos*, galime prisiminti fabrikų darbininkus, kuriuos sušaudė prancūzai už tai, kad jie neva padegė Maskvą. Atvesti į mirties bausmės vietą, „jie negalėjo tuo patikėti, nes kiekvienas iš jų tik pats asmeniškai žinojo, ką gyvenimas jam reiškė". Kaip tik ši visiškai asmeniška sąmonė, kaip Donna Tussing Orwin sakė, „pagrindinis ir nedalomas asmeniškas aš"[5], suvokiantis pasibaisėtiną, asmenišką

---

[4] „The Cossacks", *The Short Novels of Tolstoy* (New York: The Dial Press, 1946), p. 198.

[5] Donna Tussing Orwin, *Tolstoy's Art and Thought 1847-1880* (Princeton: Princeton University Press, 1993), p. 33.

ir galutinę vienatvę be vilties, ir primena mums labai skaudžiai mūsų brolystę su kiekviena auka — skyrium arba kartu.

Apysakoje „Kazokai" brolystės idėja mirties akimirką pasidaro geliančiai ironiška ir paradoksali, kai prisimename, kaip tie čečėnai, jausdami ateinančią mirtį, susirišo diržais per kelius ir ėmė giedoti savo mirties giesmę, dabar jau susieti tikrais brolystės ryšiais, pašventintais savo krauju. Žinoma, nei tiems kazokams, nei čečėnams brolystė neatrodė paradoksali. Tiktai mes, vertindami juos iš intelektualių pozicijų, ir tegalim pajausti šios scenos žiaurų absurdą.[6] *Kare ir taikoje* yra kitaip: ten mes matome išblyškusius prancūzų budelių veidus, virpančius jų smakrus ir suprantame, kad baisiąją akimirką jie jaučia savo kaltę, nors ir nežino, kaip ją išpažinti, ypač savo aukoms.

Yra ir paradoksas: nesąmoninga Lukaškos užuojauta aukai jį, mirtiną nusidėjėlį prieš Viešpatį, pakelia į daug aukštesnę moralinę plotmę, negu ta, ant kurios stovi Viešpaties tarnai ir visuomenės tvarkos saugotojai, kaip jie aprašomi Tolstojaus romane *Prisikėlimas*. Pakaktų tik prisiminti pamaldas, kuriose į Sibirą siunčiami kaliniai ir kalėjimo sargai, jų kankintojai, dalyvauja kartu, tarytum tai būtų tikras pavyzdys tos stačiatikių „tikinčiųjų bendruomenės", kurioje ir geri, ir nuodėmingi krikščionys susiburia kartu Viešpaties meilėje, per Jo mirtį ir prisikėlimą.

Ironiškame Tolstojaus pamaldų aprašyme visi svarbiausi momentai išreiškiami per konkrečius, materialius daiktus: šventuosius paveikslus, duoną, vyną, nuskustas kalinių galvas ir jų žvangančius pančius. Svarbiausiojo mistinio akto, pagal Tolstojų

---

[6] Čia gal tiktų Donna Tussing Orwin komentaras, p. 95:

Kas Oleninui [pagrindiniam „Kazokų" apysakos herojui — R.Š.] *atrodo pasibaisėtina šiuo gūdžiu ir triuškinančiai įtaigiu momentu, yra scenos dalyvių iracionalumas, tai, kad jie yra, iš vienos pusės, asmeniškos garbės pajutimo apsėsti, o iš kitos — tai, kad totaliai ir beveik nežmogiškai priima juos lemiančius gamtos įstatymus.*

— Šventosios Komunijos — šventvagystė mus ypač sukrečia, nes Tolstojus, naudodamas jam būdingą „susvetimėjimo" priemonę, nutraukia mistinę skraistę nuo kunigo ir jo ritualo taip, kad Kristaus kūnu pavirtusi duona ir vynas, kunigo priimami, atrodo tarsi kažkokia klaiki pasiturinčio pirklio pusryčių parodija:

> Po aukojimo kunigas nusinešė taurę atgal už pertvaros ir, išgėręs visą ten likusį Dievo kraują ir suvalgęs paskutinius Dievo kūno likučius, rūpestingai nusilaižė savo ūsus, o paskui, nusišluostęs lūpas ir pavalęs taurę, grįžo atgal prie altoriaus labai geram ūpe, truputį girgždėdamas savaisiais veršio odos batais.[7]

Girgždantys batai turi tiesioginį atitikmenį — žvangančius kalinių pančius. Veidmainingų mišių ironija išsiskleidžia tarp šių dviejų daiktų. Kiek vėliau dar kunigas meldžiasi prieš ikoną. O Tolstojus sako: „to paties Dievo, kurį jis ką tik suvalgė".

Toliau romane jaunas berniukas žiūrėjo į Sibiran vežamus kalinius ir žinojo „tiesiai iš Dievo", kad šitie žmonės buvo visai tokie pat kaip ir jis. Jis „žiūrėjo su siaubu ne tik į tuos supančiotus žmones, pusiau skustomis galvomis, bet taip pat ir į tuos, kurie juos supančiojo ir apskuto".

Tačiau iš tikrųjų svarbiausia ne tai, ar šis vaikas jautė siaubą, ar ne. Žiūrėdami į besmegenį kunigą arba į paniekos vertų kretinų krūvelę, kurie romano pradžioje yra vadinami teisėjais, mes vis dėlto privalome paklausti: ar jaučia Tolstojus brolystę ir tiems žmonėms? Mes tikriausiai Tolstojaus teisingai ir nesuprasime, jeigu nepatikėsime, kad jam šitie žmonės irgi turėjo būti broliai. Nesakydamas tiesiogiai apie juos kažko gera, Tolstojus stengiasi perduoti tam tikrą brolystės arba žmogiškumo jausmą, aprašydamas šių teisėjų labai jau žmogiškus menkus polinkius ir silpnybes, — jose galėtume atlaidžiai atpažinti save. Vyriausiasis teisėjas kilnojo svorius, mąstydamas apie savo mažytę raudonplaukę meilužę Klarą Vasiljevną; teisėjas Matvejus Nikitičius

---

[7] Leo Tolstoy, *Resurrection* (Penguin Books, 1966), p. 182.

sirgo skrandžiu, bet jo akių žvilgsnis buvo švelniai malonus, ir jis skrandį gydė eidamas iš savo kambario į teismo salę ir vis skaičiuodamas, kiek bus žingsnių (jei išeis geras numeris, jam pasidarys geriau, ir jis gal išteisins kaltinamuosius). Taip tie veikėjai, juokingi ar ne, lieka žmogiški, panašūs į mus, ir todėl mes tikrai negalime tų teisėjų pasmerkti.

Čečėnams „Kazokuose" jų brolystė mirties valandą buvo visiškai galutina bei tobula savo neviltim ir tuo neišardoma. Romane *Karas ir taika* mes rasime kitokią, linksmą, net džiūgaujančią kartu žūvančių žmonių brolystę. Šitokia ji yra Kapitono Tušino baterijoje Schoengraben mūšio metu, taip pat ir Borodino kautynėse. Didelis dvasios pakilimas atsiranda todėl, kad visi yra kartu ir miršta kartu tą akimirką, tame vieninteliame žemės taške. Brolystė — senas jausmas, jis net siekia mitologines gelmes. Prisimename senovės graikų dievo Dionizo šventes, per kurias gyvybė buvo garbinama draskymosi su laukiniais žvėrimis ekstazėje. Matome tokį pat paradoksą, reikalingą panašaus apmąstymo. Tačiau kareiviams mūšio vietoje viskas atrodė natūralu ir nuoseklu, tada kai jie buvo visi kartu, apie tai iš viso nebuvo ko mąstyti. Štai, pavyzdžiui, kapitono Tušino jausena:

> ...nors jis ir buvo viską apgalvojęs ir pasitvarkęs taip, kaip net ir patys geriausi karininkai jo vietoje tobuliau negalėtų, jis vis vien buvo kažkokio karštligiško apsvaigimo arba tiesiog girtumo būsenoje. ...Fantastiškas pasaulis užkariavo jo smegenis ir tą akimirką suteikė jam didelį malonumą. ...Jis įsivaizdavo esąs be galo didelis ir galingas žmogus, abiem rankom apmėtantis prancūzus artilerijos sviediniais (*Karas ir taika*, p. 205-6).

Panašiai ir prie Borodino pačiame mūšio įkarštyje pagrindinis romano herojus, civilis Pjeras, iš smalsumo atėjęs pasižiūrėti, kaip „kaunamasi", matė „tirštą rusų kareivių minią, kuri linksmai, netvarkingai, klupdama ir griuvinėdama, bėgo ką tik prancūzų paimtos baterijos link". Laiminga žmonių minia,

vienyta žuvimo ir žudymo brolystės, yra visiškai neįsivaizduojama, protu nepaaiškinama, nes tokių vertybių sistemos, kuri galėtų mus iškelti virš šių linksmai paklaikusių žudynių ir jas kaip nors išaiškinti nerasime. Kaip ir kituose Tolstojaus tekstuose, vien fizinis veiksmas, pačiu žemiausiu intelektualizacijos lygiu sukuria pats savo nepermaldaujamą nuoseklumą. Mums ir vėl reikia pasitelkti ką kita, ne logiką, kad galėtume kaip nors suvokti tą reiškinį, kad žmones džiaugsmingai vienija brolystė, kai jie patys, užmiršę save, stačia galva puola į mirtį. Tokiam kontekste galėtume sakyti, kad rusų ir prancūzų lavonai, išbarstyti mūšio lauke, taip pat susijungė makabriška mirusiųjų brolyste, kadangi jie visi dabar žino tai, ko gyvieji negali žinoti.

Laimingų, galbūt girtų kareivių minia ir apsvaigęs kapitonas Tušinas vis dėlto „mirties šokyje", kurį vokiečiai vadina *Totentanz*, lieka beveik visai vaikiški, nekalti, nekalti net kruviniausiais savo darbais.[8] Šis tyrumas, tarytum šviesi glūdinti sieloje ramybė, mus sujaudina dar labiau, kai skaitome apie du vaikus, bandančius susidraugauti per pačią karo klaikumą.

Romane *Karas ir taika* tie vaikai vaizduojami lietaus permerktame miške, iš kurio rusų karininkas Dolochovas stiklinėmis, mirties siaubo pilnomis akimis palydi nykstančią tirpstančiame sniege besitraukiančių prancūzų grupelę. Joje yra jaunutis prancūzas belaisvis būgnininkas Vincentas, kurį rusai vadina „vesennij" („pavasarinis")[9], tartum jis būtų ateinančio pavasario nešėjas. Vincentas būtų buvęs nušautas kartu su kitais prancūzų

---

[8] Tokiems nekaltiesiems romane turėtume priskirti ir Tichoną Ščerbatyj, kaimietį žudiką, kuris paėmė nelaisvėn ir nužudė daugiau prancūzų, negu bet kas kitas, ir todėl jis buvo visų kazokų ir husarų laikomas linksmu juokdariu, o jis mielai prisiėmė tą vaidmenį, žiūrėdamas į pasaulį „su plačia, kvaila šypsena".

[9] Rusiškai „vesna" reiškia pavasarį. Vincentas prancūziškai nemokančių rusų tarimu, pavirsta į „vesennij", taigi, „pavasarinį".

belaisviais, jeigu karininkas Denisovas nebūtų jo užstojęs.[10] Kitas vaikas Petriukas Rostovas — dar tik penkiolikametis geltonsnapis, bet vis vien jau rusų karininkas.[11] Petriukas Rostovas žūva iš tiesų. Rusams puolant prancūzų stovyklą, kulka perveria vaiko galvą, jis krinta nuo arklio keistai mosikuodamas rankomis, tartum dar tebediriguotų viso pasaulio orkestrui, sapnuotam naktį prieš pat puolimą. Prieš mūšį, šie du berniukai dalinasi nedrąsia artumo akimirka trokšdami brolystės, kuri karo ugnyje liudija mum šio pasaulio nekaltųjų mirtį ir meilę:

> Petriukas norėjo daug ką tam būgnininkui berniukui pasakyti, bet nedrįso. Jis tik stovėjo nedrąsiai šalia jo koridoriuj. Tada patamsyje jis paėmė ir paspaudė berniuko ranką. „Eikš čia, eikš," švelniai prašnabždėjo jis (*Karas ir taika*, p. 1163).

Galėtume teigti, kad taip pavaizduoti susitikimai su mirtimi, atrodo, negali būti įvertinami protu, tačiau jie mus jaudina labiau ir atveria daugiau tragiškų ironijų žaizdų. Taip mums atsiskleidžia daug sudėtingų, kartais ir prieštaringų tiesų apie brolystę, meilę ir žmogišką gyvenimo patirtį.

Tačiau Tolstojaus veikaluose yra ir tokių įvykių bei situaciju, kuriuose personažų intelektas, jų moralinių vertybių sistema labai aštriai, kartais tiesiog desperatiškai susiduria su brolybės problema nepermaldaujamos mirties akivaizdoje. Tolstojaus prozoje galime išskirti keletą proto ir mirties konflikto vaizdavimo stadijų arba variantų. Iš pradžių pasibaisėtinoje vie-

---

[10] Dolochovas norėjo ir jį nušauti, nes jį palikti nebuvo prasmės; jis būtų sniege badu numiręs, arba kas vis vien jį būtų užmušęs. Denisovas, ko gero, gal jo ir neišsaugojo, nes daugiau romane Vincento vardas visai neminimas.

[11] Petriukas yra grafo Rostovo sūnus; iškilesnių aristokratų vaikai neretai buvo užrašomi karininkais į kokį dalinį vos tik keturių metų amžiaus. Jie buvo laikomi esą „oficialiai atostogaujantys", kol nepaaugdavo tiek, kad patys mokėtų nosį nusišluostyti.

natvėje esantis žmogus bijo mirties ir bando jai priešintis. Paskui jis susitaiko su tuo, kas neišvengiama, — tada sustiprėja asmens ryšys su visa žmonija. Galų gale, kaip kunigaikštis Andrejus *Kare ir taikoj*, žmogus patiria tiesiog kosminio masto santarvę su mirtim ir visuotine meile, kurios fone pats gyvenimas pasidaro nebereikšmingas, aukščiausiu gėriu tampa mirtis.[12]

Ivano Iljičiaus mirtyje Tolstojus vaizduoja proto ir sielos kovą prieš pačią mirties sąvoką ir jos realybę, kai pats kūno nykimas ir gedimas tarsi įgyja moralinės ir intelektualinės melagystės pūvančią smarvę. Matome tris to proceso aspektus: 1) skausmas Iljičiaus šone nuolatos didėja (tai kažkokia paslaptinga, panaši į vėžį liga, kurios Tolstojus aiškiai neapibrėžia, ji greičiau turi tik simbolinę funkciją); 2) jo mintys tol darosi vis skaudesnės ir bejėgiškesnės, kol jis tebesipriešina aiškiai tiesai, kad mirs; 3) jo vienatvė pamažu tol gilėja, kol jis stengiasi paneigti neišvengiamą išvadą, kad gyvenęs neteisingai, galų gale jo vienatvė virsta isteriška neapykanta visai šeimai ir visiems žmonėms. Tik pats mirties aktas išvaduoja Ivaną Iljičių iš visų trijų jį užgulusių slogučių. Tada mums ir tenka įsisąmoninti pasibaisėtiną pamoką: tie, kurie atsisako brolystės ryšių, privalo

---

[12] Galvojant apie šiurpią vienatvę, o po to apie susitaikymą kaip apie įmanomų žmogaus požiūrių į mirtį, prisiminsime, kad jau labai ankstyva Tolstojaus apysaka „Trys mirtys" turėjo šiuos pačius ženklus. Ten mirė išlepinta, moraliai degradavusi dvarininkė, visa drebėdama iš baimės, šaukdamasi kunigų, gelbėtojų, o tuo pat metu mirė baudžiauninkas — ramiai, sutikdamas mirtį natūraliai, be jokios baimės. Kartu su jais žuvo ir pakirstas medis — gražus, išdidus, majestotiškas, didingas savo mirtimi.

Aišku, kunigaikštis Andrejus — tai ne medis, nors ir kaip didingai jis mirtų. Tačiau ir jis pats vienoje romano vietoje lygino savąsias mintis ir jausmus su didžiulio, neva mirusio, o paskui pavasarėjant atsigavusio seno ąžuolo miško pakraštėj įsivaizduojamomis mintimis ir jausmais.

mirti vienatvėje ir agonijoje.[13] Tik tada, kai Ivanas Iljičius suprato visas savo gyvenimo melagystes, mirtis tapo palengvėjimu ir apšvietė paskutinį jo žodį „atleisk" (kuris šalančioje jo burnoje pasigirdo sudarkytas, panašesnis į „praleisk" — rusiškai „prosti" — „propusti"), — į to žodžio šviesą jis nugrimzdo kaip į amžinybę ir amžiną brolybę.

Vienatvė ir neapykanta nepaliko Anos Kareninos iki pat jos kelio galo. Ana, paskutinį kartą keliaudama per miestą geležinkelio stoties link, kur ji kris po traukiniu, žiūrėjo pro karietos langą į žmones ir namus su konvulsijose besirangančia neapykanta. Taip pat ir jos vyras Kareninas, gyvas gero krikščionio lavonas, pasakė iš savo tragedijos duobės: „Taip, sakyta, mylėk tuos, kurie tavęs neapkenčia, tačiau negalima mylėti tų, kurių neapkenti pats".

Kartą jų gyvenime buvo akimirka, kai jie vos netapo savotiška *menage à trois*, vedybine trijule: Ana, jos vyras ir Vronskis. Tai atsitiko kai Ana, laukdama gimstant jos ir Vronskio dukters, pajuto, kad tikrai ateina mirtis. Ji tada karštligiškai maldavo Karenino ir Vronskio, kad jie susitaikytų prie jos mirties patalo, ir kad visi dovanotų visiems. Tačiau šiame prašyme glūdėjo ir melagystės daigas, — juk negalima tikėtis, kad meilužis ir vyras taptų viena, ją, Aną, be galo mylinčia būtybe. Ir iš tiesų netrukus Ana ir Kareninas vėl ėmė vienas kito nekęsti, o Vronskis nustebo pats, nors skaitytojo ir nenustebino,

[13] Mat Iljičius visą amžių nugyveno „taip, kaip ir visi" — darydamas tai, kas naudinga teisėjo karjerai, kruopščiai ir su dideliu išmanymu atsiribodamas nuo bet kokių žmogiškų ryšių su kaltinamaisiais, griežtai laikydamasis oficialių įstatyminių santykių, nepaisant, kokia būtų buvusi tų kaltinamųjų žmogiška tragedija. Ir Iljičius visą laiką manė, kad elgiasi teisingai, net dorai, taip, kaip jo profesinis orumas ir socialinė padėtis reikalauja. Aišku, Tolstojaus požiūriu, Iljičius elgėsi kaip nežmogus, meluodamas ir veidmainiaudamas praleido savo gyvenimą, ir dabar mirtis ištiesusi savo kaulėtą ranką atėjo užmokesčio.

kai pamatė, kad jis „nei iš šio, nei iš to" ką tik persišovė, bandydamas nusižudyti.

Šioje aferoje Kareninas yra didžiausia ir savo, ir Anos kančių priežastis kaip tik todėl, kad jis yra intelektualas ir suvokia savo krikščionybę ir moralinius standartus pagal abstrakčias logikos, proto or principo schemas. Jis, pavyzdžiui, savo sūnaus Seriožos visai nemylėjo, bet jo principai jam liepė Aną nubausti, ir todėl jis atėmė iš jos Seriožą — negi galima leisti paleistuvei motinai auginti sūnų! Kareninas net buvo pasiruošęs pro pirštus žiūrėti į Anos neištikimybę, nes jam atrodė, kad priimtino visuomenėje elgesio taisyklės yra svarbesnės. Svarbiausia ne esmė, o forma. Iš tiesų jis ir Anos niekada nemylėjo, o tik laikėsi principo, kad jis — tiesus racionaliai tvarkomos visuomenės vyras, ir tas principas jam buvo svarbesnis už meilę. Iki tam tikro laipsnio jis panašus ir į Ivaną Iljičių — jie abu suprato tik popierinį pasaulį, iš kurio brolybė buvo išmesta kaip netinkamas sentimentas. Kareninas ir Ivanas Iljičius panašūs ir tuo, kad supratę tiesą, suvokę netikusį savo gyvenimo būdą, jie patiria krizę. Iljičius miršta, o Kareninas prisipažįsta: „Esu labai nelaimingas" (o anksčiau jis sakydavo — „būdamas teisus, aš negaliu būti nelaimingas"). Karenino kančią, galimas dalykas, pagimdė nepakeliamas supratimas, kad jo poelgius lėmė net ir ne logika ar principai, bet paslėpta neapykanta, vidinis noras kankintis ir naikinti.

Tikėjimas, kad žmonių brolystė — kažkokio universalaus sukurto Dievo Statytojo, paženklinto atitinkamomis misterijomis ir ritualais, užrašyto filosofiniuose ir mistiniuose tekstuose, plano dalis, privertė Pjerą Bezuchovą išgyventi daug iliuzijų masoniškuoju jo gyvenimo laikotarpiu. Vienas iš pirmųjų perspėjimų buvo tai, kad Pjerui niekaip nesisekė paklusti masonų mokymui mylėti mirtį. Pjeras, aišku, buvo teisus, nes ir masonų brolystės idėja, ir jų mirties samprata buvo netikros, suklaidinto intelekto konstrukcijos. Pjeras išmoko tikros brolystės iš rusų liaudies Borodino mūšio lauke, taip pat tada, kai tapo belaisvis,

nes tuo metu šalia jo buvo tikra mirtis. Kaip tik šitos pamokos galų gale ir dovanojo jam didelę žmonijos meilę ir meilę pačiai gyvybei.

Šitokiame kontekste Pjero meilė Natašai įgyja ypatingą prasmę, kai prisimename ją, meldžiančią pergalės Rusijai pačioje didžiojo karo pradžioje. Kaip ir pati Rusija, Nataša buvo žiauriai pažeminta nelaiminga afera su Kuraginu[14]. Ji sėmėsi sau jėgų prisikelti ir atsigauti iš to paties gilaus šaltinio, kuris visuomet gaivino kilniausius rusų dvasios polinkius — iš universalios savitarpio brolystės pajautos Dievo akivaizdoje. „Kaip viena bendrija" — galvojo Nataša — „neskiriant luomo, be priešiškumo, suvienyti broliškoje meilėje — melskimės". Po to jos malda skiriama jau ne vienai tautai, ji apgaubia visą žmoniją ir iš meilės saviesiems net perauga į meilę priešams:

> ...ji negalėjo melstis, kad priešai būtų sutrypti po kojomis, kada tik prieš porą minučių ji troško turėti tų priešų kuo daugiau, kad galėtų melstis ir už juos. Bet, antra vertus, ji negalėjo ir abejoti savo maldos teisingumu ir teisingumu maldos ant kelių klūpančio kunigo. Savo širdy ji jautė maldingą, virpančią Dievo baimę, kada galvojo apie bausmes, ištinkančias žmones už jų nuodėmes, ypač jos pačios nuodėmes, ir ji meldėsi Dievui, kad Jis atleistų jiems visiems, taip pat ir jai, ir duotų jiems visiems, taip pat ir jai, taiką ir ramybę. Ir jai atrodė, kad Dievas išklausė jos maldos (*Karas ir taika*, p. 736).

Šitaip meldėsi Nataša mirties karalystės tarpdury, ir kaip tik iš čia ir kyla matomas Tolstojaus kūriniuose brolystės ir mirties santykis. Visa jo jėga yra tai, kad jis neapneštas intelektualizavimo dumblu.

---

[14] Šis, kaip Tolstojus rašė, „žalčių lizdo išpera," princo Vasilijaus sūnus, Natašą suvedžiojo ir norėjo su ja slapta pabėgti kažkur į Šveicariją, nors jis pats jau buvo vedęs ir turėjo žmoną kitur.

Jei apie mirtingumą galvosime kaip žmogišką būseną, kurioje turime šiek tiek erdvės mylėti, tai suprasime, kaip ši meilė kyla iš nesąmoningo jausmo, turinčio šaknis įpročiuose ir prisiminimuose, ten, kur mes paprasčiausiai *esame*, o ne ten, ką mes galime suvokti filosofuodami. Konstantinas Levinas tai supranta prie brolio Nikolajaus mirties patalo, nes mato, kad jis pats, „vyras", intelektualiai mąsto ir todėl nieko nesupranta apie tvyrančią mirties paslaptį, kai tuo metu jo žmona Kitty, „moteris", tiesiog gyvena mylėdama ir viską supranta, nes žino, ką reikia daryti, o ne apie ką galvoti mirties akivaizdoje. Čia „brolystė", aišku, reiškia tiesioginius šeimos narių įsipareigojimus, ir nesvarbu, kad buvo kada nesutarta, vaidytasi.

Vienas iš tokių šeimyniškų brolių įsipareigojimų buvo visada sakyti tiesą. Jeigu tiesa atrodo per daug baisi, tai tie du broliai turi kitą, dvasios plotmę, kurioje toji pati tiesa atsiskleidžia aiškiai ir be jokių žodžių. Levinas, pavyzdžiui, jau seniau žinojo, kad gali Nikalojui pasakyti tik viena dalyką: „Mirsi". Tačiau jis nepajėgia to žodžio ištarti. Tačiau Nikolajus iš karto tai supranta, o mes tai atpažįstam tada, kai jis, sergantis ir piktas, staiga sušvelnėjęs sako broliui atsisveikindamas „negalvok taip labai blogai apie mane, Kostia". Kaip Tolstojui būdinga, Levinas tuoj pat prisitaiko šį gilios brolystės ženklą sau, savo mirčiai ir sako princui Ščerbatskiui, jo žmonos tėvui: „Dabar jau žinau, kad aš neužilgo mirsiu". O įvyksta atvirkščiai; — jo žmona Kitty, tik Nikolajui mirus, pajaučia savyje naujos gyvybės krustelėjimą.

Nikolajus Levinas yra pirmasis mirštantis Tolstojaus žmogus, kuris patiria kažkokią paslaptingą dvasios ramybę, tartum jis būtų suvokęs kažką gyviesiems nesuprantama. Nikolajui mirštant, Levinas:

> ...matė iš šio ramaus, griežto veido išraiškos ir iš to, kaip vienas raumuo trukčiojo virš antakio, kad kažkas mirštančiam jo broliui

darėsi vis aiškiau, kažkas, ko pats Konstantinas visiškai negalėjo suvokti.

„Taip, taip! Taip ir yra!" — sumurmėjo palengva, pro dantis, mirštantysis. „Palauk". Jis vėl nutilo. „Taip ir yra", — pakartojo jis su palengvėjimu, tartum būtų suradęs sprendimą (*Anna Karenina*, p. 455).

Kaip ir Ivano Iljičiaus atveju, Nikolajaus sąmonėje sušvitęs supratimas reiškia ir susitaikymą su mirtim, ir išsilaisvinimo iš gyvenimo iliuzijų pinklių, pradžią. Apysakoje „Ponas ir tarnas" Tolstojus siekė parodyti, kad susitaikymas su mirtimi gali būti ir tikros žmonių brolystės pradžia. Nikolajaus ir Ivano Iljičiaus išsilaisvinimas įvyksta jų mintyse, paskutinėje mirties vienatvėje. Apysakos „Ponas", Brechunovas, kitą vertus, išsilaisvino pasiaukodamas, išgelbėdamas savo tarno gyvybę. Pasiklydę pūgoje, jis ir tarnas Nikita turėjo sustabdyti roges ir kaip nors išlaukti ryto. Brechunovas turėjo šiltus kailinius, o Nikita — tik skrandą. Pūgai ir šalčiui vis labiau šėlstant, Brechunovas pamatė, kad jo tarnas sušalęs į ragą ir, ko gero, gali numirti. Tada jis atsigulė ant tarno, apdengdamas jį savo kūnu ir kailiniais. Šaltis buvo toks, kad Brechunovas taip gulėdamas mirtinai sušalo, bet jo kūno šiluma išsaugojo tarno gyvybę. Nusprendęs taip pasielgti, jis ne tik suprato, kaip ir Iljičius, kad jo, gobšaus turtuolio, gyvenimas iki šiol buvo neteisingas, bet jis ir sugriovė tą ankstyvesnįjį gyvenimą, panaikino pagrindines jo prielaidas:

Ir jis prisiminė savo pinigus, krautuvę, namus, visus tuos pirkimus ir pardavimus, Mironovo (kito pirklio) milijonus, ir jam pasidarė sunku suprasti, kodėl štai šis žmogus, jis pats, Vasilijus Brechunovas, taip labai rūpinosi visais tais dalykais.[15]

Įdomu pastebėti, kad Brechunovo ryžtingas poelgis atliekamas fiziniu veiksmu, panašiu į nuolankumą ir pasidavimą —

---

[15] L. Tolstoy, „Master and man," *The Short Novels of Tolstoy* (New York: The Dial Press, 1946), p. 577.

jis atsigulė, kad duotų Nikitai šilumos. Antra vertus, čia galima įžiūrėti ir tam tikrą ironiją. Brechunovas visuomet buvo našta, kurią turėjo nešti jo išnaudojami kaimiečiai, o dabar jo šiltas svoris teikė Nikitai gyvenimą. Dar daugiau, jo priešmirtinis brolybės žingsnis suteikė jam ir naują identitetą — savo gyvybės tęstinumo Nikitos gyvenimu, taigi simboliškai ir visa žmonija, kuria jis tapo mirdamas:

> Jis prisiminė, kad Nikita guli po juo, ir kad jam šilta, jis gyvas, ir [Brechunovui] atrodė, kad jis pats yra Nikita, kad jo gyvybė ne jame, o Nikitoje. „Nikita gyvas, todėl ir aš pats gyvas", džiaugsmingai tarė jis pats sau („Ponas ir tarnas", p. 577).

Čia ir glūdi Tolstojaus kūrybos giliausia brolystės ir mirties prasmė. Bet kaip tik čia mes, atrodytų, paliečiame visai naujus tos problemos matmenis. Dabar mums reikėtų bandyti suvokti, kaip Tolstojus pavaizduoja žmogaus identiteto ištirpimą, kai asmens sąmonės išnykimas tampa kartu ir visuotinės meilės išsipildymu, ne vien žengimu į kosminę užmarštį. Čia pravartu įsižiūrėti į *Karo ir taikos* epizodą apie princo Andrejaus sužeidimą ir jo mirtį.

Per tas baisias valandas, kai Andrejaus pulkas, nuolat apšaudomas artilerijos, turėjo stovėti rezerve, jo kareiviai po mirties sparnu nesąmoningai susijungė į broliją. Jų solidarumo jauseną Tolstojus perduoda vaizduodamas nereikšmingus, atsitiktinius užsiėmimus. Kareiviai pina krepšelius, persivynioja autus, kartu juokiasi, pamatę priklydėlį šuniuką. Šalia tvyranti mirties nuojauta iškelia tuos niekniekius į sąmonės centrą, bet kartu, atrodytų, sumenkina atskiro individo, žiūrinčio į savo pasaulio galą, į mirtį, svarbą. Andrejus irgi užsiiminėja menkniekiais — jis skaičiuoja, kiek žingsnių nuėjo į vieną pusę ir atgal, trina pelynus tarp delnų ir stengiasi negalvoti apie savo padėtį šiame mirties lauke. Jo meilė gyvenimui kaip tik ir iškyla iš šios paprasčiausios būties, išsiveržia staiga kaip šaltinis tuo lemtingu

momentu, kai jis pamato rūkstantį, vilkeliu besisukantį artilerijos sviedinį tiesiai prieš save. Šią akimirką gyvenimas ir mirtis tartum susivienija, ir stipriausias to momento jausmas yra meilė. Meilė ir lieka Andrejaus mintyse, kada jis kliedi mirtinai sužeistas, lieka iki pačios mirties, jo lėtas merdėjimas tampa besiplečiančios meilės procesu.

Andrejaus dvasinis žengimas myriop prasideda dar mūšio lauke, ligoninės palapinėje, kai jis netikėtai ima stebėtis: „Kodėl aš taip nenorėjau atsiskirti su gyvenimu? Kažkas buvo tame gyvenime, ko aš nesupratau ir dabar nesuprantu". Matome prasidėjusį susitaikymą, su kuriuo kartu palengva ateis ir supratimas. Kaip tik tuo metu daktaras atsisveikindamas pabučiuoja Andrejų į lūpas — čia pat, tarp kruvinų, sudraskytų kūnų, arkliams ramiausiai kramtant avižas. Tai, aišku, mirties bučinys, bet jis kartu jaudinančiai patvirtina žmonių brolystę, vienintelę likusią gydytojui solidarumo išraišką merdinčiam žmogui-broliui.[16]

Kai Andrejus mintyse atleidžia taip pat sunkiai sužeistam, nutraukta koja Kuraginui, jo sužadėtinės Natašos suvedžiotojui, jį apima švelnus, beveik vaikiškas jausmas:

> ...kadangi jam buvo gaila atsiskirti su gyvenimu, arba kadangi jį užplūdo nebesugrįštančios vaikystės prisiminimai, arba kadangi jis kentėjo ir aplink jį visi kentėjo, ir tas vyras šalia jo taip skaudžiai dejavo — jis jautė, kad nori pravirkti vaikiškomis, švelniomis, beveik džiaugsmingomis ašaromis (*Karas ir taika*, p. 708).

Prieš mus visi artėjančios mirties ženklai: kentėjimas, supratimas, vaikiškas džiaugsmas, atleidimas — visi tie jausmai mirties suformuoti, tarytum sujungti į apčiuopiamą pavidalą.

---

[16] To meto medicinos lygis buvo toks, kad gydytojas jautėsi bejėgis Andrejų išgelbėti. Andriejus neišvengiamai, nors ir palengva, mirė nuo vidurių gangrenos. Įdomu, kad vėliau Čechovas, pats gydytojas, sakė, kad jis jau būtų tikrai galėjęs Andrejų nuo gangrenos apsaugoti ir išgydyti.

Mirtis sąmonėje sujungia tolimus įvykius, jų priežastingumas tampa kažkuo panašiu į naują jėgą, kurios du aspektai — meilė ir mirtis — nebeišsiskiria, nors būna išreiškiami atskirai.

Prie pat šaknų Andrejui aiškėjančios idėjos apie dievišką meilę atsiranda ir atokumo, atsiskyrimo nuo pavienių daiktų jausmas. Jo „vien tik sielos laimė" iš tiesų jau ir aprašo mirtį, ir tai yra laimė mylėti. Mat tokia meilė nereikalauja konkretaus objekto, nereikalauja pagaliau ir mylinčio asmens, ir todėl paradoksaliai toks individualios sąmonės ištirpimas yra, kaip Andrejus mano, „sielos esmė".

Taip jam mąstant užfrontėje, kambarėlyje pasirodo Nataša. Kliedinčiam Andrejui ji atrodo tarytum sfinksas, taigi — ji lyg užmena kažkokią mįslę, kuri yra mįslė meilės išsprendžiamos mirties, ir Andrejus ją taip ir išsprendžia savo mirtimi. Susitaikymas, džiaugsmas atleisti ir Kuraginui, ir Natašai, yra kartu žengimas į mirties karalystę, nes niekam neįmanoma tikrai atleisti, jei žmogus dar ko nors tikisi, trokšta ar dar tebelaiko širdyje kokią nors pagiežą, taip vis dar pasilaikydamas valios nuotrupas gyventi.

Kita stadija yra valios ar noro mylėti ką nors atskirai išnykimas. Andrejus pasiekia tą stadiją, kai Nataša ir Andrejaus sesuo Marija pastebi, kad jis kažkaip iš esmės pasikeitė, „staiga suminkštėjo", ir taip paženklino artėjančią savo mirtį. Andrejų matome „ramų, atokų" ir apimtą „tokio susvetimėjimo viskam šiame pasaulyje, kuris būtų baisus dar gyvame žmoguje".

Šis „suminkštėjimas" Andrejui ateina po jo sapno apie mirtį, įsilaužiančią pro uždarytas duris, kai jis staiga pabudo ir suprato, kad mirtis tėra pabudimas.[17] Savo sąmonėje Andrejus jau ir anksčiau buvo suvokęs problemos esmę, sfinkso mįslės

---

[17] Kalbant literatūros sąvokomis, matome dar vieną žinomą Tolstojaus meninę priemonę, vadinamą „susvetimėjimu". Gyvųjų taisyklės daugiau nieko nebereiškia žmogui, supratusiam, kad jis jau yra įžengęs į mirusiųjų žemę.

sprendimą. Iš tiesų Andrejus jau ėmė mąstyti apie tai tuoj po sužeidimo. Tolstojus sako:

> Per tas vienatvės, kančios ir dalinio kliedėjimo valandas, kuo jis giliau įsiskverbė į tą naujai jam atsivėrusį amžinos meilės principą, tuo labiau jis nesąmoningai nutolo nuo žemiško gyvenimo. Mylėti viską ir visados, ir visuomet aukotis dėl meilės reiškė, kad iš tiesų nemyli nieko, neegzistuoji šiam žemiškam gyvenimui. Ir kuo labiau jį tas meilės principas persmelkė, tuo labiau jis atsižadėjo gyvenimo, tuo galutiniau sunaikino tą baisią pertvarą, kuri — jei tos meilės nebūtų — stovėtų tarp gyvenimo ir mirties.

Po „suminkštėjimo" tos mintys sueina į aiškų dviejų aspektų centrą. Pirmasis aspektas:

> Meilė trukdo mirčiai. Meilė yra gyvenimas. Viskas, viskas, ką aš suprantu, suprantu tik todėl, kad myliu. Tik tai ir suvienija viską (*Karas ir taika*, p. 1087).

Antrasis ir esminis aspektas yra Andrejaus pati giliausia įžvalga:

> Meilė yra Dievas, ir numirti reiškia, kad aš, meilės dalelytė, sugrįžtu į visuotiną ir amžiną jos šaltinį (ten pat, p. 1089).

Tada Tolstojus dar prideda kitą, labai jam būdingą, mintį. Jis sako, kad nors Andriejų šitos mintys ir paguodė, jos vis vien atrodė „tik mintys". „Kažko jose trūko, jos nebuvo aiškios, jos buvo per daug vienašališkai asmeniškos ir sugalvotos". Andrejui dar trūko emocinės tikrovės, be intelekto, ir ši tikrovė atėjo pas jį sapne.

Būti „amžino ir visuotinio šaltinio dalelyte" panašu į buvimą vandens lašeliu dideliame rasojančiame žemės rutulyje, kurį jo draugas Pjeras matė sapne prancūzų nelaisvėje, kai jis irgi suvokė, kad „Gyvenimas yra viskas. Gyvenimas yra Dievas". Andrejus mato mirtį kaip Dievą, o Pjerui Dievas yra gyvenimas, — taip abi idėjos viena kitą tobulai atsveria, viena kitą pagilindamos.

Andrejaus gilus supratimas nėra visiškai unikalus. Galėtume pastebėti, pavyzdžiui, kad vienuolių įžadai visose religijose reikalauja, kad žmogus „numirtų šiam pasauliui", panašiai kaip Andrejus pasauliui numirė savo sąmonėje. Krikščionybėje, kaip ir Andrejaus atveju, šitoks „imitatio Christi" gal ir turi šią giliausią prasmę.[18]

Tačiau Andrejus įžengia į dar vieną nežinomą karalystę. Kai jo sąmonė atsiveria tam, ką jis vadina „Amžinu ir Nesuvokiamu", kurio buvimą jis jautė visą savo gyvenimą, jis palieka meilę ir mirtį kaip sąvokas, ar net realybes, nes jos tapo nebereikšmingos ir todėl neegzistuojančios. Iki tos akimirkos romane mes matėme mirtį kaip „ką nors" — brolystės formą, alternatyvų meilės įsikūnijimą, stovėjimą šalia, tarytum į apčiuopiamą objektą, kaip kančią ir baimę, mirties raudą, pabudimą, šviesą, ar netgi, kaip masonams, idėjos suformulavimą apie ritualą. Tačiau Andrejaus gilus viskam susvetimėjimas tą akimirką, kai jis kažką svarbaus suprato, kaip ir anas fabriko darbininkas prieš sušaudymą, arba kaip Nikalojaus Levino paskutinių valandų supratimai, buvo mirties perėjimas transcendencija į *nieką*. Panašiai įvyko, kai Iljičius suprato, kad mirties nėra. Kaip tik tada Iljičius ir numirė, — ir Tolstojus nepasako, kad jis įžengė į kokią nors mistinę karalystę arba rojų. Toji mirtis, kuri yra niekas, tampa meilė niekam, kai jos abi pasiekia nebuvimo tobulybės ribą.

Buvo sakyta, kad visa Tolstojaus kūryba moko mus mylėti. Galima taip pat sakyti, kad ji moko mus numirti, ir kuo geriau mes suprantame, kaip reikia mirti, tuo arčiau mes prieiname prie tos visuotinės brolystės kažkur ten, toje neatrastoje šalyje, iš kur negrįžta joks keleivis.

---

[18] Jau senatvėje Tolstojus kartą savo gydytojui Makovickiui nusakė šitą savo gyvenimo parabolę, krypstančią į mirtį kaip didžiausią gėrį: „Aš randu mažiau ir mažiau blogio pasaulyje; daugiau ir daugiau gėrio, ir kai ateis mirtis, ji bus aukščiausia palaima".

SKAFANDRO ESTETIKA

Šiuolaikinis meno erdvinis aspektas

KAROLIS KLIMKA

Iš pradžių atrodė, kad Skraidančių lėkščių mįslė yra visai žemiškos kilmės [...]. Be abejonės, ateities analitikai sugebės paaiškinti vaizdines detales, onirinius motyvus, kurie sudaro tos galybės pavidalą: nuotakius raketų kontūrus, poliruoto metalo žvilgesį — visą šią anticipaciją tobulo pasaulio, kur visai nebebus jokių gėdingų nesklandumų; kontrastu imame geriau suprasti tai, kas mums įkūnija blogį: aštrius kampus, asimetrines linijas, džeržgesį, nelygias plokštumas. [...] Tačiau nuostabiausia tai, kad Marsui pamažėle priskiriamas žemiškas istorinis determinizmas. Iš tikrųjų, jeigu lėkštės yra transporto priemonė Marso geografų, siekiančių aprašyti Žemę [...], vadinasi, Marso istorija rutuliojasi tuo pat ritmu, kaip ir mūsų pasaulio istorija ir galiausiai atvedė prie geografų atsiradimo — epochoje, kuri yra analogiška mūsų pačių geografijos ir aerofotonuotraukos atradimo epochai. Vadinasi, vienintelis marsiečių pranašumas — jų transporto priemonės [...]. Taigi, visos šios psichozės pagrindas — mitas apie Tapatumą, tiksliau — apie Antrininkystę. Tačiau [...] mūsų antrininkas sugebėjo mus aplenkti [...]. [...] Vienas stabiliausių bet kokios smulkiaburžuazinės mitologijos bruožų — tai nesugebėjimas įsivaizduoti Kitą. [...] Nespėjęs susiformuoti dangaus aukštybėse, Marso paveikslas pasirodo apkarpytas [...] galingiausio įsisavinimo mechanizmo — sutapatinimo mechanizmo.

Roland Barthes
Mythologies

1. Auka

Paulo Rodgerso menas (žr. 1-ą iliustraciją) mane sudomino be kita ko tuo, kad jis liečia Immanuelio Kanto sprendimo galios kritikos, grožio analitikos temas — kolonas ir skudurus. Skudurai liečia kolonas, kolonos susiliečia su skudurais, o menas yra tai, kas liečia ir skudurus, ir kolonas. Kas tai?

Cituoju Kantą: „Paveikslų rėmai arba apdarai ant statulų, arba kolonada aplink didingą pastatą yra tai, kas vadinama puošmena (parerga), tai yra tai, kas nepriklauso objekto vaizdinio (Vorstellung) visumai vidujai kaip sudėtinė dalis, o tik išoriškai kaip prieduras (Zuthat) [...]"[1] Kantas reikalauja estetinio sprendimo objekto vidujybę/tikrą prasmę atskirti nuo jo aplinkos /išorės. Iš dalies tai buvo padaryta, kai didžioji dalis Rodgerso instaliacijos skudurų buvo pavogta (nes ten būta neblogų apdarų); net jei būtų buvę pavogti visi skudurai, Kanto reikalavimas būtų patenkintas tik iš dalies: liktų kolonos. Belieka atskirti kolonas nuo pastato. „[J]ei pati puošmena, — priduria Kantas, — neįeina į gražią formą, o skirta [...] tik tam, kad savo patrauklumu paskatintų pagirti [estetinį objektą, kaip kad auksiniai rėmai — paveikslą (o skudurai — pridursiu ne vietoje — kolonas. –K.K.)] [...], tai ji tada vadinama gražmena ir tikrajam grožiui daro žalą."[2]

Skudurai yra ne savo vietoje, žalingas prieduras. Tiesą sakant, jų neįmanoma pavogti, nes jie niekieno, kolonos, savo ruožtu, taip pat: tikras grožis, estetinis objektas yra nei kolonos, nei skudurai; skudurai driekia savo faktūrą ant monumentalaus pagrindo — kolonų, šios — ant „didingo pastato", šis — ant miesto, šis — ant pasaulio ir sykiu taip prisilydo prie to pagrindo, integruojasi į jį, kad išstato apžiūrai jį patį, jo faktūrą,

---

[1] Immanuel Kant, *Kritik der Urtheilskraft*, Akademie Textausgabe, Bd. V (Berlin: de Gruyter, 1968), p. 226.

[2] Immanuel Kant, *op. cit.*, p. 226.

aprėmina jį begalinės aplinkos — „kosmoso" — fone. Papuošto objekto — kolonos — atžvilgiu skudurai yra svetimkūnis, priklauso išorei, t.y. pastatui, tiksliau, pastato gyventojų rūbų spintoms; (kolona, savo ruožtu, yra svetimkūnis „didingo pastato" atžvilgiu;) tačiau „didingo pastato" atžvilgiu skudurai yra kolonos riba, apvadas išskiriantis / išryškinantis (fotografine prasme) ją pastato fone, kolona yra pastato apvadas, išryškinantis/ išstatantis pastatą miesto fone, pastatas išstato miestą žemės fone, miestas išstato žemę kosmoso fone.

Mes išėjome į atvirą kosmosą, į atvirą erdvę. Vadinamasis tikras grožis neranda sau vietos žemėje. Visa, kas užima vietą žemėje, visas žemiškas grožis tėra gražmena, neesminis ar net kenksmingas prielipas prie tikrojo grožio. Skuduras, kolona, pastatas, t.y. visoks rėmas yra figūra, iškylanti ant dviejų pagrindų, pvz., namo pagrindo ir šio pagrindo pagrindo — miesto, bet nestovinti nei ant vieno iš jų.[3] Visoks (žemiškas) fundamentas gali išsistatyti pasaulyje tik įtraukdamas į savo vidų tai iš savo išorės, aplinkos, kas yra svetima ir jai pačiai. Rėmas yra tokia išorė, kurią vidus įtraukia į vidų, kad konstituotų save kaip vidų.[4]

Meną iškeliant aikštėn, aikštėn iškeliama klasikinės rėminančios perskyros vidus/laukas, parodų rūmai/miesto aikštė paslaptis, paslėptis. Ši perskyra slepia pati save: tai, ko nėra nei lauke, nei viduje, tai kas dislokuota aklojoje dėmėje ir niekada neiškyla aikštėn — tai perskyra, pertvara, siena. Šiuolaikinis laukinis menas eksponuoja meno genotekstą, jo pirmykštę sceną.

Pradžioje turėjo būti represuota, išstumta lauk. Produkuota/s išorė/laukas. Išorinei realybei turėjo nebelikti vietos muziejuje. Realybė, pvz., miestas (tačiau ar tai tik pavyzdys?), buvo

---

[3] Pvz., Soroso Šiuolaikinio Meno centro 1995 metų parodos „Kasdienybės kalba" Vilniuje dalyvis G.Akstinas instaliavo triratę konstrukciją į namo pamatą; atrodė, jog namo dalis stovi ant ratų.

[4] Jacques Derrida, *The Truth in Painting* (Chicago: University of Chicago Press, 1987), p. 66.

išmesta iš (būsimo) muziejaus kaip atliekos, atmatos.[5] Ji atsirado kaip muziejaus išvietė, atmatų duobė, sąvartynas. Skudurų vieta — sąvartyne. Miestas, vieta, kurį/-ią eksponuoja „šiuolaikinis eksponatas" — skudurai, yra sąvartynas. Tačiau į sąvartyno, išvietės teleologiją pagal apibrėžimą negali įsirašyti joks eksponatas, t.y. kažkas su aura, regimas atskirai, nesusiliejantis su aplinka, diskontinualus aplinkos atžvilgiu. Štai kodėl skudurai tuo pat metu yra ir absoliučiai organiški miestui, ir absoliučiai svetimi jam. Tai organiška svetimybė. Miestas-išvietė praryja skudurą-eksponatą ir pats tampa eksponatu. Tai pažeidžia išvietės slaptumą, jos teleologiją — slėpti drovią nuogybę. Išvietė negali, neturi teisės būti „nesuinteresuoto mėgavimosi objektu" (Kanto formulė).

„Šiuolaikinis eksponatas", išsistatydamas ir rėmindamas, išstato rėmą. „Šiuolaikinio eksponato" prototipas — paveikslo rėmas negali išsistatyti. Nes jo nėra: menas, reprezentacinis dublis daro rėmą — paveikslo ribą, muziejaus sieną — nematomą, absoliučiai permatomą. Menas — tai menas panaikinti sieną / pertvarą, neliečiant jos. Menininkas *užbaigia* statybininko darbą.[6] Meno dėka tampa įmanomas monumentalus nebuvimas. Paveikslas re-prezentuoja tai, ką jis, būdamas tik sienos raukšlė, užstoja, jis reprezentuoja tai, ką užstodama slepia siena.

„Realybė buvo išmesta" nereiškia, kad buvo represuota kokia nors buvusi tapatybė, sugriauta buvusi vienovė, pvz., miestas. „Buvusios tapatybės atminimą" pagerbti tampa įmanoma tik *jau esant* muziejui, reprezentacijai, atminčiai. Buvo išmesta *produkcija*, realybė iškrito nuosėdomis, atliekos sukrito į griuvėsių krūvą. Čia stengiuosi pavaizduoti griuvėsius, kurie nėra kokios nors buvusios, bet sugriuvusios tapatybės griuvėsiai. Tai įmanoma. Tokius griuvėsius yra pavaizdavęs amerikiečių

---

[5] Plg.: Denis Hollier, „While the City Sleeps", in: *October 64* (1993, Spring), p. 5.

[6] Denis Hollier, *op. cit.*, p. 5.

menininkas[7] Krzysztof Wodiczko (žr. 2-ą iliustraciją). Jis uždengė, paslėpė galerijos langus — aklinai atsitvėrė nuo realybės; tuomet ant sienų suprojektavo langų, pro kuriuos matosi griuvėsiai, vaizdą. Erdvėje, atsiradusioje represijos dėka, vaidenasi. Vaidenasi represijos auka. Sugriautas miestas, sugriauta tapatybė. Tik vaidenasi. O iš tikrųjų nėra. Realybė anapus pertvaros (ir idealybė šiapus) yra nerealūs-griuvėsiai-be-praeities: tai, kas buvo represuota, sugriauta, — „buvo" iki bet kokios tikrovės (kuri kaip tokia gali pasirodyti tik būdama muziejaus iš-viete).

2. Dublis

Nesamą auką, numirėlį atstoja dublis, dubleris, lavonas. Lavonas nesileidžia pagaunamas įprastinėmis kategorijomis, pvz., estetinėmis. „[Š]tai prieš mūsų akis kažkas, kas nėra nei asmeniškai mirusysis, nei kokia nors daiktinė realybė, nei tas pats, kas gyvasis, nei kažkas kitas ar kažkas kita [...]. [T]ą pačią akimirką, kai numirėlio prezencija mums pasireiškia kaip kažkas nepažįstama — be žinios dingęs mirusysis ima panėšėti į patį save [...]. Taip, tai iš tikrųjų jis, mielas gyvasis, tačiau, nepaisant to, tai yra daugiau negu jis, jis yra gražesnis, impozantiškesnis, jau monumentalus ir taip tobulai jis pats, kad yra kaip savo paties dublis [...]. Lavonas yra veidrodinis atspindys, kuris pasidaro atspindimo gyvenimo valdovu, išsiurbdamas jo syvus ir substancialiai su juo susitapatindamas [...]. Ir jei lavonas yra toks panašus, tai dėl to, kad [...] jis yra panašumas par excellence, tobulas panašumas ir daugiau nieko. Jis yra absoliučiai, trikdančiai, nuostabiai Panašu. Tačiau į ką jis panašus? Į nieką".[8]

---

[7] Ar ne geriau vadinti „artistu"?

[8] Tai Maurice'o Blanchot pasažas, cit. pagal: Sarah Kofman, „Die Melancholie der Kunst", in: *Postmoderne und Dekonstruktion, Texte französischer Philosophen der Gegenwart* (Stuttgart: Philipp Reclam jun., 1990), p. 230.

Lavonas reprezentuoja tai, ko nėra. Jo fantastiškasis referentas — mirtinos represijos auka — yra jis pats-kaip-mirusysis. Lavonas simbolizuoja pats save. Būtent šiuo vienintelu būdu — visą laiką pavaduojama dublio — „buvo" ir „yra" represijos, iš kurios gimė m(a)uz(ol)iejus, auka. „Lavonas [...], šis gyvojo dublis, panašus į jį tiek, kad [ne]galima [ne]supainioti, [...] laimėjo kovą prieš savo priešišką brolį, užėmė jo vietą, prarijo jį ir dėl to savotiškai pastambėjo".[9] Menas — tai menas įžvelgti tiesioginę lavono prasmę. Signifikanto ir signifikato sutaptį. Menas pavojingas subjekto egzistencijai: autonomijai: savižinai, savivaldai. Todėl gyvybiškai būtina *spekuliuoti*:: Persėjas išsaugojo savo egzistenciją, parodydamas Medūzai jos pačios veidrodinį atspindį, pasitelkdamas jos pačios mirtiną galią.[10] Subjektas gali egzistuoti, gali (iš)saugoti savo egzistenciją tik pasitelkdamas mirtį kaip priemonę. Reprezentacija atideda mirtį pačios mirties būdu. Reprezentacija — kaip mirtis — gaišina. Mirtis nėra punktuali.

Muziejus suspenduoja banalų erdvės procesą, profanišką kūniškumą. Čia patekęs, tu imi reprezentuoti tam tikrą žvilgsnio kultūrą. Reprezentacijoje įžvelgdamas gryną to, kas jau yra ar buvo kitur, dublį, eidamas (kaip vaiduoklis) pro tai, ką jau esi praėjęs, tu reprezentuoji, dubliuoji pats save, kartoji save atmintinai, pertrauki kasdienį gyvenimo avantiūros režimą, tavo kūnas kaip atlieka lieka išvietėje. Reprezentuoti tam tikrą (žvilgsnio) kultūrą, matyti kiaurai pro reprezentacinę sienos raukšlę, kiaurai pro sieną — reiškia išnešdinti save, išsinešdinti iš *čia*. Reprezentacinė m(a)uz(ol)iejaus erdvė neįsileidžia į save jokio avantiūrizmo, t.y. pirmo karto.

Tačiau — paradoksaliai — muziejus prezervuoja savo kūną kaip tokį: čia draudžiama liesti rankomis eksponatus, nepaimsi vaisiaus iš natiurmorto. Draudžiama liesti sieną. Reprezentacinė

---

[9] Sarah Kofman, *op. cit.*, p. 229/230.

[10] Plg.: Sarah Kofman, *op. cit.*, p. 230/231.

Iliustracija #1. Paul Rodgers, „All Dressed up and Nowhere to go", Vilnius, 1994.

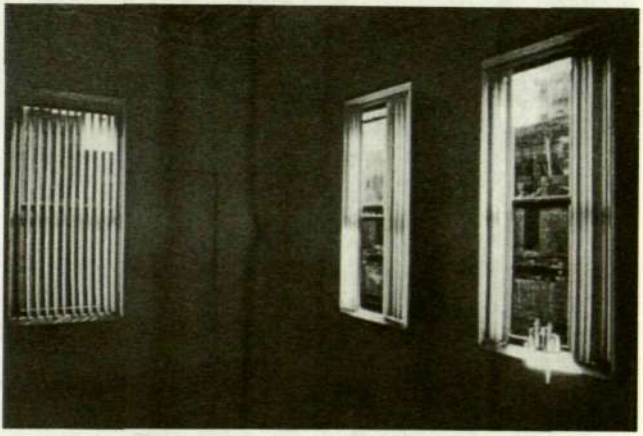

Iliustracija #2. Krzysztof Wodiczko, „The Real Estate Projection", 1987.

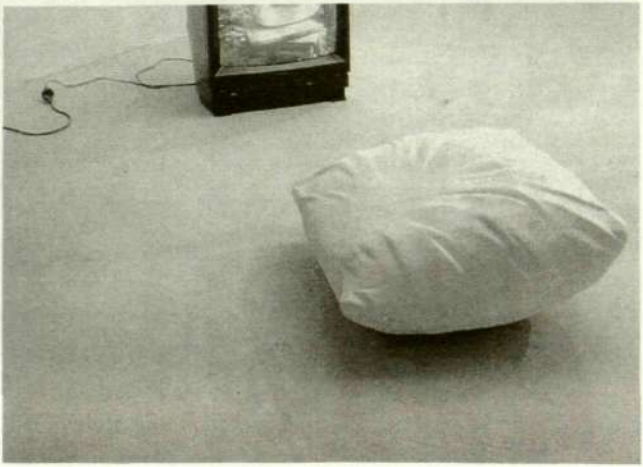

Iliustracija #3. Artūras Raila, „Absoliuti Antika — atrama svajotojo vaizduotei" (marmuras), Vilnius, 1995.

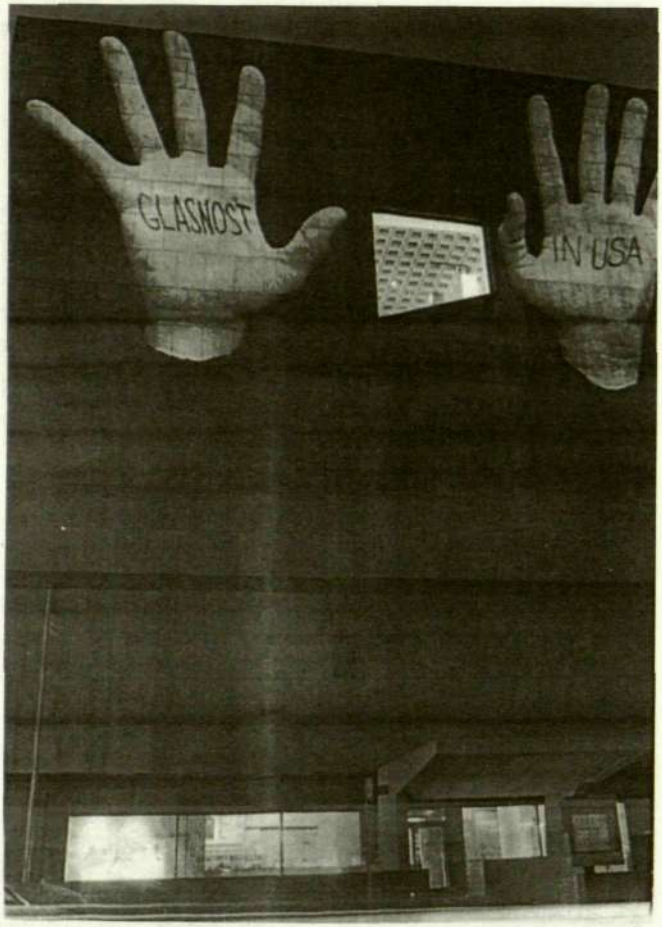

Iliustracija #4. Krzysztof Wodiczko, „Glasnost in USA", New York, 1989.

erdvė prezervuojasi realybės kaip išvietės atžvilgiu, tačiau prezervuojanti pertvara sykiu ir infekuoja reprezentacinę erdvę kūniškumu: sienos nepraeinamumas, neperregimumas, realumas turi būti aiškus/skaidrus, kad reprezentacija nedarytų prezencijos įspūdžio. Eksponatas, pvz., marmurinė pagalvė (žr. 3-ą iliustraciją) — tai daiktas, kurio realumas nekelia abejonės, ir būtent dėl to jo nerealumas nekelia abejonės. Kad nebūtų neatitaisomai apsirikta, kad pagalvės nerealumas nekeltų abejonės, ji turi turėti savyje, rodyti savo nerealumo požymius. Reali pagalvė turi turėti savyje savo nerealaus dublio nerealumo požymius, o tai reiškia: visų pirma ji turi įsileisti į save, į savo vidų savo nerealų (marmurinį) dublį, reprezentuoti save savo dubliu, pavaduoti save savo dubliu, kuris rodo savo nerealumo požymius, kad galėtų pasirodyti kaip tikra pagalvė.

Formulė „Eksponatų rankomis neliesti" yra pačios reprezentacijos formulė, joje suformuluotas realybės principas: kad atsirastų eksponatas kaip nerealus daiktas, re-prezentuojantis realybę (taigi, ir patį save) *ir* kaip realus daiktas, kurį įmanoma paliesti, reikia atsitverti nuo realybės, tai reiškia — atskirti realybę nuo jos pačios. Išeities nesama. Iš muziejaus išeiti neįmanoma.

Ant vieno Niujorko muziejaus fasado Krzystof Wodiczko suprojektavo rankas su užrašu „GLASNOST IN USA" ant delnų (žr. 4-ą iliustraciją). Jeigu tai kalinio rankos, tai jis ne mėgina užtvaros tvirtumą (antraip pirštai ir delnai būtų prispausti prie stiklo), o tiesiog perduoda žinią pro užtvarą, siekia atkreipti praeivių dėmesį į tai, kas dedasi viduje.[11] Žodis „glasnost", reiškiantis viešumą, taigi — sienų perregimumą, vidaus nepaslėptumą, suprojektuotas ant neperregimos sienos. Pranešimą, užrašytą ant delnų, neigia rankų fonas-neperregima siena (kai rankos buvo fotografuojamos — buvo priešais skaidrų objektyvo stiklą, ir pranešimas tuomet atitiko tikrovę). Mu-

[11] Denis Hollier, *op. cit.*, p. 11.

ziejaus siena, pro kurią regime pranešimą, yra toks perregimumas, kuris užstoja reginį. Tai perregimumas, pro kurį neįmanoma praeiti — ir ta prasme, kad jis atkreipia dėmesį, reikalauja dėmesio, ir ta, kad neįmanoma praeiti kiaurai pro sieną. Reprezentuojančio kūno nebuvimas — monumentalus. „[I]einu į kokią nors skulptūros salę, kur viešpatauja šaltas sąmyšis. Kažkieno didingas biustas matosi pro kažkokio bronzinio atleto kojas. [...] Aš esu tirštumoje sustingusių būtybių, iš kurių *kiekviena reikalauja, kad ir beviltiškai, visų kitų nebuvimo*".[12] (Skulptūra taip pat yra tik sienos raukšlė). Mes regime kiaurai-pro, nes neiname kiaurai pro. Žvilgsnis atsiskiria nuo likusio kūno. Iš muziejaus neįmanoma išeiti. (Atitinkamai — į jį neįmanoma įeiti.) Ne klaustrofobija gena šiuolaikinį meną iš muziejaus laukan, ir, atitinkamai, ne agorafobija sulaiko meną viduje. Pats muziejus, reprezentacinės erdvės u-topija neranda sau atskiros, reprezentacinės vietos totalioje prezervuotos avantiūros (ar avantiūriškos prezervacijos) erdvėje, totalioje ekspozicijoje. Tikro, gyvo miesto (kaip tiesos, preskripcijos, t.y. save vis kartojančio projekto) neįmanoma atskirti nuo muziejizuoto miesto lavono — paminklo.

3. Skafandras

Vienoje iš estetikos paskaitų Hegelis pasakoja anekdotą, kaip vienas anglas parodė nutapytas žuvis turkui mahometonui; šis iš pradžių sutriko iš nuostabos, tačiau netrukus tarė: „Jei ši žuvis per Paskutinį Teismą stovės priešais tave ir kalbės: ‚Tu man padarei kūną, bet nepadarei gyvos sielos,' — kaip tu pasiteisinsi dėl šio skundo?"[13] Gyvą kūną nuo jo paties skiria perregima prezervuojanti pertvara, skafandras. Reprezentacija prezer-

[12] Tai citata iš Paulio Valéry esė „Muziejų problema": Paul Valéry, *Ob iskusstve* (Moskva: Iskusstvo, 1993), p. 205 (išskirta mano. – K.K.).

[13] G.W.F. Hegel, *Vorlesungen über die Ästhetik* (Stuttgart: Philipp Reclam jun., 1971), p. 91.

vuoja korpusą (visuomenę, miestą, meno vartotoją) nuo mirtino nuotykio, nuo pirmo karto. Prezervuotas subjektyvumas negali transgresuoti, peržengti savęs. Aš laid(u)oju save — pagal garsiąją Kanto formulę — sintezuodamas autoprezentacijas savivokoje, sąvokoje: pasireikšti sau kaip Aš, pvz., kaip Aš-patyręs-grožio-įspūdį, — net patį pirmą kartą — aš galiu tik sintezuojančios savižinos dėka, savižina yra senesnė už mane, neįmanoma užbėgti sau už akių, aš visą laiką senesnis už save. Nes nėra sąvokos (žodžio, ženklo), kuri(s) jau pirmą kartą nebūtų pakartota(s); ženklas, kuris nėra pakartotas, nėra joks ženklas.[14]

Prezervuotai korpuso gyvybei nuo pat pradžių tarpininkauja mirtis: įvaldęs save savo logosu, atitikdamas savo paties tiesą /projektą, korpusas vis dubliuoja pats save, kartoja save atmintinai, t.y. atidėlioja savo atėjimą į prezenciją, visą laiką tik bisuoja, reprezentuodamas save-buvusį, laikydamas save uždarytą atminties seife, skafandre. M(a)uz(ol)iejaus lankytojas (gyventojas) negali išvysti nieko *kito*, išskyrus tai, ką jau yra matęs bent kartą/ne kartą; mumifikuodamas save, regėdamas buvusiomis/mirusiomis akimis, jis apsirūpina monumentalia ramybe, kurios negali sudrumsti *kitas*. Kitas negali pasirodyti m(a)uz(ol)iejuje.

Tačiau norint atsiskirti, išsiskirti, identifikuotis, reikia apsiriboti, užverti ribą ir — paradoksaliai — atsiverti ribai, kuri — pagal apibrėžimą — yra ir kito riba. Reprezentuoti, reikšti — reiškia patirti išorės, kitybės poveikį, leisti sau kitybę kaip savo ribą. Medūzuoti save. (Tai nereiškia: pripažinti kitą kaip kitą; šiuolaikinio meno atveju, toks užgrobiantis pripažinimas, „lojali" semiotizacija dar tragikomiškesnis/-ė, negu vadinamasis nepripažinimas; pvz., autentišką rusų dramos teatro uždangą, in-

[14] Plg.: Jacques Derrida, „The Theater of Cruelty and the Closure of Representation", in: Jacques Derrida, *Writing and Difference* (Chicago: University of Chicago Press, 1978), p. 246.

staliuotą į rusų dramos teatro griuvėsius,[15] mėginta užgrobti, įvaldyti tokia semiotizacija: „Šiuomi siekiama atkreipti dėmesį į sunkią meno darbuotojų padėtį"; ši legitimuojanti motyvacija buvo pateikta miesto savivaldybei, siekiant gauti leidimą šiai instaliacijai; tiesą sakant, uždanga, prezervuojanti pertvara yra tai, kas įgalina miesto, kaip monolitiško korpuso, savivaldos/savižinos fantazmą; ji yra *ir* tai, ko savivaldus miesto korpusas, miesto teleologija negali įsisavinti; geležinė uždanga kaip aptvara, riba įgalina totalitarinį miestą, tačiau jis negali pasisavinti savo ribos — numatyti savo galo; uždanga kybo niekur, nei viduje, nei išorėje, nei čia, nei kitur; autentiška rusų dramos teatro uždanga ir *yra* tikra teatro uždanga tikrame teatre, ir *reprezentuoja*, vaidina save tarsi teatre; ją nuo jos pačios skiria prezervuojanti uždanga.)

Tai, ko dėka save reprezentuojantis kūnas iš išorės konstituoja savo integralų vidų, gyvą prezenciją, kuo veržia, riboja save iš išorės, yra skafandras. Skafandras nepriklauso kūnui vidujai kaip sudėtinė dalis, nėra jam organiškas, tačiau jo neįmanoma atskirti nuo kūno, jis nėra atskiriamas kitas, nepriklauso išorei. Skafandras — tai galimybė savimi užpildyti savo išorę, pasidalinti savimi su kitu savimi. Jis nežemiškai, nežmoniškai *transportabilus*: „po mirties", t.y. ties riba/kaip riba jis (visada jau) tenka ne man. Jis neužima jokio topo, nesiremia į jokią žemę, nes yra bet kokio žemiško fundamento, fundamentalios tapatybės galimybės sąlyga.

Ko mus moko „šiuolaikinis menas"? Pvz., skraidanti lėkštė, instaliuota į miesto aikštę? (Labai sava, medinė, kreiva skraidanti lėkštė.)[16] Ji iškelia aikštėn aikštę kaip fundamentą, kuriam/nuo kurio nepriklauso jo paties riba. Riboja kažkas kita,

---

[15] Tai padarė kitas minėtos parodos „Kasdienybės kalba" dalyvis, Gintaras Makarevičius.

[16] Skraidanti lėkštė iš neobliuotų lentų, „atpažintas objektas" vienoje Vilniaus aikštėje — tai J. Šimelio eksponatas parodoje „Kasdienybės kalba".

nežemiška jėga. Vienodo, vis to paties Žemės judėjimo kosmose projektas netaptų realybe be nežemiško Kito *įsikišimo*. Tačiau reprezentacija, ateivių paėmimas įkaitais, jų pirmo karto asimiliavimas sąvokos antrame karte daro neįmanomą autentišką kitybės pasirodymą: medinė, lietuviška skraidanti lėkštė — tai tikra skraidanti lėkštė, uždengta prezervuojančia pertvara. Antra vertus, būtent reprezentacija, menas yra tas vienintelis farmakonas, kuris pasitelkiamas prieš asimiliatyvinę represiją.[17]

Ufonautiška nepriklausomybė visuomet liks bet kokio žemiško antifundamentalizmo riba — horizontu, o oras iš kitų planetų — įkvėpimo šaltiniu.

[17] Reprezentacijos dekonstrukcija turi politinių implikacijų (nes valdžia reprezentuoja liaudį), ekonominių (nes didžiąją dalį privataus sektoriaus sudaro firmos — užsienio firmų įgaliotieji atstovai), seksualinių (nes sakoma, kad moteris — pasaulio puošmena, t.y. rėmas) etc..

HAMMERSMITH

RIMA PUNIŠKAITĖ

Norėčiau vėl būt maža —
laukti sekmadienio
ir nieko rimto negalvot...

Sekmadienį,
geltono aksomo kaspinus įpint
į kasas
ir jaustis kaip drugelis...
užsimaut švariai išbaltintus batus...

Noriu vėl laukti sekmadienio...
ir pati neprisimenu,
kada pradėjau pinti
sekmadienio kaspinus
į pirmadienio kasas...

1981

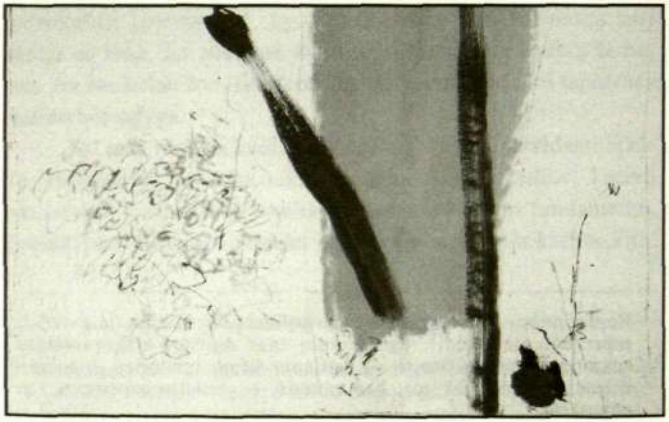

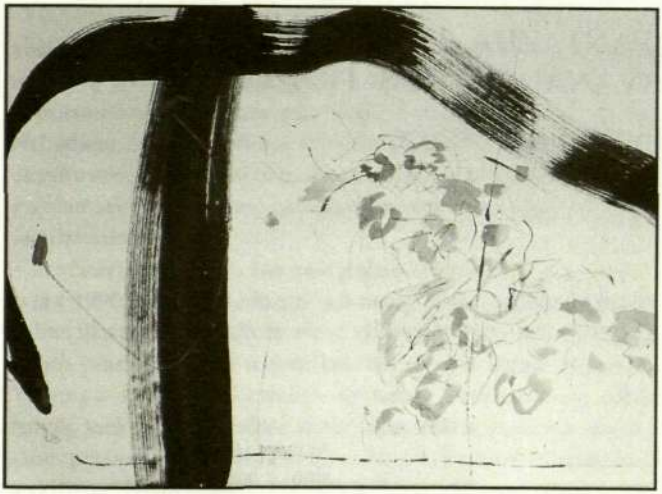

Naktys be galo —
Dienos be pradžios —

Šimtai sidabro sraigių praskrido
...keliaudamos kažkur sapne
... be manęs.

1980

FANTAZIJA IR FILOSOFIJA IVANAUSKAITĖS PROZOJE

DELIJA VALIUKĖNAITĖ

Aš radau jau visus
girtus ir neradau nė
vieno trokštančio...
Jėzus (*Ragana ir lietus*, p. 129)[1]

Jau daug kalbėta, privačiai ir viešai, šiapus ir anapus, dvasiškių bei pasauliečių, apie dabartinio jaunimo degradaciją Lietuvoje. Tik mano karta, jau nebe jauna, bet visai neseniai, atrodo, užaugusi Amerikoje, gali visiškai suprasti, kokia yra ironija, kad mūsų jaunimo suamerikonėjimas, kurio taip bijojo tėvai, įvyko ne Amerikoje, bet tėvynėje, Lietuvoje. Kad suprastume, kaip tas jaunimas Lietuvoje suamerikonėjęs (blogiausia to žodžio prasme) ir degradavęs (jeigu iš tikrųjų jis yra toks, kaip pavaizduotas), reikia tik paskaityti Jurgos Ivanauskaitės prozą ir susipažinti su jos personažais. Jie panašūs į Elioto „dykumos" žmones ir turi visus jų bruožus: nesugebėjimą mylėti, neviltį,

[1] Visos ištraukos paimtos iš Ivanauskaitės pirmųjų leidinių: *Pakalnučių metai* (Vilnius: Vaga, 1985); *Kaip užsiauginti baimę* (Vilnius, Vaga, 1989); *Pragaro sodai* (Kaunas: Spindulys, 1992); *Ragana ir lietus* (Vilnius: Vaga, 1993).

vienišumą; sąžinės graužimą ir nemigą... nebūties ilgesį ir norą mirti; jų gyvenimas nutolęs nuo gamtos ritmo, dirbtinas ir beprasmiškas. Jie paneigia visas humanistines vertybes. Nebūdami orūs, vaizduoja išdidžius, neturėdami savigarbos, demonstruoja arogantiškumą. Jie seka apsišaukėliais pranašais ir garbina svetimus dievus; parsidavę geismų vergijai, nemoka iš jos išsilaisvinti.

Nereikia stebėtis, kad anot pačios Ivanauskaitės (*Lietuvos rytas*, 1996, kovo 2), Lietuvoje jos nesupranta. Jos siurrealistinis stilius tikriausiai atbaido ne vieną skaitytoją paklydusį fabulose, kurios prasideda visai realistiškai, bet neįučia tampa fantazija. Ypatingai keistos gali atrodyti apysakos, kurios ne tiek užsibaigia, kiek „išyra". Tačiau veltui tektų ieškoti atskirose apysakose „prasmės" ar nagrinėti atskiras detales. Reikšmė atsiranda ne atskiruose elementuose, bet tų elementų raštuose. Reikia tik pažvelgti į šių laikų poeziją, kad suprastume, kaip sąmonę galima išvedžioti iš paviršutiniškai pasirodančios ne-sąmonės: pavyzdžiui, Sigito Parulskio poezijoje randame tokį sakinį: „kavinės girtą mėsą atrajoja". Semantinės logikos nėra, tačiau randame įvaizdinę; visi žodžiai siejasi su mityba, o pusė jų („girtą" ir „atrajoja") turi neigiamą atspalvį. Todėl net ir neskaičiusiam viso eilėraščio, susidaro įspūdis, kad Parulskis šaržuoja kavines, jų gyvenimą, galbūt tą persivalgymą iki neva atrajojimo ir persigėrimą iki girtumo.

Panašiai ir su proza, tik platesniu mastu. Skaitant kai kurias Ivanauskaitės noveles galima visiškai paklysti. Kaip pavyzdį galiu pasiūlyti pasaką „Regėjimai geltonoje šviesoje". Joje vaizduojami keturi draugai / draugės pakeliui su mašina į Katilių ežero pakrantę, išvykę aplankyti vieno draugo sužadėtinę. Kelionės viduryje, jiems išlipus iš automobilio, staiga užpakalinėje sėdynėje atsiranda nuoga japonė. Nors nė vienas neįsivaizduoja, iš kur ji išdygo, jie nusiveža ją pas sužadėtinę Eglutę. Iš karto net ne visi ją ir mato. Iš pradžių nė pati Eglutė jos nemato. Mato tik jos mažasis brolis. Tačiau Eglės būsimasis

paima abi už parankės; vėliau Eglutė padovanoja jai savo geltoną suknelę; vienu metu ją net išbara. Galiausiai japonė dingsta palikdama savo šešėlį.

Ką tai reiškia? Nežinau. Ne tik nežinau, bet klausimų turiu daugiau nei atsakymų: kodėl nuogoji yra japonė (ar galėtų būti ir kitos tautybės?)? ar tai aktualu interpretacijai? ir kodėl nuoga? kodėl Eglutė suknelę atiduoda konkurentei? kodėl vieni japonę mato, kiti ne? kodėl vaikas ją išvysta pirm sesers? ką tas už parankių paėmimas, vienos iš dešinės, kitos iš kairės, reiškia? ką reiškia šešėlis?

Kadangi realizmo Ivanauskaitės nesiekta, psichologinių taisyklių irgi nesilaikyta, psichologinė analizė prasmės surasti nepadės. Išeitis? Neieškoti atskirų apysakų prasmės. Apskritai daugelis Ivanauskaitės apysakų neturi aiškios interpretacijos. Nežinia kodėl „Pasiaiškinime" moteris beieškodama geltonų chrizantemų išgyvena tuos pačius įvykius po daugelį kartų (*déjà vu*) ar kodėl apysakoje „Namas užmiestyje" mergina, įsėdusi į 215 autobusą, ieško kažkokio namo. Žinome tik kad ieško ir pastebime, kad ne vienas ar du Ivanauskaitės charakteriai ieško — siekia, laukia, trokšta... Bet daugelis. Ar tai nebus viena iš Ivanauskaitės kūrybos temų? Jos noras aprašyti ne realistiškai, bet siurrealistiškai tą universalų žmogaus laukimą *kažko*, kas įprasmins gyvenimą, pašalins vienišumą, paskleis palaimą, suteiks džiaugsmą. Taip žiūrint, Ivanauskaitės fantazija ne taip jau aklina. Godo („Kada ateis Godo"), kaip ir Becketo dramoje, tampa to laukimo įkūnijimu; Naujųjų Metų neatėjimas („Ar pas jus atėjo Naujieji Metai?") to ilgesio nepatenkinimas; pakalnučių įsidaiginimas miegančiuose (mirusiuose?) jaunuolių kūnuose („Pakalnučių metai"), įsijungimas į gamtos / Visatos ritmą, o joje, anot Ivanauskaitės, yra vienintelė ir tikroji palaima. O ta nuogoji japonė? Gal ji — to laukimo, siekimo, troškimo objektas. Egzotiškoji japonė įkūnija visą tai, ko kuklioje namisėdoje Eglutėje sužadėtinis nė neieško, nes, kaip paprastai manoma, tik

„svetimame kieme", atseit nepasiekiamuose lobiuose, yra visa laimė ir džiaugsmas.

Taip randasi dykumos personažai, kurie blaškosi gyvenimo erdvėje, patyrę, geriausiu atveju, tik akimirksnį laimės, nes jų, ypač jaunųjų, vertybes, lemia, kaip ir Amerikoje, televizijos reklamos, Holivudas, roko muzika, net ir lėlė Barbė. Ivanauskaitės prozos personažai taip stulbinančiai amerikietiški, kad tenka tik stebėtis, kaip gerai jie kalba lietuviškai! Pavyzdžiui, viena veikėja, vardu Elvyra („Aš mirštu, tu miršti, jis / ji miršta"), įsikalbėjusi sau, kad yra negraži ir pasiryžusi suplonėti, išvemia viską, ką tik suvalgo (bulimikės stereotipas). Ji ir narkotikus vartoja, kuriuos nusiperka stipendijos rubliais. Randame („Ir miestas be tavęs") personažą, vardu Elvis (tikras jo vardas — Elijus, bet jis pats „persikrikštijo"). Elvis su dvylika vaikigalių, apsirengę juodom odinėm striukėm ir pasivadinę „juodaisiais angelais" (Hell's Angels), kamuolį muša į miesto „cerkvutės" duris ir ramybę ardo motociklų ūžesiais. Kitoje apysakoje yra jauna mergina vardu Raima („Užsidegusi vasara"). Ją kankina nuobodulys: praradusios gyvenimo aistrą pačioje jaunystėje, jos nesužadina nė vasaros malonumai. O Editai („Visi svajoja apie šunį"), dar tik instituto studentei, atsibodęs net ir seksas. Tačiau jos nėščia draugė turi didesnį rūpestį: ji dejuoja, kad pakelis tablečių, kurias ji surijo, nepajėgė sukelti persileidimo. Toks Aivaras iš apysakos „Aš mirštu, tu miršti..." pardavinėja narkotikus ir apvagia „klientų" butus, o aštuoniolikmetis Mariukas („Teatras"), teatro meno studentas, apsieina be pinigų — už vyresnio teatralo paslaugas, rekomendacijas jis atsilygina lytiškai.

Nepaisant penkiasdešimties metų pastangų, komunizmas nepajėgė sulyginti klasių. Ivanauskaitės jaunimas parodo, kad susilyginti niekas nenori. Ypač krenta į akį personažų dėmesys klasių skirtumams. Girdi, viena veikėja kalba apie „autsaiderius", kita — apie „plebėją". Viena nusistebi praeivio žiedu, kad jis tik metalinis su stikline akim, kita pasišaipo iš moteriškės „prast[ų]

apatin[ių] rožinės spalvos kelnai[čių]". Vieni riaugčioja viešai ir atsiduoda nemazgotom kojinėm, kiti didžiuojasi ne tik „taisyklingais" arba „reklaminiais" veido bruožais, bet ir lagaminais ant ratukų.

Aišku, kartu su populiariosios kultūros pasisavinimu prarandamos humanizmo vertybės: savigarba, savitvarda, tvarka, racionalumas ir pan. Kas įvyksta toms vertybėms dingus, liudija antrasis Ivanauskaitės apsakymų rinkinys *Kaip užsiauginti baimę*. Viešpatauja savimeilė ir savivaliavimas. Jauna mama, norėdama pernakvoti su meilužiu, palieka aštuonmetę Kamilę vienui vieną, arba (nežinau, kas kokčiau) pasikviečia jį į savo butą glamonėtis Kamilei neva miegant. Šitoks pataikavimas užgaidoms veda charakterius į pražūtį: vieni iš tiesų nusižudo, kiti jaučiasi gyvi palaidoti, pametę savo sielą kažkur nevilties dykumose.

Įprasminti gyvenimą nepajėgia jokie Ivanauskaitės veikėjai, nepaisant jų baltų mersedesų, Validolio ar Nina Hagen muzikos. Jos antiherojų tipai tuštumą užpildo narkotikais ar gašlumu, geriausiu atveju, meilės *ieškojimu*. Tačiau pačios meilės jie neranda, neranda nė švelnumo. Agnė (*Pragaro sodai*) vieną džiaugsmo akimirką užsinori paglamonėti savo mažą dukrą: „...norėjosi, — ji pasakoja, — apsikabinti, glausti prie savęs... bučiuoti, veblenti švelnius žodelyčius... Bet toks motiniškas meilės protrūkis, savaime suprantamas daugybei, ypač — rusių moterų, jai atrodė visiškai neįmanomas". Tik vienoje apysakoje, „Paskutinis traukinys", veikėjas prisimena vaikystę *jaukią* „kaip kartūno užuolaidėlės, kvepian[čią] ką tik iškeptais pyragais, minkšt[ą] it pūkų patalai, murkian[čią] lyg katinas"(p. 72). Dabartinė vaikų patirtis apysakose panaši į mažosios Andželikos apysakoje „Kas atsitiko Monikai". Mergaitė paprašiusi motinos „Myte... Noliu sysiu, noliu sysiu", iš mamos išgirsta: „Tūpk ir myžk nežviegus, kas tau neduoda, prietranka tu..." (p. 141). Ivanauskaitės prozos pasaulyje vaikai stiklainiuose nešiojasi žiurkėnus, spardo šunes, apipila kačiukus benzinu ir padega, o senelius

„kumštukais daužo" („Aš mirštu, tu miršti...," p. 46). Tokie vaikai jau praradę nekaltos vaikystės rojų. Jiems lieka tik nostalgija, sužadinta senų tėvų nuotraukų, kuriose matosi tos „prarastos savybės, švytinčios... giliuose foteliuose skęstančių vaikų, ir ramių ilgakasių gimnazisčių... veiduose" („Joninės", p. 95).

Tuo tarpu Ivanauskaitės prozoje jaunų žmonių veiduose matosi tik neviltis, abejingumas, praradimas ir visiškas dvasinis išsekimas. Perteikdama šią dvasinę būseną Ivanauskaitė neretai pasitelkia fantaziją, kurios dėka „tuštumo" sąvokos įgyja naujų dimensijų. Pavyzdžiui, „Užsidegusioje vasaroje" jaunuoliai randa kažkokią dėžutę, plaukiojančią paplūdimyje ant vandens. Iš atidarytos dėžutės iškrenta kažkas panašaus į dezodorantą, tačiau išpurkštas juo žmogus ar gyvulys pradeda liepsnoti fosforine ugnimi. Radusieji taip padega viską. Neaiški lieka tik naikinanti dėžutė. Ką ji simbolizuoja? Apysakoje „Raudona suknelė" naikinančiu daiktu tampa drabužis — suknelė — kuri tiesiog pasmaugia tą, kas ją užsivelka. Ką tai reiškia? Kadangi ir dėžutė ir suknelė kažkuriuo lygmeniu siejasi su naujovėmis, atkeliavusiomis iš kitur, tai tartum jaunimą greitai intriguojantis importas, aš sakyčiau, kad Ivanauskaitė vaizduoja iš Vakarų pasigautą pasaulinį dėmesį vien materialinėm gėrybėm, kurios jaunimą tvirkina ir naikina dvasiškai.

Baimė irgi yra savotiška naikinimo priemonė. Ji gaubia Ivanauskaitės personažus kaip skraistė. Baimėje jie gyvena: Kamilė bijo būti viena namuose; S.V. bijo netekti vyro; Robis, Inga ir Artūras bijo norų neišsipildymo; Rita bijo vienatvės; Estera bijo persekiojančio vyro; o Elvyra ir Monika bijo „nereklaminės" tikrovės, kurioje pūliuoja žaizdos ir mirtis nedaili, kurioje seno žmogaus maistas krenta iš burnos, apvelia lūpas, įsivelia į barzdą, krenta ant staltiesės ir ant grindų. Taip baugu, kad nuo tokios tikrovės Ivanauskaitės veikėjai atsitolina su ciniškumu ir pajuoka. Vienas kitam atsisako empatijos: Aivaras dejuojančiai, gal jau ir mirštančiai, Elvyrai rikteli „čiau" ir užtren-

kia duris, o Edita, kai taksi suvažinėja žmogų, išlipa iš mašinos ir neatsigręžusi nužingsniuoja namų link.

Svarbiausia Ivanauskaitės *filosofijos*, pasireiškiančios, beje, tik romanuose (*Pragaro sodai* ir *Ragana ir lietus*), tema — meilė bei santykiai tarp vyrų ir moterų. Jie tik su keliomis išimtimis — ir tai daugiau simboliškai nei realistiškai — yra katastrofiškai nevykę. Meilė, kuri turėtų atverti aukščiausius dvasinius klodus, išbrandinti tobuliausios rūšies savigarbą, džiaugsmą ir palaimą, veda vien į pražūtį „pragaro soduose". Šių dviejų romanų moterys ieško meilės, bet ne kasdieniškos, o visapusiškai patenkinančios. Deja, nė viena — išskyrus Mariją Magdalietę (*Ragana ir lietus*) — tokios neranda.

Bet pradėkime *Pragaro sodais*. Šiame romane dominuoja keturi veikėjai: Domantas — roko muzikos žvaigždė ir ansamblio vadovas, jo žmona Agnė — buvusi ansamblio dainininkė, Roberta — *dabartinė ansamblio dainininkė ir panko stiliaus jaunuolė*, bei Mergaitė, kuri neturi romane nei vardo, nei pavardės. Ji iš moterų pati jauniausia, apibūdinta kaip „vampo" tipas. Nors visos trys veikėjos yra išoriškai skirtingos, bet iš tiesų panašios tuo, kad jos nepripažįsta jokių varžtų, jokių tabu, jokios ribos, jokių užtvarų gyvenime. Jos gyvena taip, tarsi viskas būtų leista. Ne kitoks ir Domantas. Visiems keturiems yra svetima bet kokia metafizika, nepažįstamos dvasinės, religinės ar apokaliptinės nuotaikos. Domantas laikinai išsiskiria su žmona. Išėjęs iš namų ir neturėdamas kur gyventi, prisiglaudžia pas Robertą, su kuria iki šiol bendravo kolegiškai. Tačiau, kaip vaikas krautuvėje pamatęs dviratį, jis jos užsigeidžia, pasikviečia į lovą, o ji neatsisako. Panašiai išeina ir su Mergaite, su kuria Domantas susipažįsta per poezijos vakarą. Su ją lytiniai santykiai vien pramoginiai. Po metų jis pameta Robertą, sugrįžta pas žmoną, Mergaitė pameta jį, o žmona nuskrenda su dukrele į Paryžių. Tačiau *niekas* nesugrįžta į ankstesnę situaciją, anaiptol. Domas nusižudo; žmona Agnė visiškai degraduoja Paryžiuje; Roberta, nors po krikšto ir priima katalikybę, nepatiria palaimos ir

nepagydomai suserga vėžiu; o Mergaitė, kad ir nėščia, bet be vyro, be Domanto, be Agnės ir be Robertos, ateitim nesidžiaugia. Personažai, atspindėdami ne tik šiuolaikinį (Vakarų?) požiūrį į lytinius santykius, bet ir laisvės sureikšminimą dabartinėje Lietuvoje, siekia visapusiškos asmeninės nepriklausomybės. O kaip ją išlaikyti, neatsisakant meilės, arba, atvirkščiai pasakius, kaip mylėti neprarandant laisvės (jei iš viso tai įmanoma) ir yra *Pragaro sodų* tema. Netgi visi žmonių santykiai romane yra vienaip ar kitaip apibūdinti kaip laisvės prasiveržimas arba „iššūki[s] miesčioniškoms normoms". Visiems veikėjams yra svetima prievolė, atsakomybė, empatija, užuojauta ir jautrumas, nes visa tai varžo laisvę. „Vergo kompleksu" Agnė pavadina net ir tobuliausio tikslo siekimą. Tačiau didžiausia romano ironija yra tai, kad nė viena šio kūrinio veikėja negali pasakyti „ne", siekdama savo laisvės. Įdomu dar ir tai, kad Ivanauskaitės moterys įsivaizduoja esančios laisvos bet elgiasi tiesiog fatališkai pasyviai. „Niekas nepakeis mano pasaulio," — pareiškia ne tik Monika. (Romane *Ragana ir lietus* M.V. net ir pekloje nesipriešina velniui.) O Mergaitė, kuri laiko save laisvės įsikūnijimu, nė nesupranta laisvės sąvokos. Tai galime suprasti iš šio sutrumpinto jos ir Domanto pokalbio:

> Domantas: Aš pasiilgau tavo balto kambario.
> Mergaitė: Ne, Domai! Važiuojam į studiją.
> Domantas, studijoj: Noriu palįsti po dušu. Eime kartu...
> Mergaitė: Niekur aš su tavim neisiu... [Po minutės Mergaitė ateina; Domantas siekia ją glamonėti.] Neglamonėk manęs...
> [Po kitos minutės] Mergaitė prigludo prie jo ir pasistiebus pabučiavo į smakrą. (p. 54-55)

Kaip suprasti tokį savęs apgaudinėjimą? Nors Mergaitė Domui priešinasi *žodžiais*, galų gale ji jam vis tiek paklūsta. Kiek toks elgesys yra laisvės iliuzija, matome iš Agnės nuotykių Paryžiuje, į kurį ji nuskrenda neva patirti *laisvės*. Agnė sako: „...pajust tą laisvę, kurios prisigėręs gatvės grindinys ir namų sienos... kuri

tvyro ore... kuri iš kartos į kartą perduodama su krauju, kuri jau yra žmonių genuose" (p. 90).

Žodžiai žavingi! Tačiau įdomu, kur ir kaip ta tariama „laisvė" Agnę nuveda. Kai ji lėktuve skrenda į Paryžių, šalia atsisėda „aukštaūgis, tamsaus gymio" vyras „baltas... tiesiog kvepiančiais drabužiais" (p. 208), vardu Achmed Allo Jaber. Jau lėktuve jo elgesys ir judesiai „šneka" sekso kalba, kuri tampa veiksmu lėktuvo tualete. Paryžiuje Agnė tęsia su juo susitikinėjimą beveik ištisą mėnesį. Išėjusi vakare, ji grįžta į draugės Aleksandros namus tik paryčiais. Iš pradžių ji tai daro vedama „smalsum[o], alk[io], aistr[os], gyvenimo geism[o]" (p. 223). Pirmą naktį ji su Achmedu praleidžia prašmatniame viešbutyje su veidrodinėmis miegamojo lubomis, milžiniška lova ir begalėmis mygtukų — telefonui įjungti, pusryčius užsakyti ir t.t. Kitą naktį Achmedas jau atveža Agnę į kitokią vietą, žymiai kuklesnę, net varganą, — tuščias prieškambaris nuklotas laikraščiais, kambarėlyje — sujaukta lova, buteliai ir nuorūkos ant grindų, kompiuteris, kampe lagaminai. Nors tai pamačius Agnę apima stingdanti neviltis, nors lauke dvokia ekskrementais, nors Achmedas, kol ji nusirengia, užmiega, nors ji ir sužino, kad jis tik aštuoniolikos metų, ir kai kurios jo mylavimų įvairovės šlykščios, nors jis pradeda iš jos skolintis pinigus ir negrąžinti, nors jis mažiau ir mažiau į ją kreipia dėmesį (ji valandomis išsėdi mašinoje jo laukdama), ji visai ne kaip laisvas žmogus — kaip robotas — be valios ar savigarbos, pasiduoda jam visapusiškai. Kai jis vieną dieną dingsta kartu su jos pinigais, ji beieškodama, atsiranda kažkokioje aikštelėje, kurios „pakraštyje kūren[asi] laužas... krut[a] juodi žmonių siluetai" *ir* „iš liliputų teatro sklind[a] keliais akordeonais grojama ‚Odė džiaugsmui' " (p. 265-67). Kaip šaižiai Ivanauskaitė perteikia tą paskutinį ironija persunktą momentą, kai Agnė ten atsiranda be džiaugsmo, be vilites ir — svarbiausia — be tos išsvajotos laisvės, tarsi pasiklydusi liepsnojančios peklos gaubte.

Ko Agnė nesuprato prieš išskrisdama į Paryžių, ir vargiai ar suprato stovėdama Paryžiaus aikštėje, ko iš tikrųjų nesupranta nė viena jos bendraamžė romane, tai laisvės sąvokos sudėtingumo. Ivanauskaitė įrodo, kad laisvė nėra vien uždraustos ribos peržengimas. Žmogus sėdėdamas kalėjime *gali* jaustis laisvesnis negu Agnė. Tai priklauso ne nuo aplinkos, net ir ne nuo veiksmo, bet nuo valios. Kažkada skaičiau J. Brodskio straipsnį, rodos, *The New York Review of Books*, kuriame jis įžvalgiai įrodo, kaip nelaisvėje galima išlaikyti laisvės būseną. Visų detalių neprisimenu, bet Brodskio pagrindinė mintis buvo tokia: kai lageryje sėdintis kalinys gauna įsakymą kažką įvykdyti, tai jo atsisakymas tai padaryti nėra vienintelė laisvės išraiška. Savo laisvę, net ir pergalę, galima pasiekti net ir vykdant įsakymą — bet vykdant savaip, perimant įsakytojo galią. Geriausias man žinomas toks literatūros pavyzdys — amerikiečio N. Hawthorne'o Estera romane *Raudonoji raidė*. Veiksmas vyksta 17-ojo amžiaus Amerikoje. Už neištikimybę vyrui Estera pasodinama į kalėjimą ir jai liepiama išsisiuvinėti ant krūtinės raudoną raidę „A" („Adultery") kaip gėdos ženklą, su kuriuo Estera privalo išstovėti visą dieną ant pakylos žmonėms juokiantis. Kaip jai teismas įsako, taip ji ir padaro — tačiau kai ko nepaisydama: raidė, kurią jai buvo įsakyta išsisiuvinėti, nėra maža, išsiuvinėta ne mažais adatos dygsniais, ne vos matoma, Estera jos nepaslepia kur nors tarp drabužių klosčių, neuždengia vilnone skraiste. Anaiptol! Raidė švyti savo ekstravagantiškumu. Raidės išraitymai kaip viduramžių tekstų iliuminacijose ar vitražuose traukia akį. Taip Esteros išgražinta raidė tampa savotiška puošmena, lyg jos išsiuvinėjimas būtų ne bausmė, bet pasididžiavimas savo meniniais sugebėjimais. Išvydę tą jos ženklą, žiūrovai, ypač moterys, kaip antikinių laikų furijos galanda liežuvius, instinktyviai jausdamos, kad čia taip neišėjo, kaip norėta, — Estera apvertė bausmę aukštyn kojom, ne ji tapo išjuokta, bet ją pasmerkusieji. Ir kai po dešimt metų miestas nusprendė įsakymą atšaukti, Estera jiems atrėžė, kad ji gyvena ne pagal jų nuorodas,

ne teisusieji ją tada apkaltino, bet ji pati prisiėmė sau kaltę prieš visų priimtas normas. Estera jiems atkirto, kad tą raidę ji nešios kol numirs — ne tik savo gėdos, bet ir jų žiaurumo atminčiai.

Su Agne įvyksta atvirkščiai. Ji tik iš pradžių laisva valia pildo Achmedo įgeidžius, kadangi jie sutampa su jos pačios. Bet po kiek laiko, norui jau ir dingus, Agnė nebepajėgia išsisukti iš verpeto, į kurį pakliuvo. Jos naktys su Achemdu įgauna savąją dinamiką. Todėl ir Ožislovo teiginys (iš apysakos „Teatras"), kad tik blogį pasirinkęs žmogus gali jaustis laisvas, yra abejotinas. Ožislovas turi galvoje, kad tik tas, kuris elgiasi taip, kaip nori, nepaisydamas, ar tai „blogai", ar „prieš įstatymus", gali manyti esąs nesuvaržytas. Tačiau Ožislovas neatkreipia dėmesio į paties blogo elgesio dinamiką: ir blogai elgiantis, vienas veiksmas tarsi programuoja kitą. Mano nuomone, „laisvos" valios iš viso nėra. Laisvai elgiamės gal tik gyvenimo smulkmenose, — restorane tarsi *laisvai* gali pasirinkti ryžius ar bulves. Tačiau kai Agnė atsiduria Achmedo miegamajame svetimame krašte — be kalbos, be mašinos ir be žemėlapio(!), kai — dar svarbiau — net leidžiasi jo glamonėjama, laisvės sąvoka tampa tik akademiška, kadangi daugybė galimybių, egzistavusių lėktuve tik sėdint šalia Achmedo, jau nebeegzistuoja.

Pagrindinė romano *Ragana ir lietus* (1993) tema taip pat meilė.[2] Tačiau nors apie meilę kalbama visoje Ivanauskaitės prozoje, vien tik *Raganoje* randame teigiamą meilės pavyzdį.[3] Šiame

---

[2] *Pragaro soduose* meilės definicija tik užmenama. Strazdas, Domanto užklaustas apie velnio pagrindinį bruožą, atsako, kad tai nesugebėjimas mylėti. Kitur velnias apibūdintas kaip tas, kuris ieško kuo užpildyti tuštumą. O meilės trūkumas ir yra ta tuštuma žmoguje.

[3] Nors gal ir ne visai. *Pragaro soduose*, nepaisant Robio cinizmo, jo meilė pasirodo labai akivaizdžiai, kai Roberta, sesuo dvynė, suserga vėžiu. Su Agne apie sesers operaciją ir galimą mirtį jis kalba tiesiai, atvirai, net piktai, bet ne ciniškai, susirūpinęs, kad sesuo nesužinotų tikros diagnozės, norėdamas apsaugoti ją nuo baimės ir nevilties jausmo. Silpnesnis meilės pavyzdys — tai šių laikų pranašo, Sauliaus

romane autorė vaizduoja tris personažų poras, kurių literatūrinis tikslas yra savo panašumais bei skirtumais išryškinti meilės esmę. Pirmųjų dviejų porų — Vikos / Pauliaus ir M.V. / Povilo — santykiai yra vienodi, nepaisant paviršutiniškų skirtumų, kurių tikslas tėra sukurti skirtingus istorinius laikotarpius (Vika / Paulius gyvena dvidešimtame amžiuje, o M.V. / Povilas — viduramžiuose). Tačiau patys charakteriai skiriasi mažiau nei aplinkybės. Išimtis yra trečioji pora — Marija Magdalietė ir Jėzus (gyvenantys bibliniais laikais): jų vaidmenys verti dėmesio, nepaisant to, kad vaidmenų suliteratūrinimas nepriešta-rauja Naujojo Testamento personažams. Nesistengta Jėzaus nei parodijuoti, nei karikatūrinti. Nesiekta antireliginių tikslų, atvirkščiai, peršasi net religinė interpretacija, tačiau ją paliksiu kitam kartui. Noriu atkreipti dėmesį į Jėzų kaip į literatūros personažą, primenantį Bulgakovo bei Dostojevskio charakterius. Ivanauskaitės Jėzus, skirtingai nei abu Paukštiečiai (Paulius ir Povilas), moka mylėti. Tačiau jo numylėta mokinė Magdalietė, atvirkščiai nei Vika ir M.V., nelieka gyvenimo palaužta, net ir po visų išgyvenimų.

Visų trijų moterų — Vikos, M.V. ir Magdalietės — istorijos prasideda panašiai: visos trys „ėjusios per vyrus" ieškodamos *Vienintėlės Meilės* ir *nepaprasto* vyro. Panašūs ir trys vyrų vaidmenys: vienas — kunigas, antras — vienuolis / pranašas / stigmatikas, trečiasis — pranašas (žemiškuoju savo pavidalu) / mokytojas („Rabi") / nukryžiuotasis. Visi trys, žmonių sekami, pamokslauja dvasinėmis temomis: apie grožio esmę ir įsikūnijimą, apie Prarasto Rojaus ilgesį, apie „angelų duoną" bei „nepakenčiamą alkį". Tačiau Paulius ir Povilas elgiasi visai žemiškai. Nors ir dvasiškiai, jie geidžia moters kūno. Tačiau ne dėl to jie smerkiami: smerkiamas yra jų savanaudiškumas, pasinaudojimas moterimi kaip daiktu, išmetimas jos kaip šiukšlės.

Strazdo. Ko nejaučiame Jėzaus personaže ir jo kalboje — būtent banalumo ir šabloniškų pasakymų — jaučiame Strazdo charakteryje.

Todėl Vika, atstumta Pauliaus, kalba apie fizinę savižudybę, bet įvykdo dar žiauresnę. Kažkokiuose apleistuose namuose ji leidžiasi būti valkatų išnaudojama stulbinančiai žeminančiais būdais. Ji tai daro sąmoningai, neva keršydama Pauliui, kuriam, kaip kunigui, ji ruošiasi išpažinti tą visą išgyventą košmarą. Tačiau pasąmonės formuojami tikslai daug labiau atskleidžia jos psichologinę situaciją. Anot psichologo E. Frommo, meilės protrūkius galima suskirstyti į dvi grupes — į brandžius ir nesubrendusius — pastaruosius jis vadina „simbiotiniais". Susiklosčius simbiotiniams santykiams, vienas asmuo tampa viskas, o kitas — niekas. Panašiai Vika be Pauliaus Paukštiečio jaučiasi nereikšminga, tarsi nevisiškai gimusi, nevisiškai išsivysčiusi, nevisiškai žmogus. (Romeo ir Džuljeta yra tapę simbiotinių santykių simboliu, — tik kartu jie sudaro vienetą.)

Nors ir paradoksalu, bet mylėdami brandžia meile, du, tapdami vienu, vis tiek lieka du. Šitokią „meilę" galima apibūdinti kaip susivienijimą (ne tik lytine prasme), neprarandant individualumo. Ši meilė ne pasyvi, bet aktyvi, ne skirianti nuo pasaulio, bet artinanti prie jo. Tokia meilė gelbsti žmogų nuo vienatvės, nepažeisdama jo individualybės. Jeigu Vika būtų tokią meilę patyrusi, Pauliaus praradimas nebūtų jos sužlugdęs, nes ne *vien* jo meilėje glūdėtų jos identitetas.

Kyla klausimas, kuo gi iš esmės skiriasi Paukštiečių ir Jėzaus meilė? Iš pradžių visos trys moterys reiškia savo meilės troškulį ir įsimylėjimą panašiai: jos apkabina mylimųjų kojas, maldauja jų meilės, geidžia jų kūdikių, visos trys ieško išsigelbėjimo iš sielos liūdesio. Iš pradžių visos trys žeminasi prieš pranašesnį, iš kurio laukta gyvenimą įprasminančio dėmesio. Tačiau vyrų skirtumai ryškūs: tik Jėzus atkreipia dėmesį į mylimosios poreikius, vien Jėzus parodo, kad meilę galima reikšti ne tik lytiškai, — užklodamas Mariją „rudos vilnos antklode ir pabučiavęs jai į kaktą", Jėzus pasirūpina savo mylimąja. Todėl, kai Jėzų areštuoja romėnų vyriausybė ir įkalina jį prieš nuteisimą mirti, Marija, išmokusi iš paties Jėzaus, *kaip*

mylėti, būtent „matyti širdimi", nugali savo baimę, galvodama ne apie save, bet apie mylimąjį (Petras iš baimės Jėzaus išsižada). Marija nueina į Ano ir Kajafo kiemą, paprašo sargybinio, kad leistų jai aplankyti kalinį. Išmokyta Jėzaus meilės dosnumo, ji paperka viršininkus savo auskarais, apyrankėm, karoliais ir žiedais. Ji nebijo grubių sargybinių žodžių ir kibių jų gniaužtų. Nors, kai ji pamato Jėzų kalėjime, su kruvinom mentim ir kruvinais keliais, ji iš karto išsigąsta vienatvės ir klausia jo: „Ką man daryti, kai tavęs nebus?" (p.226), Jėzaus atsakymas yra kupinas ne tik religinių bet ir psichologinių sąvokų:

> Tu mane rasi visur. Pasakyk tai kitiems. Aš esu ir būsiu šviesa, kuri yra virš jūsų visų. Aš esu viskas. Viskas kyla iš manęs ir viskas į mane sugrįžta. Perskelkit pliauską — aš esu ten. Pakelkit akmenį — ir ten mane rasite (p. 226).

Aišku, taip biblinis Jėzus Kristus išreiškia savo visuotinį buvimą. Bet kalbėdamas apie visuotinę meilę, jis pasako ir esminę subrendusios žmogiškos meilės savybę: žmogų reikia išvaduoti iš egoizmo kiauto ir priartinti jį prie Visatos. Todėl Magdalietė neišsigąsta klaikaus vaizdo Golgotoje, ji neužsimerkia. Nuėmusi Jėzų nuo kryžiaus, ji nesišlykšti iškankinto kūno. Marija ištrina jį mira ir aliejumi. Palaidojusi Jėzų ir grįžusi namo, ji „išgaląsta geležte" nukerpa „plaukų sruog[as]" kaip sielvarto išraišką.

O Vika iš nevilties nusižudo mašinos avarijoje. Toje pačioje avarijoje ji nužudo savo meilužį Paulių. Vienintėlė Marija iš Magdalos tinka tragizmo filosofijos rėmams (o ne Agnė, nors kaip tik ji kažkurią akimirką įsivaizduoja esanti tragedijos auka). Literatūros tragedijų herojai yra ne tokie kaip Agnė. Iš visų literatūros žanrų tragizmas yra pats optimistiškiausias. Pasirodęs tik Vakarų literatūroje ir tik trimis laikotarpiais — 5-jame šimtmetyje prieš Kristų antikinės Graikijos laikais, 16-ajame šimtmetyje Anglijoje karalienės Elžbietos laikais ir 17-ajame šimtmetyje Prancūzijoje — tragizmas liudija nepalaužiamą

žmogaus dvasią. Vienintėlis iš visų literatūros žanrų tragizmas akcentuoja ne kančią, bet žmogaus ištvermę, ne gyvenimo beprasmiškumą, bet žmogaus transcendentinę esmę, ne pasaulio absurdą, bet žmogaus sugebėjimą susikurti prasmę prieš pat absurdo akis, ne likimo žiaurumą, bet žmogaus sugebėjimą išlikti švelniam. Stovėdamas prieš bedugnę, tragiškasis herojus nesuglemba. Kaip ir Magdalietė, jis pamažu suvokia, kad pasaulyje teisybės nėra — ir gyvena toliau. Sukaupęs savo žmogiškąją didybę (beje, kaip dažnas Sibiro kankinys), jis likimo išdėstytomis jam kortomis aistringai lošia iki paskutinės gyvenimo akimirkos.

KŪRYBINIUOSE PASAULIUOSE

ICCHOKO MERO APSAKYMAI APIE APVERSTĄ PASAULĮ

Icchokas Meras, *Apverstas Pasaulis*. Apsakymai (Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1995)

Mero apsakymų rinkinys *Apverstas pasaulis* yra sudarytas iš šešiolikos įvairiais laikotarpiais parašytų trumposios prozos kūrinių. Daugelį jų galima vadinti novelėmis, nes tai glaustos kompozicijos tekstai, su vienu ryškiu veiksmo branduoliu ir tik su dviem, trim veikėjais bei raiškia užuomazga ir atomazga.

Pagal vaizduojamą aplinką, šie apsakymai dalinasi į dvi lygias dalis. Pirmojoje — aštuoni apsakymai, kurių veiksmas vyksta arba Lietuvoje, arba atostogaujant prie Juodosios Jūros („Cikados"), Bulgarijos kalnuose („Debesys krito ant miesto") ir kitur.

Antrojoje dalyje — aštuoni apsakymai, tikriausiai parašyti jau autoriui išvykus iš Lietuvos gyventi į Izraelį (1972), nes juose vaizduojama naujojo krašto aplinka ir gyvenimas. Kai kurie iš šių apsakymų jau buvo spausdinti *Metmenyse* („Prie kiosko, pajūryje" — Nr. 35, „Paskutinė vakarienė" — Nr. 53, „Kaip išaugo alyvmedis" — Nr. 61) ir kitur.

Semantiniu požiūriu šio rinkinio apsakymai išreiškia autoriaus humanistinę pasaulėžvalgą. Teigiami jų veikėjai savo veiksmais rodo meilę žmogui ir gamtai. Jie saugo gyvūniją ir augmeniją („Senė su žaliuoju kibiriuku"). Kartais net savo gyvybę paaukodami, jie globoja persekiojamą žmogų, nors jis to ir nevertas („Kartus rūgštynių skonis"), bet gerąsias jėgas kartais nugali blogosios.

Apsakymų „antiherojai" pilni neapykantos žmogui, kaip žudikas apsakyme „Žemė visada gyva" ar kareivis apsakyme „Kaip išaugo alyvmedis". Jų veiksmai žiaurūs, antihumaniški.

* * *

Pats pirmasis šio rinkinio apsakymas „...Ir paliko žodį" — tai lyriško skaidrumo kūrinys, kurio sukurta atmosfera ir aplinka primena Vaičiulaičio romaną *Valentina*. Ir čia reikšminga veiksmo erdvė — žalia paežerė ir pats ežeras. Jame supasi raudona valtikė. O kitame krante iš žalumos kyšo senos bažnyčios bokštas. Bažnyčia statyta iš raudonų plytų. Valtikėje ilgas valandas sėdi senas žvejys. Tai paskutinė jo žvejonė, kaip paaiškėja apsakymo pabaigoje. Žvejys — tarytum viso peizažo dalis. Jis suaugęs su gamta. Rankos — „kaip dvi šakos kilnojosi". Jis gailisi žuvų ir vakare paleidžia sužvejotus penkis karosus. „Karosas — ne lydeka, dviejų šimtų metų negyvena", — sako jis. Nujausdamas savo paties mirtį, jis palieka slaptažodį, kuris atrakina prirakintos valties spyną.

Tai lyg koks ritualas, žodžio magija — perduoti kitai kartai ramią gyvenimo išmintį, meilę gamtai ir žmogui, kad tos vertybės neužgestų. Taip tarsi susilieja pagoniškoji pasaulėjauta, meilė gamtai ir krikščioniškoji meilė savo artimui. Tai išreikšta spalvų simbolika: žalia ir raudona. Žaluma ir bažnyčios bokštas virš medžių... (Raudonas bokštas kyšo iš žalumos „kitame krante").

Šį su lietuviška aplinka susijusį apsakymą atitinka kitas, su panašiu prasminiu akcentu. Jo veiksmas vyksta Izraelyje, jau kitokiame peizaže. Tai „Senė su žaliuoju kibiriuku". Ji myli, laisto ir globoja kaitroje, dykumos smėlyje po langu išdygusį medelį. Laistydama medelį ji susipažįsta su kaimynu nebyliu, kurį irgi ima globoti. Ji moko nebylį tarti žodžius. Tai irgi žodžio magija! Taip senutės vargingas gyvenimas įgyja prasmę. O gyvena ji miestelyje, išaugusiame smėlynuose, jis priglaudžia tuos, kurie atvyksta. Ten nieko žalio dar nėra aplink, ir senutė labai norėtų, kad jos medelis taptų medžiu „kad teiktų žalumą ir pavėsį".

Tokių žmogiškąsias vertybes išsaugojusių veikėjų randame ir kituose Mero apsakymuose.

Bet ne visada geradariui atmokama gerumu. Todėl ir apsakymų knyga vadinasi *Apverstas pasaulis*. Po šio pavadinimo skliautu telpa baisūs šio amžiaus žiaurumai. Juos ir liečia kai kurie Mero apsakymai.

Pats autorius su nežmonišku žiaurumu susidūrė dar vaikas. Jis apie tai kalbėjo Čikagoje 1977-aisiais, kai jam buvo įteikta Rašytojų Draugijos premija už romaną *Striptizas*. (Ta kalba buvo išspausdinta knygoje *Egzodo rašytojai. Autobiografijos*, išleistoje Vilniuje 1994 metais.) Jis tada jautriai prisiminė abi savo motinas: tą, kuri jį pagimdė ir vedė vaikystės takeliais, „kol kelią užstojo žvyrduobė", ir tą, kuri paslėpė jį nuo piktų

akių, „pagimdė iš naujo septintuoju savo vaiku ir vedė paslapčiom tolyn gyvenimu iki ankstyvosios jaunystės".

Savo romane *Ant ko laikosi pasaulis* (Vilnius, 1965) rašytojas įamžino lietuves moteris, išgelbėjusias ir užauginusias žydų vaikus. Romanas buvo išverstas į daugelį kalbų. Jis išleistas Maskvoje ir Berlyne, Rygoje ir Sofijoje, Taline, Paryžiuje, kituose pasaulio miestuose, Tel Avive — *taip pat. Jo pagrindinė veikėja — Veronika.* Apsakymų rinkinyje irgi yra tokia veikėja. Ją sutinkame legendoje „Kartus rugštynių skonis". Jos vardas Morta. Tai religinga kaimo moteris, kuri aukodamasi išreiškia meilę žmogui ir Dievui. Ar žmogus geras, ar blogas, jei kyla grėsmė jo gyvybei, reikia gyvybę išgelbėti. „Ne žmogus žmogų teisia, o Ponadievas", — sako ji.

Vokietmečio laikais išgelbėjusi ir užauginusi žyduką Stepuką, pokario metu ji slepia savo namų slėptuvėje po grindimis stribų persekiojamą žydų žudiką, nuo kurio rankos paskui žūva ir ji pati, ir Stepukas.

Nors veiksmas čia rutuliojamas realistiškai, autorius apsakymui priduria stebuklinį epilogą ir tarsi paverčia kūrinį legenda.

Mortos širdies dosnumas pragyvena ją pačią. Pasakotojas sako, *jog nematoma ranka pasirūpina, kad ugnis jos krosnyje neužgestų,* „...kad rūgštynių sriuba visada karšta būtų, bet neišgaruotų ir nenusektų". „Ir puskepalis duonos gulėjo ant stalo nesendamas, ir dubenėlis pieno su žemuogėmis". O užsklandoje pasakotojas kviečia pakeleivius sustoti, trobon įeiti, pasistiprinti ir už visus nekaltai pražuvusius Amžiną Atilsį sukalbėti. Mortos vardas atitinka savo evangelinį charakterį.

Yra rinkinyje ir kita legenda, rašyta jau Izraelyje: „Kaip išaugo alyvmedis". Čia senis Jakovas skaitytojui primena biblinį charakterį. Jis kalbasi su Viešpačiu, su Jo pagalba sėkmingai dirba žemę, augina alyvas, vynuoges, visko turi „ligi valiai", „dar ir praeivį, ištroškusį, pagirdydavo, o jei alkanas — pavalgydindavo...". Jis viską iš Viešpaties gaudavo, ko tik paprašydavo. Bet prašydavo kuo mažiausiai. Tik gyvenimo pabaigoje paprašė, kad Viešpats jį paverstų alyvmedžiu, nes jam prisiėjo užmušti piktadarį, kuris kėsinosi nudėti jo draugą ir globėją. Viešpats jo prašymą išpildė. Taip ir išaugo alyvmedis.

Abiejose legendose pasakojimo kalba kasdieniška, paprasta, be pakylėto tono ir melodramiškumo.

* * *

Pokalbyje su Sigitu Parulskiu „Mūzų malūne" (*Lietuvos rytas*, 1996 m. gegužės 19 d.), Meras sakė: „Aš tiesiog labai stengiuosi, kad mano kalba būtų kiek galima paprastesnė, kad nebūtų perdėtų puošmenų, aš labai nemėgstu perdėtų puošmenų." Jis prisipažino, kad mėgsta vaizduoti ir nori, „kad būtų vaizdas". To jis ir pasiekia. Patį giliausią žmogaus skausmą Meras išreiškia įsimenančiu vaizdu ir paprastais žodžiais dviejuose glaustos struktūros apsakymuose „Žemė visada gyva" ir „Dingęs be žinos".

Pirmajame bevardis žudikas prie sušaudytų žydų duobės laukia, ar dar kas nors pakils, kad vėl galėtų šaudyti. Jis išgirsta šnabždesį iš griovio: „Mama, mama, mama..." Paskui vėl: „Atsimerk, atsimerk". Iš duobės išlipa trejų metų mergaitė. Ji laiko rankoje raudoną obuolį ir prašo: „Ateik... Atmerk mamai akis". Pasakotojas paaiškina, kad anksčiau obuolys buvo baltas, nes jis — alyvinis: „Ir du rėžiukai jame — dviejų pieninių dantukų žymės". Bet jis „paraudo paskui, pabuvęs ant motinos krūtinės".

Koks skaitytojas galėtų kada nors pamiršti šį vaizdą? Ir tuos paprastus žodžius: „Atmerk mamai akis".

Minėtame pokalbyje su Parulskiu Meras sakė, kad įvairiais laikotarpiais jis žavėjosi labai įvairiais rašytojais. Pirmasis, kurį rašytojas mini, Jonas Biliūnas. Jis irgi kūrė jaudinančius vaizdus taupiais, paprastais žodžiais. Kas gali užmiršti Juozapotą, klaidžiojančią tarp „gražių ponų" ir klausinėjančią „Ar nematėte mano Petriuko?". Arba šunelio Brisiaus nusiskundimą, kad šeimininkas neleido paskutinį kartą jam kojas palaižyti.

Apsakymo „Dingęs be žinios" veiksmas vyksta Izraelyje karo metu. Motina nenori sulaukti tos akimirkos, kai suskambės skambutis ir pasirodys tie, kurie atneš žinią, jog žuvo ar dingo sūnus. (Moters vyras žuvęs jau anksčiau). „...taip baisiai nenoriu susitikti su tais žmonėmis, kurie ką tik prie namo privažiavo, kurie pasitikrino, ar čia, kurie laiptais lipa vis arčiau ir arčiau — čia, čia."

Šiuose puslapiuose telpa visų pasaulio karų atneštas motinoms skausmas. Mero romane *Sara* irgi buvo toks epizodas. Bet ten pasakojimas vyko trečiuoju asmeniu, o šiame apsakyme žvelgiame į motinos jausmus per jos pačios „sąmonės srautą". Ji kalba pati su savimi vidiniu

monologu (arba „vidine kalba"), be pasakotojo „tarpininkavimo". Pasakojimo laikas čia sutampa su veiksmo laiku.

„Neverkiu aš, nors geriau būtų laiškas, atvirutė ar koks popierius su ta žinia, neverkiu, nes seniai laukiau, nes žinojau, kad taip bus, nes jeigu taip būna, tai kodėl būtinai — ne man? Neverkiu, bet nekylu iš vietos, dar minutė, kita, užsimerkiu, alsuoju tyliai..." Viskas vyksta čia, dabar, kartu su veikėjos vidine kalba, iki pat pabaigos. „Tuomet išjungiu radiją ir, kaip buvusi, basa, nueinu iki durų ir atidarau jas."

* * *

Bet šiame rinkinyje yra ir visai kitokių apsakymų, ne apie kančias, žiaurumus ir mirtį, o apie gražias keliones į tolimus miestus, prie jūros, į kalnus ir miškus. Tai apsakymai, kurių veikėjai, ištrūkę iš kasdienybės, džiaugiasi gyvenimo malonumais. („Gied lakštingalėlis", „Debesys krito virš miesto", „Cikados", „Prie kiosko, pajūryje".)

Apsakymo „Gied lakštingalėlis" veiksmas vyksta Lietuvos miške (kaip matyti iš jo pavadinimo ir vaizduojamos aplinkos). Kūrinyje moteris vidiniu monologu pasakoja atsitiktinį tolimos jaunystės meilės nuotykį. Tai prisiminimas apie jaunimo išvyką į miškus trumpiausią vasaros naktį, prieš dvidešimt metų. Bet tai ne šiaip sau prisiminimas, iš tikrųjų tai — prisipažinimas savo vyrui, kad ji tada „tapo moterimi". Ir kartu jos pasiteisinimas. Ilgu, gražiu poetiškos kalbos monologu, žmona tarytum kreipiasi į vyrą ir pati jam atsako. „Gal ta naktis, ta trumpa naktis išmokė mane tave mylėti, tave, ne ką kitą, geisti tavęs ir atsiduoti tau, kad ir tu man atsiduotum, ir žinoti, kodėl, — nes moterimi tapau."

Ir kiti meilės nuotykiai, (kurie jau pasakojami vyro), siejasi su gamta. Čia miškas, upė, paukščiai, kitur — jūra, kalnai, debesys. Bet yra ir kitas bendras bruožas; jie baigiasi skaitytojo abejone, ar tikrai kažkas įvyko? Moteris gal tik norėjo išbandyti, kaip jos vyras reaguos? „O tu klausi, kas buvo tada. Negi svarbu. Gal ir nebuvo nieko. Ir nebuvo, nieko nebuvo, nieko kito nebuvo, tik tu vienas — visą gyvenimą. Tai kam klausti?"

Panašūs apsakymai kelia klausimą, o gal tie nuotykiai įvyko tik veikėjo vaizduotėje? Gal pasakotojas tyčia „mėto pėdas", žaisdamas su skaitytoju?

Apsakymas „Debesys krito ant miesto", taip kaip ir „Cikados" tai lyg kokie filmo kadrai, trumpi nuotykiai, susitikimai, susipažinimai su moterimis svetimose šalyse.

Abu apsakymai — tai modernaus „sukirpimo" kūriniai, kuriuose pasakotojas žaidžia įvairiomis pasakojimo struktūromis. Pirmajame — laiko struktūra. Veiksmas vyksta Sofijoje, Bulgarijoje, ir aplinkiniuose kalnuose. Pagrindinis veikėjas, bevardis jis, matyt, ten jau yra lankęsis anksčiau. Jo mintys dažnai nuklysta iš dabarties į praeitį ir atvirkščiai. Susitikęs jau pažįstamą moterį, jis galvoja: „Dabar jinai atrodo taip pat, kaip ir tada".

O pasakotojas sako: „Vakar, kai jie pagaliau susitiko...". Po to tuoj vėl grįžtama į dabartį: „Dabar" jau jiedu sėdi automobilyje, kopia į kalną pasižiūrėti žemyn į miestą. Ir vėl žingsnelis į praeitį: „Tokia pat, be galo artima ir nepasiekiama, ji sėdėjo vakar viešbutyje, jo kambaryje". Po ilgesnio dialogo jie vėl kalnuose, atsirėmę į geležinę tvorelę, žvelgia į miestą. O išvykdamas jis lyg nuo kalno „drebėdamas sekė debesų šešėlius, krintančius ant miesto [...] bijodamas, kad debesys nekristų ant jų ir ant jos...". Matyt, įvyko jų dvasinis suartėjimas, o ar įvyko ir fizinis suartėjimas, paliekama atspėti skaitytojui. Čia daug sugestyvumo, trumpų užuominų. Kažkodėl užbaigoje paminėta, kad tai septyniasdešimtųjų žiema. Matyt, tai prasminga, kaip ir tie debesys...

Apsakymas „Cikados"— tai impresionistine technika parašytas kūrinys, kuriame fiksuojama ne objektyvių įvykių realybė, o veikėjo mintyse sukelta psichologinė būsena, subjektyvus žvilgsnis.

Pagrindinis veikėjas yra pats pasakotojas. Jis kalba iš savo paties vietos ir laiko perspektyvos. Veiksmo vieta — prie Juodosios jūros.

„Aš balkone.

Man patinka mūsų baltas namas įkalnėje.

Man patinka kelias, suktas kaip žaltys, liekni žalių kiparisų liemenys."

Jam patinka ir Gina, kuri tik vakar atvažiavo, bet jai patinka jo draugas Vytas, kuris tariasi esąs cinikas ir dalyvauja veiksme klausteldamas: „Na?" (Nori žinoti, kaip reikalai su Gina). Bet pasakotojui-veikėjui nesiseka. Štai jo pokalbis su mergina:

„— Einam ieškot migdolų.

— Tamsu, nerasim.

— Jų čia pilna.

— Ne, jie kartūs."

O Ginai su Vytu, matyt irgi nepasisekė (o gal nepatiko). Todėl pabagoje, kaip ir apsakymo pradžioje, prasmingas pastebėjimas apie cikadas:

„Jos čiauškia kaip paukščiukai. Kartais atrodo, kad jos verkia, kartais — kad juokiasi." Tai tokie meilės reikalai!

Kokia išraiškinga čia trumpasakė Mero kalba. Tie ilgieji vingiuoti sakiniai apsakyme „Gied lakštingalėlis" — taip pat (kai kur sakiniai užėmę ištisas pastraipas). Jie atskleidžia lietuvių kalbos grožį. Ne be reikalo šis rašytojas jau seniai vadinamas puikiu stilistu. Tie, kurie kimba prie jo lietuvių kalbos, matyt, nedaug ką tėra jo skaitę arba neturi „vidinės klausos".

O apsakyme „Prie kiosko, pajūryje" vaizduojamas realistiškas šeimos gyvenimo epizodas Izraelyje (iš pusamžio vyro perspektyvos.) Jam įgrįso kasdienybės rutina — ir darbas, ir žmona, ir vaikai. Todėl jis ištrūksta į pajūrio kaimelį trumpai paatostogauti.

Po kelių ramių dienų įvyksta pikantiškas meilės nuotykis su jauna mergina pajūry. Jų mintys visiškai sutampa, jų norai tobulai išsipildo, tačiau apsakymo pabaigoje skaitytojas turi suabejoti, ar tai tikrai įvyko, gal pusamžis vyras ir mergina apie tai tik svajojo. Juk jiedu pasakojimo gale taip, kaip ir iš pradžių, „*tebesėdi* prie savo staliukų".

Buitinio ir dvasinio gyvenimo ypatumus Izraelyje atskleidžia ir kai kurie kiti rinkinio apsakymai. Juose vaizduojami naujai įsikūrusiųjų sunkumai („Aukštasis septintas aukštas"), neįsisavinti laidojimo papročiai („Oazė"), ryšiai su atrastais naujais ir senais giminaičiais, tapatybės problemos, prisiminimų ir išgyvenimų našta („Paskutinė vakarienė").

Taigi šis apsakymų rinkinys, ir pažintine, ir literatūrine prasme, graži ir vertinga knyga.

Alina Staknienė

TAUTVYDA MARCINKEVIČIŪTĖ — KREIVO VEIDRODŽIO IR KŪRYBINĖS KANČIOS POETĖ

Tautvyda Marcinkevičiūtė, *Ist Endo ledi ir kiti eilėraščiai* (Europa: Kaunas, 1995).

Kaune gurkšnoja ir klesti daug gerų poetų, ir ten meiliai tarpu savęs šneka ir Gintaras Patackas su Tautvyda Marcinkevičiūte, prie savo šeimos židinio susėdę. Kiek prisimenu, Tautvyda yra parašiusi gal ne mažiau už Gintarą: *Gyvybės graužatis* (1984), *Tauridė* (1990), *Medalionas* (1992), *Miegantis vaikas* (1994) ir dabar — *Ist Endo ledi ir kiti eilėraščiai* (1995). Mes, anglakalbiai, čia atpažinsime „East End Lady," o rinkinyje ji senyva žemaitė siuvėja, kurios veidas „sudurstytas iš atraižų," vieniša ir einanti apsmurgusia Londono gatve skurdžiame East End kvartale prie Temzės.

Marcinkevičiūtė pasižymi aštria klausa, gera akim (ji moka, kaip Kostas Ostrauskas parašė, „akylai klausyt ir ausylai žiūrėt"), jausminio ritmo ir garsų sąskambio suvokimu, sąmojum, aštroku kritišku, bet geranoriu požiūriu į gyvenimą ir kažkokiu viduje dainuojančiu ilgesiu, erdvės troškimu laiko ir grožio pasaulyje.

Šiomis savybėmis turtinga ir *Ledi* knyga. Formos požiūriu, joje vyrauja verlibras, dažnai kuriamas jambais su tendencija rimuoti. Tai lankstūs rėmai, į kuriuos telpa keli skirtingi temų mazgai. Yra eilėraščių, kuriuose poetiškai apmąstomi žmonės, istorija ir šiaip pastebėtos, jausmuose išliekančios gyvenimo smulkmenos. „Poetiškai" čia reiškia, kad pasaulis keičiasi, tampa vieną akimirką tarsi nebepažįstamas ir plečiasi, darosi gilesnis ir sudėtingesnis tiesiog į jį bežiūrint. Yra pluoštelis eilėraščių, kuris galėtų vadintis „kelionės užrašai," įspūdžiai iš pasivažinėjimo po Prancūziją ir Angliją. Tarp jų — ir prisiminimas kaip „aštrus Eifelio smaigas / visam laikui / perveria tavo širdį" (p. 82). Galop yra pluoštas poetine proza rašytų eilėraščių, po kuriuos klajoja ėdri kritikos rūgštis, groteskas, satyra ir giliai skaudanti meilė absurdiškam pasauliui.

Žinia, kad poezijos būti negali, kol forma nesusilieja su turiniu kaip du tos pačios esybės atšvaitai. Marcinkevičiūtė supranta šios alchemijos paslaptį ir moka ja naudotis. Taip eilėraštyje „Kleopatra" (p. 5), jau pirmoje eilutėje: „Krimtau traktatą apie Kleopatrą", įvairiais grupavimais

besikartojanti priebalsių grupė krt, pastoviai lydima visuose žodžiuose pasikartojančios balsės a, sujungia ir sulygina visai skirtingų kalbinių sluoksnių žodžius: nepoetišką „krimsti", kuris su jumoro atspalviu tarnauja kaip sąvokų „studijuoti, analizuoti" metafora, abstrakčiai mokslišką „traktatą" ir daugiau su legenda negu su istorija susijusį, laike ir erdvėj nutolusį romantišką vardą „Kleopatra". Šis vardas, sutelkdamas prieš tai ėjusių žodžių pagrindinius garsus, palenkia juos savyje esančiai minčiai bei jausmui, — taip, per garsų vyraujančią jėgą, susidaro ir savitas, žaismingai absurdiškas turinys.

Kai šitaip dominuoja garsas, jo buvimas arba nebuvimas eilėraštyje tampa tema, gali tapti net ir pagrindine kūrinio minties išraiška. Kitoje eilutėje autorė minėtame savo traktate neranda „nė garso" (vietoj „nė žodžio") to, ką ji žino ir nori pasakyti, būtent, kad ją labiausiai „sudomino negirdima valdovės eisena", vadinasi, nesantis garsas, kuris suvaldo ir Kleopatros santykius su Antonijum, ir pačios istorijos prasmę. Mat Kleopatra taip tyliai vaikščiojo todėl, kad ji dėvėjo grįžusio iš žygio Antonijaus padovanotas „kiniškas šlepetes", kurios visiškai Antonijų pavergė, nes, savyje sukaupusios jo begalinę meilę, jos tapo Kleopatros viešpatavimo ženklu:

> ...Iš kur ši eisena? Tai kiniškos šlepetės, —
> Antonijaus iš žygio atvežtos, tik, rodos, tam, kad jai po kojom
> Paklojęs šį pasaulį, į ją galėtų žvilgterėt per petį
> Jų rūmuos: paskui — kad ir į pragarą, kuriam aukojos.

O kitų šalių valdovus Kleopatra savo ruožtu Antonijui pavergė nugirdydama juos „savo balso nektaru". Būtų visai nelogiška skųstis, kad eilėraštis neturi jokios prasminės logikos. Esame poetės pasaulyje, kurį, kaip ir turi būti, valdo jausmu ir mintimi pavirtusi garsų melodija.

Garsų pasikartojimai, jų sandara, priešprieša, įvairios pynės vaidina labai didelį, dažnai lemiamą vaidmenį visame rinkinyje. Tačiau tai dar neišsemia viso autorės poetinių priemonių aruodo. Jau matėm, kaip į porą šlepečių įsispyrusi per istoriją žengė visa Kleopatros Egipto galybė. Svarbiausia čia tai, kad maži ir savaime nereikšmingi daiktai pasidaro tolygūs jausmams ir daiktams, turintiems didelį mastą ir plačią erdvę, nusidriekusiems nesibaigiančiu laiku. Eilėraštyje „Gimtadienio dovana" skaitome:

Dovanoju Tau brangų
Montagne de Liberation viršukalnės
smeigtuką kaklaraiščiui
su filigranišku, niekad nenutirpstančiu
tokiame aukštyje
sniegynų topazu (p. 6)

Intymaus jausmo mikrokosmas, įkūnytas prozišku smeigtuku, įgyja savo paralelę įvaizdžiais-daiktais, kurie patys yra didelio masto, tolio ir aukščio, kurie kaip kalnų viršūnių sniegas niekad nepraeina. Taip mes pajuntame jausmo dydį, sukauptą mažoje dovanėlėje mylimam žmogui. Tolimesnės paralelės atneša ir tos meilės vaisių:

suvysčiau šią dovaną — lyg mūsų būsimą vėlyvą
/ kūdikį — į ryškiai
mėlyną su baltais žvaigždžių taškeliais
/ ir kvepiantį aukštumų ir platumų
/ ilgesiu
Vidužemio jūros popierių... (ten pat)

Matome, kaip siekiama maksimalaus poetinių ženklų skaičiaus maksimalaus su jais įmanomo paprastumo sakiniuose. Paprasčiausias vyniojamasis popierius tampa žvaigždėtu dangumi, o tas dangus yra ir jūra, ir svarbiausia — Vidužemio jūra — vandenys, iš kurių ir išplaukė tas begalinis aukštumų (dangus) ir platumų (jūra) ilgesys, kuris amžiams einant įgijo žodį ir formą, o iš jų kaip tas poetės vėlyvas kūdikis ir gimė tai, ką vadiname Vakarų civilizacija. Tos civilizacijos trauką matėme ir ankstesniuose Marcinkevičiūtės rinkiniuose, pav. *Tauridė*. Ta trauka primena ir Gintarą Patacką, rašantį knygas su tokiais pavadinimais, kaip *Homero jaunystė*. Gal jie abu — senovės graikai, kažkaip paklydę Vidužemio dangaus žvaigždynuose ir atsidūrę šlapiais rudens lapais čežančiame Kaune.

Kai viena prasminė grupė, nors ir išlaikiusi savo esmę, staiga kitais žodžiais persilaužia į kitą aplinką ir vaidmenį, ji tampa lyg ir savo pačios metafora, nelauktai skirtingu atšvaitu veidrodyje, o tai, autoriui norint, lengvai gali pavirsti kontrastais kuriamu jumoru ir ironija. Marcinkevičiūtė taip mėgsta ši žaidimą, kad kartais atrodo, jog jos visa poezija

išlaiko šį, daugiau ar mažiau pridengtą bet vis vien iš esmės ironišką atspalvį. Štai eilėraščio „Juodoji viešnia" pradžia:

Juodais aksomo rūbais iš nakties
Staiga išnirs jinai — ir veidą dengs žvaigždžių vualis;
Nors kaip sutikt ją, neturėsi patirties,
Bet ji užtemdys viską, ir atrodys, kad tu — visagalis! (p. 12)

Ji kartojasi eilėraščio pabaigoje, bet su esminiais pakeitimais ir visai kitu lygiu:

Paskui tik šaltis — krematoriumo ugnies,
Kuri gailestingesnė bus, negu tave bučiavę lūpos,
Nes jos tik šaiposi, kad tu taip kankinies,
Kad nerandi savęs karste, kad ankštos tau žvaigždėtos lubos
(ten pat)

Tai du mirties momento aprašymai. Pirmajame ši viešnia paslaptingai erotiška, atklydusi tiesiai iš praėjusio šimtmečio romantikų poezijos, taip mėgusios gretinti mirtį ir meilę, pasverti jas poeto širdies svarstyklėmis. Tik čia jos veidas — begalinis kaip pati visata ir ji yra nesibaigianti tamsa, prisidengusi žvaigždžių vualiu. Mirštantysis paskęsta joje, lyg ir tampa tos juodos visatos centru, — taip atsiranda ta ironiška iliuzija, kad jis — visagalis. Paskutinėje strofoje visatos šaltis tampa išnykimo ugnimi, juos suvienodina nebūtis, o mums lieka tik ironiškas atskambis, pasišaipymas iš liepsnojančių poetų meilių, „tave bučiavę lūpos". Begalinis žvaigždžių vualis dabar užgula mirštantį kaip karsto lubos, po kuriomis jis, buvęs visagalis, neberanda savęs.

Eilėraštyje „Svečiuose pas grafaitę" gana paprastas įvaizdinis palyginimas:

Po devynioliktos valandos
Vienišas susigūžęs praeivis centrinėje gatvėje
sutinkamas taip retai
Kaip perlas austrių geldelėje (p. 17)

staiga pavirsta į kietai ironišką mintį:

Dangus apšlaksto rūgščiomis, tik iš pirmo žvilgsnio
citriną primenančiomis sultimis
Kad necyptume akmeninėje valstybės ryklėje
kaip moliuskai (ten pat)

Kartais Marcinkevičiūtės ironija pasidaro kraupiai buitiškai ir liūdnai paprasta, tačiau iš jos dvelkia grąsus vienatvės šaltis:

Toks juodas, juodesnis jau vargu ar gali
Etapas būt gyvenimo kely.
Nesitikėjau angelo. Ir aš ne visagalė,
Kai ranką vėl link butelio keli.

Ir teisinies, kad šitaip daro vos ne pusė
Pasaulio vyrų naktimis.
Te tuščias butelis šalia, kai atsibusi
Gėrėsis tavo mintimis.
(„Audiatur et altera pars", p. 47)

Jausmas atrodo išreikštas taip tiesiogiai, kad „nusitrina" visi labai ryškūs ženklai, rodantys, kad tekstas čia ne kasdieniškas, o meninis, ir tik žvilgterėjus atidžiai, dalykai susikomplikuoja. Pavyzdžiui, rimai. „Vargu ar gali" ir „ne visagalė" kartoja mintį, tačiau taip, kad neasmeninė pirmos eilutės pajauta susipriešina su trečiosios išskirtiniu, asmenišku jausmu, taigi išeitų, kad priešingybės tvirtina viena kitą. Kai „gyvenimo kely" rimuojama su „butelio keli", vaizduotėje pabunda potekstė: sunkus, gal ir nepakeliamas gyvenimo kelias, kurio didžioji našta tartum kryžius yra tas triuškinantis alkoholio butelis. Toliau neišbaigtos prasmės perkėlimas į kitą eilutę: „vargu ar gali / Etapas..." sukuria įtampą tarp nevilties, kad tai nuolatinė nesibaigianti būsena, ir vienkartinio „etapo", keliančio viltį, kad ir tai praeis. Panašiai galima permąstyti ir visą eilėraštį, bet čia svarbu pastebėti gal jau seniai žinomą faktą, kad meno kalboje „tikro", nesukurto jausmo nebelieka, nes kūrėjo vaizduotė ir sugebėjimai mums pateikia ne šiaip jausmus, o poetinį tekstą.

Ironijos gija nusitęsia šalia kelio ir per visą Paryžių bei Londoną tame eilėraščių pluošte, kuriame susipina kelionės užrašų ir lyriškų apmąstymų žanrai. Štai kad ir nieku dėta gardi prancūziška duona:

Iš krosnies ką tik ištraukti,
Nepaprastai ilgi, bet putlūs ir prieskoniais pakvipę
Baltos prancūziškos duonos kepaliukai (p. 73)

Vaizdas galėtų sukelti daug malonių pojūčių ir prisiminimų, gal net prisišaukti kadaise Marcel Proust taip gražiai aprašytą pasaulį. Bet ką gi jie primena Marcinkevičiūtei?

O skonis:
Turbūt jis primena
Tokios pat formos, tik gumines
Imperijos saugotojų
lazdas,
Kuriomis jau pasotinti
mes (ten pat)

Vienu ypu atsiduriame ne tik Prancūzijos imperijos lazdų karalystėje, bet ir prisimename ką tik išvarytą sovietišką rojų.

Antra vertus, mūsų keliautoja, „ausylai žiūrėdama" į tai, ką jai atveria Paryžius, sugeba iš karto ir įtaigiai suvokti ne tik Paryžiaus gatvių voratinklį, bet ir jame pagautą, nurimusią jo sielą, gali ne tik išsakyti tai, kas tame mieste neišsakoma, bet ir prisipažinti meilėje, kaip ir visi beatodairiški romantikai, su perverta širdimi:

Tik noriu surikiuoti savo mintis ir jausmus taip, kad
jos išsiraizgytų taip pat frivoliškai kaip gatvės
Paryžiaus plano voratinkly,
Kad kas nors kitas jose atpažintų Paryžių ir jį savyje;
Nes Paryžius yra ypatinga dvasinė būsena, net jeigu
tikrovėj jo ir nėra:
įsivaizduok, jog krenti iš dangaus bet kur, o
geriausia — Tėvynėj,
ir aštrus Eifelio smaigas
visam laikui
perveria tau širdį
(„Rezignacija", p. 82)

Londono garsusis Hyde Park, kurio vienas kampas žėri per amžius kaip galingas laisvo žodžio švyturys, susilaukia štai kokio malonaus įvertinimo:

Ūksmingas ir didžiulis angliškasis parkas. Štai žmonės
artinas, jiems kalbą rėžk, oratoriau, surinki būrį
Ir neprarask šio dėmesio, papasakoki sąmojingai,
išmintingai, iš visos širdies,
Kaip koją kelia kokerspanielis, pensininkas
dūsauja ir nustriksi voverė pilka... („Hyde Park", p. 87)

Tai tartum ironiškas garsiakalbis, pro kurį pasklidę gražūs, gal net kilnūs žodžiai angliškai santūriai juokiasi iš savęs.

Autorės ironiškojo kontrasto principą, pagal kurį du žinomi dalykai staiga lyg praranda savąsias ir įgyja vienas kito savybes, gal geriausiai iliustruoja ši strofa apie apsilankymą Tate Gallery Londone:

Atrodo, jog ne tu į juos žvelgi, bet į tave portretai
pasižiūrėt atėjo, ir baisiai daros nejauku
Nuo jų skvarbių akių, kurios amžinybe apkrėtę
Dar spinduliuoja tai, nuo ko jau apanku („Teitas", p. 97)

Skaitydamas Marcinkevičiūtę imi galvoti, kad, bent jau jos poezijoje, metaforizacijos, perkeltinės prasmės procesas iš esmės yra ironiškas, nes neišvengiamai sampratos ar daiktai, pavadinti kitu vardu, žiūri į save kreivame veidrodyje ir juokiasi patys iš savęs. Keliuose jos proza rašytuose eilėraščiuose tokia ironija tiesiog pavirsta aštria satyra, tačiau už jos slepiasi žmogiška šiluma, gal net meilė ir kai kurie sudėtingesni klausimai. Eilėraštis proza „Nėščiasis" (p. 102-3) susideda iš dviejų paragrafo ilgumo sakinių, su kabliataškių atodūsiais, einančiais per du puslapius. Pirmajame skaitome apie nėščią vyrą („Kaip ypatingai moters akys žavisi tavo kūnu"), kuris besiruošdamas gimdyti „nepaprastai pagražėja", t.y. „veidą išmuša violetinės alkoholinės dėmės", ir „pilvukas jau padidėjęs". Žodžiu, groteskas — nutukęs alkoholikas. Su motinišku būsimo tėvo švelnumu jis meiliai glosto pilvuką ranka, „tokiu būdu bendraudamas su tuo, kuris taip netikėtai, priešingai visai gamtos logikai apsigyveno jo įsčiose".

Tai pirmoji metaforizacija. Apkūnus latras, likdamas vyras, įgyja vidinį nėštumo grožį, šiaip tai įmanomą tik moterims. O antroji metaforizacija prasideda šitaip:

> Dabar jo akys spindi nenusakoma šviesa — juk jis — Kūrėjas, *didelėmis pastangomis* įgijęs teisę varžytis su ponu Dievu ir jo tvėrimo principais..." (p. 102)

Pradedame įtarti, kad šis neįmanomas nėštumas — tai tik poeto sieloje vykstantys gilūs kūrybos procesai. Galų gale tai nebūtinai satyra, o greičiau tiesiog įgimtas, ironijos sultimis persunktas pačios Marcinkevičiūtės kūrybos, šio eilėraščio rašymo, procesas. Bet be sulčių negalima apsieiti:

> ...bet tam, kad vaisius būtų pagaliau nuraškytas nuo Pažinimo Medžio, dar reikalingi skatinamieji — konjakas ar vynas, alus ar degtinė — ir būtinai negęstantis Olimpinės cigaretės fakelas...
>
> (ten pat)

Net smagu, kaip nejučia, bet vistiek staiga pagilėja ir išsiplečia visas kontekstas, pasiekdamas būtinus poezijai matmenis. Kūryba — kaip Pažinimas, pažinimas — kaip nuodėmė ir rojaus praradimas, kūryba — kaip svaigulys tiesiog iš mitologinių Dionizo orgijų, storapilvio girtas krypavimas — kaip *žėrinti olimpinių žaidimų šventė, didysis ir pagarbos* vertas vyriškio gimdymo kančių maratonas. Ir kaip kraujo auka:

> ...vyriškis atsainiai kresteli paskutinįjį potėpį, netikėtai išgaudamas originalų raudono dažo nuvarvėjimą, kurio natūralumu ypač žavėsis pasikaustę *estetinėmis pasagomis meno kritikai, siedami jį* su visos epochos krauju bei kančia. (p. 103)

Taip gimdymo aktas tampa estetiniu įvykiu, kurio vaisius jau iš anksto juokiasi iš per gudrių kritikų (kaip ir iš čia rašančiojo) — o gal ir nesijuokia, nes įžiūrėję šioje akimirkoje epochą, jie pakartojo tą staigų konteksto matmenų išsiplėtimo aktą, kuris yra savaip panašus į įkvėpimą.

Toliau dar matome šį vyriškį kaip simbolį, užėmusį Madonos vietą *mene*, ir galų gale patraukliai dviprasmiška pabaiga:

...nes jo misija jau įvykdyta, — svarbiausia misija, — nes tokioje kančioj jis jau pagimdė autoportretą — panašų į save. (tan pat)

Nereikia turbūt nė priminti, koks šio kūrėjo Varžovas pradžių pradžioje sukūrė kuriantį — panašų į save.

Iš esmės tą pačią kūrybos akto problematiką rimtai ir kartu satyriškai vienu ilgu sakiniu vaizduoja ir eilėraštis „Teologinis" (p. 104-5), kuriame šiurpus ir šlykštus, bet intensyviai norintis gyventi pūvančių negimusių kūno dalių mėšlynas transformuojasi į meno kūrinį, kūną, tapusį žodžiu. Tuo ir visas eilėraštis galop atspindi paties kūrybinio proceso kančią, proceso, kuris ir vėl žiauriai juokiasi pats iš savęs, tuo patvirtindamas mūsų mirtingumą, taigi ir nuopolį, bausmę už žinojimo medį ir tokiu juoku iškyla į tamsią dvasios didybę.

Su poete Marcinkevičiūte per daug žaisti pavojinga. Bet kartu kažkaip neįmanoma jos ir nemylėti.

Rimvydas Šilbajoris

SUDAUŽYTO VEIDRODŽIO ŠUKĖS

nuo menės raštuotų grindų
veidrodžio šukę pakeliu

kaip šviesu
(*Uždraustas įeiti kambarys*, p. 92)

Nijolės Miliauskaitės poezija atrodo apgaulingai paprasta, be jokios retorikos, plaukianti iš sielos gelmių, intymi ir atspindinti vieno žmogaus vidinį pasaulį. Neseka ji jokiomis madomis, nesigiria postmodernizmui taip būdingu puikiu ankstesniosios literatūros pažinimu, demonstruojant ją žodžių žaismu ar parodija. Nėra joje nė lietuvių poezijoje taip dažnų užuominų, liudijančių ryšį su liaudies dainomis. Ir vis dėlto ji ne tik itin lietuviška, bet ir stebėtinai artima šiuolaikinei įvairių kraštų poezijai. Norint, joje galima užčiuopti tiek postmodernizmo, tiek feminizmo atspindžių. Jos nuostabiausia savybė: kalbant apie praradimą, nepasiduoti nevilčiai, o teigti šviesą; neatsiskiriant nuo skaudžios gyvenimo realybės,

sugebėti įžiūrėti ir perduoti jos grožį; kalbant tik su savimi, bematant sukurti tamprius saitus su skaitytoju, sujungiant graudulį ir viltį.

Jos knygų pavadinimai: *Uršulės S. portretas* * (1985), *Uždraustas įeiti kambarys*** (1995) turi daug bendra su paskutiniaisiais dešimtmečiais pamėgta „revizuotos biografijos / autobiografijos" forma. Tai, kas jose vaizduojama, gana artima kai kurioms šiuolaikinės visuotinės literatūros gvildenamoms temoms. Netekties motyvas sujungia įvairias šio šimtmečio epochas. Psichologinis sugrįžimas į prarastą vaikystės pasaulį pabirais fragmentais pradeda Prousto *A la recherche du temps perdu*, išplėtojant jį į kritišką tuometinės visuomenės vertinimą. Lyriškiau tai perteikė Alain Fournier vienu laiku taip populiariame *Le Grand Meaulnes*, kur, kaip ir Miliauskaitės knygoje, sukuriama magiška atmosfera, užvaldanti skaitytoją. Savo ruožtu Thomas Mann *Buddenbrooks* ir Roger Martin du Gard *Les Thibault* pavaizduoja nebesulaikomą didelių, iš kartos į kartą gausėjančių šeimų žlugimą. Po karo pradingusio šviesaus vaikystės pasaulio tema užvaldo įvairių kraštų išeivių kūrybą (čia minėtini vokiečių rašytojai, apleidę savo namus įsigalėjus Hitleriui, ir ispanų egzodo literatūros kūriniai, įtaigoti pilietinio karo). Mūsų poezijoje tą išgyvenimą simboliuzoja A. Nykos-Niliūno *Praradimo simfonijos*. (Miliauskaitė jo polifoninę orkestruotę pakeis vos girdimu šnabždėjimu.) Ta tema perkeliama į moters išgyvenimų plotmę ispanės Mercè Rodoreda 1974 m. romane, kurio net pavadinimas — *Sudaužytas veidrodis* — rodo artimą giminystę su paskutine Miliauskaitės knyga. (Jau M. Gorkij tvirtino, kad romanas vaizduoja gyvenimą ne kaip, pasak Stendhalio, gatve nešamas veidrodis, o kaip suskilusio veidrodžio fragmentai. Tuos fragmentus aiškiau pajusti įgalina poezija.)

Parašytas devintajame šio šimtmečio dešimtmetyje *Uždraustas įeiti kambarys* priartėja prie Richard Kearney (*The Wake of Imagination*, 1988) apibūdinto šių laikų žmogaus žvilgsnio į pasaulį kaip „labyrinth of looking glasses", perduodamo kaip *collage* vietoj tęstinumo. Ši ypatybė bus svarbi Miliauskaitės knygose: bandymas atkurti praeitį ne nuosekliai iš eilės, o nuotrupomis, spontaniškais „praregėjimais."

Pasikalbėjime su Liudviku Gadeikiu, gavusi Rašytojų Sąjungos premiją (*Lietuvos Aidas*, 1996.I.12), poetė tvirtina, kad „žmonės turi kuo

---

* Toliau cituojant, vartojamas sutrumpinimas „USP".

** Sutrumpinamas į „UIK".

mažiau žinoti apie rašantį", ir savo knygose ji tapo ne save, Miliauskaitę, o kitą poetinį *aš*. Tačiau abiejose knygose ji iš tiesų kuria vienos — ar kelių — moterų portretą. Čia būtų galima atrasti feminizmo skelbiamų teiginių: kalbant apie save, kalbėti apie *moterį*, ją išplečiant į lietuvišką tam tikros socialinės kategorijos moterį:

> tie pirštai, liauni ir lankstūs, jiems tinka
> antpirštis, ne žiedai (*USP*, p. 6)

Dėl to jos poezija ir yra tokia suprantama, sminganti tiesiai į širdį.

Bandymas nutapyti portretą abiejose knygose (pirmosios neteko matyti) yra aiškiai susijęs su šio amžiaus — sakykime, jo antrosios pusės — rašymo procedūromis. Jas yra taikliai apibūdinęs Michel Beaujour (*Miroirs d'encre: rhétorique de l'autoportrait*, 1980), nurodydamas pagrindinį tradicinės autobiografijos ir modernaus autoportreto skirtumą. Pastarasis susideda iš fragmentų ir staigių sušvytėjimų, pasižymi eliptišku stiliumi. Jis kuriamas, vaizduojant tai, kas neišsakoma, kas lieka tarp eilučių, jo erdvė — neapibrėžta. Nutylėjimai ir pauzės jam lygiai taip pat svarbūs, kaip ir tekstas. Tarpus kiekvienas skaitytojas užpildo savaip, bandydamas atspėti užmintą mįslę. Tokios kūrybos metodas — ne vientisas pasakojimas, o intymus „sąžinės perkratymas," dėmesį kreipiant į vidinius išgyvenimus, ne į išorines apraiškas. Pasak Beaujour, modernaus autoportreto tekstas lygintinas su dar apytuščiu veidrodžiu, kuris laukia, kad jame išdygtų pilnas atvaizdas:

> veidrodis, kuriame
> vyksta slaptas gyvenimas (*USP*, p. 19)

Tai taikliai nusako Miliauskaitės kuriamą pasaulį, neatsiejamą nuo gilaus jausmo:

> saujelė šukių, kurias berinkdama kiekvienąsyk
> susižeidi, bet vis dar trokšti
> sulipdyt, nors nieko neišeina (*UIK*, p. 79)

Svarbus elementas, siejantis Miliauskaitės kūrybą su šių dienų literatūra, yra ir dėmesys pasąmonei, išreikštas įvaizdžiais, neretai sutinkamais tiek šių dienų poezijoje, tiek romane:

...stebuklingas
sielos veidrodi

tamsiausiuos tavo užkaboriuos
yra tas kambarys, jaučiu
man uždraustas įeiti, beveik kad užmirštas
ar užrakintas? (*UIK*, p. 37)

Pasikartojantys „užkaboriai" aiškiai siejasi su psichoanalize (poetė ir tiesiogiai užsimena apie „psichoanalizės tinklus" (*UPS*, p. 52) ir sapnų svarbą: „turiu tik sapnus / ir save", *USP*, p. 9): visa tai, kas uždrausta iškelti į paviršių, visi užgniaužti troškimai, (nebūtinai tik erotiniai, analizuoti Freudo; moterų kūrybai gal geriau tinka Carl Jung teorijos), šio šimtmečio pradžioje psichologų / psichiatrų pavadinti *refoulement* terminu, kuris paskutiniais dešimtmečiais buvo smarkiai išplėtotas ir aptartas feminisčių kritikių. Taip rašymas virsta savotiška psichoterapija: apsinuoginimu, ieškojimu obsesijų („vis matau juos, vos tik užmerkiu akis, gal tai obsesija," *UIK*, p. 40), nuolat grįžtančių įvaizdžių prasmės (Charles Mauron, *Des Métaphores obsédantes au mythe personnel*, 1962), labiausiai psichinį gyvenimą žeidusių fenomenų:

Nusėda, sunkūs kaip švinas
sielos dugne

[...]

atrodytų, kad viskas pamiršta
bet ne! graužia
kaip lėta
nežinoma ir nepagydoma liga (*UIK*, p. 75)

Šiai poezijai pritaikytini ir Carol Christ (*Diving Deep and Surfacing*, 1980) apmąstymai apie tokius pasąmonės nagrinėjimus: ji juos interpretuoja kaip dvasingumo suintensyvinimą. Tai nuolat pastebime Miliauskaitės knygose: rašydama apie paprasčiausias kasdieninio gyvenimo apraiškas, ji jas sudvasina, nuskaidrina.

Radikalesnės feministės įžiūrėtų šioje poezijoje ir neišsakytą protestą prieš moters troškimų, valios, asmenybės užgniaužimą, tačiau iš

tiesų čia nuolat pabrėžiamas vidinis kovingumas, nusiteikimas nepasiduoti, ir kartu bent vidinės pergalės pojūtis:

jau spėjusiom nudžiūti ašarom
apkulta (negalėjai
paklusti, ne, niekados
jiems nepaklusi) (*UIK*, p. 77)

Ten pat leidžiamas pajusti gailestis nekaltam vaikui ir pabrėžiama, kad yra kažkokių paslaptingų, galingesnių jėgų, kurių pagalbos gali šauktis silpnieji:

o jūs
visi namų kampai
apsaugokit šį vaiką (t.p.)

Tame pačiame fragmente sugretinant du balsus, išvengiama sentimentalumo ar raginimo maištauti: eilėraštis lieka atviras.

Prie „moteriškų" motyvų priskirtinas ir laukiančios, stovinčios prie lango moters įvaizdis, kuris čia sutelkiamas į vis rečiau grįžtančio vyro / tėvo laukimą. Mažytės mergaitės išgyvenimai, stebint laukiančios ir nesulaukiančios motinos figūrą, turi nuostabaus panašumo su vienu šių dienų prancūzų romanu, kur tas motyvas išplėtotas su visomis smulkmenomis. Miliauskaitė esmę nusako dviem trumpomis eilutėmis: „buvai / bet nebuvo tavęs" (*UIK*, p. 82). Ji ir čia nežymiai įpina klasių skirtumo temą, kartu kviesdama paieškoti prototipų ankstesnėje lietuvių literatūroje.

Uždrausto įeiti kambario motyvas (kuris gali būti interpretuojamas ir kaip pasąmonės simbolis) atkuriamas pabirų atminties nuotrupų panaudojimu, susikryžiuoja su vėlesnių metų neišpildytu troškimu būti motina, taip pat daug gvildentu paskutiniais laikais. Apie motinos / dukters santykį prirašyta daug knygų. Miliauskaitė originali tuo, kad ji toje pačioje *aš* sutalpina dukterį ir motina būti trokštančią moterį. Ji nekaltina, kaip daugelis vokiečių rašytojų, motinos, neparodžiusios dukteriai kovingumo pavyzdžio. Jos atsiminimas visuomet šviesus: „mano geriausia / mano gražiausia / niekas tokios neturi" (*UIK*, 65). Vaiko troškimo tema itin stipriai nuskamba antrojoje *Uždrausto įeiti kambario* dalyje: „stebuklingas kūdiki, niekad / nebūsi mano" (p. 52). Toji tema lemia požiūrį į būtį apskritai:

gal tik vaikas
galėtų sutaikinti
su pasauliu (p. 46)

Nors šie visi apmąstymai susieti su liūdesiu, jie išlieka skaidrūs. Kiekviename atminties išsaugotame fragmente leidžiama sušvytėti grožiui ir atrandama — tuo Miliauskaitė skiriasi nuo postmodernistų — prasmės, transcendencijos, kuri suvokiama tik vėliau ir giliau mąstant:

tu nežinai dar
kad šita popietė turėjo
amžinybės skonį (*UIK*, p. 69)

Moteriškas motyvas yra dažnas siūlų, gijų, audeklų paminėjimas: iš vienos pusės, tai — moters apribojimas „naminiu" *rankų* darbu; iš kitos — nuoroda į psichologų studijuotą moters polinkį atskiras apraiškas ar įvykius sieti į visumą, supinti gijas, apmestoms staklėms surasti ataudus. Jis įrikiuojamas į vieno iš pagrindinių troškimų plotmę: lėlių siuvimas yra užuomina apie motinystę; Miliauskaitės atveju jis susijęs su išgyvenama realybe. Svarbus siuvinėjime / audime yra ir psichologinis aspektas: ant audeklo išrašomi neįvykdyti troškimai; išsilaisvinimo ieškoma vaizduote (neužmirštama šia tema parašyta García Lorca baladė apie „Vienuolę čigonę").

Miliauskaitės kuriamas pasaulis yra savitas; ji nebando imituoti jokio modelio. Pagal detales, beveik būtų galima teigti, kad jis prozaiškas. Tačiau ir užrašydama kasdieninės buities smulkmenas, ji pirmiausia kreipia dėmesį ne į jų aprašymą, o į jų išgyvenimo fiksavimą. Neretai ji „tapo" paveikslą, tačiau tai, kas jame svarbiausia, yra nuotaika. (Gal būtų galima jos vaizduojamą erdvę lyginti su Vermeero paveikslais, kuriuose išbaigtos detalės nesukuria statiškumo, o kelia lengvo virpėjimo įspūdį.) Šiuo požiūriu ši poezija artima Mallarmé principui: „Peindre non la chose, mais l'effet qu'elle produit." Skaitytoją ji užburia ne tiksliu braižu, o įtaiga. Apibūdinti jos poezijai labai tinka Mallarmé posakis „Toute âme est une mélodie, qu'il s'agit de renouer" („Crise de vers"). Jos „prozaiškame", tykiame kalbėjime skamba muzika, sukurta gilaus, intensyvaus jausmo.

Kukli, nedrąsi *aš* (dažniau kalbama trečiuoju asmeniu ar kreipiamasi į antrąjį; net ir vartojant pirmąjį, sukuriamas atstumas) nesišvaisto reikšmingais garsiais žodžiais ir nevardina madingų autorių. Tai minorinė, neieškanti efektų poezija. Abejose knygose paminimi vos kelių autorių vardai, kurių dauguma sukaupta *Uršulės S. portrete*. Gal dėl to jie tampa reikšmingesni. Juos būtų galima sulyginti su pagrindinių Miliauskaitės poezijos koordinačių ašimis. Mr. Rochester užmena Charlotte Brontë *Jane Eyre* ir jos našlaite likusią, neturtingų mergaičių mokyklon išsiųstą protagonistę. Tai Miliauskaitės poetinio pasaulio dalis: prieglauda ir jos įtaka asmenybės formavimuisi, kai vaikas virsta nedrąsia būtybe, kuri pilnavertiškesnio gyvenimo turi ieškoti tik vaizduotėje. Meilės ir šilumos stoka ugdo vidinį pasaulį, atvirumą magijai. Dėl to tokie svarbūs šiuose eilėraščiuose yra tarpai tarp eilučių: jie kuria naują prasmę, sujungia užuominas, reikalauja laiko išsakytiems jausmams bei mintims suprasti ir išplėtoti. Ir veda šviesos link, kuri labiau nuspėjama nei pastebima.

Antrasis vardas — Francas K. — tikriausiai yra nuoroda į Kafką ir į jo slogutį sukeliančius labirintus, kuriais pradedamas *Uršulės S. portretas*:

> visos vaikystės baimės
> visi siaubo sapnai
> slogutis, vaiko vienatvė
> kaltės jausmas (p. 5)

Kafka kaltės jausmui yra paskyręs nemažai puslapių. Jo personažai dažnai klaidžioja tarp kaltės / nekaltumo. Nekaltumo, neužtarnautos bausmės motyvą dažnai randame ir Miliauskaitės kūryboje. Su Kafka daugiausia ją sieja gal pasimetimas, klystkelių akcentavimas. Tačiau skirtumas tarp jų didžiulis: Miliauskaitės poezija nėra beviltiška, nėra sukaupta tik į save. Gyvenimas neparodomas esąs beprasmiškas. (Tai itin aišku gretinant du stebėtinai panašius įvaizdžius: „ant permatomo storo ledo atsigulus / žiūrì taip ilgai / susikaupus, į patį dugną..." (*UIK*, p. 61) ir Vandos Juknaitės, daugiau persigėrusios nihilizmu, *Stiklo šalyje* pro ledo akį stebinčią varveklius ant pilvo atsigulusią protagonistę. Miliauskaitė išsineša skaidrios ir skambančios dienos vaizdą; Juknaitės moteris visur mato tik nebūtį.)

Kitaip traktuojama ir rašymo / skaitymo tema. Miliauskaitė nepretenduoja kurti metapoeziją; net apie literatūrą kalbėdama, ji iškelia gyvenimą:

tačiau ir aš esu
toks tuščias baltas
popierius

iš naujo mokausi
skaityt:
hieroglifus

juos palieki mano
sieloj šypsodamasis (*UIK*, 133-4)

Iš kafkiško slogučio ją išvaduoja noras neatsiriboti, dalintis, — juo ir užbaigiama knyga:

pakeleivi, tų uogų
pačių paskutinių, poros saujų
ir Dievo paukšteliams užteks pasisotinti
ir tau (*UIK*, p. 135)

Trečioji literatūrinė aliuzija — beviltiško laukimo motyvas. Beckett savo *En attendant Godot* pabrėžia dažnai beprasmiškai atrodančią šiuolaikinio žmogaus egzistenciją. Beviltišką laukimą matėme tėvo / vyro lūkuriavime. Kartais jis iš ontologiškosios perkeliamas į kasdieniškąją plotmę, pridedant postmodernizmu dvelkiančios ironijos, kuri suteikia galimybių daugialypiam interpretavimui:

ne, aš nelaukiu Godo, aš visai
nelaukiu Godo, nei ko kito, ne
aš nelaukiu Godo, man tereiktų
tik poros sportinių marškinėlių (*USP*, p. 74)

Savo rašymo būdą, kurį puikiai perteikia Sauliaus Chlebinsko abstrakčios iliustracijos (tankus, painus raizginys, susikryžiuojančios gi-

jos, iš kurių išplaukia naujos figūros, polinkis į apskritas formas, kurios tekste pasireiškia cikliško laiko vartojimu, knygos dalis pradedant pavasariu ir užbaigiant žiema, po kurios vėl ateina pavasaris), autorė nusako pačiame pirmajame *Uždrausto įeiti kambario* eilėraštyje, sugestijuodama ir vertybių skalę:

rausvi, pilki, beveik juodi
tamsiai violetiniai, lelijiniai, margi
su persipynusiom gyslom, su smulkiais
ir stambiais grūdais, kanapėti ir lygūs

su ženklais, sunkiai įžiūrimais

vieni nušlifuoti, kiti neužbaigti dar

akmenys
po kojom, geriausio
juvelyro darbas (p. 13)

Beveik visuomet svarbesnė vidinė reakcija į aprašomą fenomeną. Tai itin aišku eilėraščiuose, sukurtuose Vėlinėms — tas žodis net nepaminimas (p. 30, 31, 111, 113), o perduodamas daug įtaigesniu — „mielos dūšelės" — patvirtinančiu nenutrūkstantį jausmą. Šiuolaikiškai iškeliamas ir romantizmo išpopuliarintas visų užmiršto, bet nemirtingo poeto motyvas, bet ir jis pasitarnauja tik kaip pirmasis žingsnis toliau išplėtoti asociacijoms.

Poetė neieško apstulbinančių įvaizdžių, tačiau jie turi didelę jėgą ir sujungia įvairius aspektus. Taip angelas sargas (*jos* sargas), kuris sėdi prie upės ir žiūri į lėtai tekantį užnuodytą upės vandenį (ekologija), užleidžia vietą aukštesnei būtybei paskutinės eilutės tiesioginiame kreipinyje: „upių tėve, Nemune" (*UIK*, p. 34), arba gamtos reiškinys sugretinamas su tos akimirkos vidiniu išgyvenimu: „lyg ašaros birtų, saldžios, šiltas / prapliupo lietus" (p. 32); „tiktai žolė / visas praplėšia užtvaras / tiktai prasikala / velykinis kiaušinis" (p. 95). Sugretinimai stebina savo originalumu: nėščia moteris pasirodo kaip „rami saulėgrąža, nokstanti / nesugrąžinamos tėviškės tuščiuose laukuose" (*USP*, 64); vasara pajuntama kaip „vėsus didžiulis trauklapis / karščiuojančiai / augančiai sielai" (*USP*, 11);

rožėje iškeliamas ne jos tradiciškai apdainuotas trumpas grožio sušvytėjimas ir praeinamumas, o tai, kas slepiasi giliau: „dovanoji / savo žiedą / [...] / tarsi savo visų jau užmirštą / tūkstantmetę sielą" (*UIK*, 43). Ir vaikystė parodoma netradiciškai: „Nešies vaikystę ant pečių / didžiulėm baimės akimis" (*USP*, 17).

Skirtingų plotmių sujungimas neretai sukuria nuotaikas, priartėjančias magiškam realizmui. Kitur išsakymas taip sutrumpinamas, kad pasiekiamas beveik haiku efektas (*UIK*, p. 103). Įvaizdžiai sustiprinami į akis nekrentančiu, bet meistrišku aliteracijų, pasikartojančių priesagų ar įvadinio „ne" („neryškus — nebylus — niekam nepažįstamas", *UIK*, p. 119), vienas po kito einančių klausimų panaudojimu. Stilistinių priemonių jai nestinga, tik ji nenori jų iškelti pirmon vieton. Tai nėra *l'art pour l'art* kūryba. Ji visuomet išlieka giliai etiška.

Per dešimt metų, skiriančių *Uždraustą įeiti kambarį* nuo *Uršulės S. portreto*, Miliauskaitės balsas išsigrynino, dar labiau suintensyvėjo ir susitelkė. Nubyrėjo ir taip negausūs buvę literatūriniai atspindžiai, suabstraktėjo evokuojami fragmentai, bet taip gal net betarpiškiau perduoda jos pojūčių jautrumą. „Lėlių siuvėjoje" užmenama:

— kiekviena iš jų
nusineša ir mano
sielos dalį (*UIK*, p. 120)

Tai būtų galima pasakyti ir apie kiekvieną eilėraštį. Tačiau ta sielos dalis neišnyksta: ji atskamba skaitytojo sieloje, ją praturtindama.

Birutė Ciplijauskaitė

METMENIMS aukojo:
150 dol.
Perkūnas Kavolis
savo tėvo a.a. Vytauto Kavolio atminimui
50 dol.
Elona ir Rimas Vaišniai

Redaguoja:

Vytautas Kavolis
Dickinson College
Carlisle, Pennsylvania 17013

Redakcijos bendradarbiai: Egidijus Aleksandravičius, Algirdas Titus Antanaitis, Leonidas Donskis, Mykolas Drunga, Aušra-Marija Jurašienė, Zina Katiliškienė, Violeta Kelertienė, Algirdas Landsbergis, Ilona Gražytė Maziliauskienė, Icchokas Meras, Algis Mickūnas, Romas Misiūnas, Kostas Ostrauskas, Alina Staknienė, Donatas Šatas, Rimvydas Šilbajoris, Vincas Trumpa, Bronius Vaškelis, Tomas Venclova, Albertas Zalatorius, Kęstutis Paulius Žygas

Dailės priežiūra: Danas Lapkus

Techninė redaktorė: Henrieta Vepštienė

Šio numerio techniniai bendradarbiai: Giedra Subačienė, Aušra Veličkaitė, Lakštuonė Vėžienė, Vytautas Vepštas

Administracija: Marija Paškevičienė
306 55th Place
Downers Grove, IL 60516

Viršelio projektas: Vytautas O. Virkau

Kaina: pavienio numerio — $8.00. Prenumerata metams (du numeriai) — $15.00. Kanados ir užsienio prenumeratoriai prašomi siųsti čekius JAV valiuta.

Leidžiami AM & M Publications nuo 1959 m. dukart per metus.

Laikydamiesi liberalios politikos, leidėjai ir redaktoriai iš bendradarbių nereikalauja vien tokių minčių, su kuriomis pirmieji visada sutiktų.

Published by AM & M Publications, Non-profit Organization.

ISSN 0543-615X

ALp(LKA)1742
1996, Nr.71